Századvég

2023 · 3. szám

Szerkesztik: Gallai Sándor · Gyorgyovich Miklós · Kiss Réka · Máthé Áron · Megadja Gábor · Pap Milán · Pillók Péter · Ványi Éva · Veszelszki Ágnes · S. Király Béla

Korábbi szerkesztőségek:

Demeter Tamás · Pócza Kálmán · Veszelszki Ágnes · Zuh Deodáth

G. Fodor Gábor · Demeter Tamás · Mándi Tibor · Szűcs Zoltán Gábor

Balázs Zoltán · Bódy Zsombor · Cieger András · Csite András · G. Fodor Gábor · Kapitány Balázs · Szalai Ákos

Spéder Zsolt · Kerékgyártó Béla · Körösényi András · Kövér György · Sághi Gábor · Stumpf István · Tóth István György

Pethő Sándor · Bárány Anzelm · Huoranszki Ferenc · Kovács M. Mária · Körösényi András · Liptay Gabriella · Ruzsa Ágnes · Szilágyi Márton

Gyurgyák János · Fellegi Tamás · Kövér László · Kövér Szilárd · Máté János · Orbán Viktor · Stumpf István · Varga Tamás · Wéber Attila

Kiadja a Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány
Felelős kiadó: Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány
Olvasószerkesztő: P. Kovács Kitti
Tördelés: Varga Júlia

A szerkesztőség címe: Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány, 1037 Budapest, Hidegkuti Nándor utca 8–10.
Szerkesztőségi titkár: Hannos Gábor
E-mail: kiado@szazadveg.hu
szazadvegfolyoirat.hu

Nyomdai munkálatok: Prime Rate Kft.

A lap évente négy alkalommal jelenik meg. Egy szám ára 1500 forint.
Előfizetés egy évre 6000 forint. Előfizetés a szerkesztőségnél.

ISSN 0237-5206

Tartalom

PILLÓK PÉTER
Előszó 5

VIDÉK

RAGADICS TAMÁS
„Ha itt bármi baj lenne, ez a falu egységbe állna.” – Helyi közösségek a magyarországi vidék kistelepülésein 9

RIGÓ RÓBERT
Tanyák egykor és most a Homokhátságon 37

KOCSIS JÁNOS BALÁZS
A főváros környékének átváltozásai 1980 és 2020 között – A budapesti metropolisz térség kialakulása . . 59

ORBÁN FERENC – STEFKOVICS ÁDÁM
Agglomerációban élni – Az agglomerációs társadalmak politikai karaktere az urbánus-rurális törésvonal tükrében 81

RECENZIÓ

LUPFER-JUHÁSZ ESZTER
„Hát az volt a divat” – A magyar vidék alulértékelt építészeti öröksége: a kockaház 113

MŰHELY

GYORGYOVICH MIKLÓS
A 2022-es népszámlálás felekezeti hovatartozás-mérésének margójára 121

E szám szerzői 137

Előszó

Foreword

„A hétköznapi emberek számára a vidék nem jelent elszigeteltséget."

A vidék, illetve a vidékiség témája az elmúlt években felértékelődő és átértékelődő ívet ír le a társadalmi diskurzusokban, nem csak Magyarországon.

Az elmúlt évtizedekben a város és vidék viszonyrendszere jelentős változásokon ment keresztül, amelyek nemcsak az életmódra, a demográfiai viszonyokra, hanem a gazdaságra, a lokális és globális társadalmakra is hatással voltak. A globalizáció, a technológiai fejlődés, a fenntarthatóság kérdései, a Covid-19 és az urbanizációs trendek jelentős hatással bírtak és bírnak a vidéki közösségekre, új kihívásokat és lehetőségeket teremtve számukra.

A vidék, illetve a vidékiség kutatásának nagy hagyományai vannak Magyarországon és a Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítványnál is, bár ennek ellenére nem könnyű definiálni a fogalmat. A lehatárolási próbálkozások közül azokat érezzük szerencsésnek, amelyek a kulturális, gazdasági, ökológiai, demográfiai és életmódbeli tényezőket együttesen veszik figyelembe. Ezek a megközelítések láttatni engedik azt, hogy a vidék sokszínű, interdiszciplináris, multidimenzionális, multifunkcionális; a társadalmi-gazdasági-ökológia alkotóelemek és tevékenységek interakciója, dinamikus rendszere.

A vidékiség fogalmánál erősebben csak a percepciója változott meg az elmúlt években. Más kutatásokból tudjuk, hogy a magyar mezőgazdasági termékekről, a gazdák és gazdálkodók helyzetéről, a vidéki életmódról változik a lakossági percepció, változnak a diskurzuselemek. Úgy tűnik, hogy a korábban elmaradott vidékkel szemben létezik egy élhető vidéki élet, mely nem jelent elszigeteltséget a világtól, sokkal inkább azt jelenti, hogy vannak hagyományok, melyeket ápolunk és fenntartunk; hogy megválaszthatjuk az optimális lakóterületet; hogy az állattartásnak és

földművelésnek presztízse lehet; vagy hogy vidéken is elérhetőbb már a munkalehetőségek szélesebb választéka.

Folyóiratunk aktuális száma a vidék fogalmának sokszínűségét visszaadva komplex módon mutat be olyan mélyreható kutatásokat és elemzéseket, amelyek a vidéki élet és társadalmi szerkezetek változásaira, az urbanizáció hatásaira, a vidéki közösségek sokszínűségére és vidéki élet gazdasági, kulturális és építészeti jellegzetességeire fókuszál.

Elsőként Ragadics Tamástól, a Pécsi Tudományegyetem adjunktusától olvashatunk a helyi közösségekről a magyarországi vidék településein. A szerző antropológiai szempontból közelíti meg a vidéktémát, és arra tesz kísérletet, hogy áttekintést adjon a falusi közösség fogalmának értelmezésére, mindezt két baranyai aprófalu példáján keresztül.

Rigó Róbert a magyar tanyarendszer történeti és gazdasági szerepét veszi górcső alá. A Károli Gáspár Református Egyetem Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa fő kutatási területéhez híven a vidéki életformák változásait mutatja be, kiemelve a tanyák hagyományos és modernkori jelentőségét.

Kocsis János Balázs városkutató a városkörnyéki területek dinamikus változásait, kiemelten a budapesti metropolisz térség kialakulását vizsgálja 1980 és 2020 között. Az urbanizációs folyamatokat vizsgálva rávilágít arra, hogy a szocializmus utolsó évtizede óta a magyarországi nagyvárosok körül fekvő települések társadalma és gazdasága jelentős átalakuláson ment keresztül. Ahogyan a szerző fogalmaz: „a települések egy részében a helyi identitás erősödésével, vagy új identitás kialakulásával sikeres közösségek jöttek létre, a rosszabb helyzetűek egy része atomizálódó helyi társadalommal szembesül”.

Stefkovics Ádám és Orbán Ferenc, a Századvég Politikai Kutatóintézetének kutatói a nagyváros környéki agglomerációs területek társadalmi és politikai jellemzőit elemzik. Kutatásuk az agglomerációs települések speciális politikai karakterét veszi górcső alá, így a tanulmány kiemelten fontos a városiasodás és vidékfejlesztés kapcsolatának megértésében, a törésvonalak és így a pártválasztás feltérképezésében.

A következőkben egy recenziót olvashatunk Lupfer-Juhász Eszter etnográfus, történelem és állampolgári ismeretek és hon- és népismereti szakos tanártól, aki a vidéki építészet örökségei közül a kockaház egyedi aspektusaira összpontosít.

Lapszámunkat Gyorgyovich Miklós műhelytanulmányával zárjuk, aki a 2022-es népszámlálás felekezeti hovatartozásmérését vizsgálja. A műhelytanulmány szerzője a népszámlálási adatok figyelembevételével tesz kísérletet a 2022-es eredmények értelmezésére, majd arra, hogy feltárja a válaszmegtagadás módszertani, valamint társadalmi okait.

A különböző szakterületekről érkező tanulmányok új perspektívákat nyújtanak a vidéki élet és fejlődés megértéséhez, rávilágítva a vidéki közösségek változásaira, kihívásaira és lehetőségeire. Reméljük, hogy olvasóink számára érdekes és tájékoztató olvasmányt nyújtunk.

dr. Pillók Péter
szerkesztő

RAGADICS TAMÁS

„Ha itt bármi baj lenne, ez a falu egységbe állna.”[1] – Helyi közösségek a magyarországi vidék kistelepülésein

“If any problems arose here, this village would stand united.” – Local communities of small settlements in Hungary

Absztrakt

A falusi társadalom és a közösségi lét szorosan összekapcsolódik a vidékkel kapcsolatos, jellemzően urbánus látószöget megjelenítő diskurzusokban. A modernizáció, a társadalmi-gazdasági szerkezet változásai meggyengítették és megtörték a hagyományos vidéki közösségeket. Új típusú állampolgári szerveződések, hatékony érdekképviseletet felvállaló csoportok nem bontakozhattak ki a negatív migrációs trendek és hosszú távon rögzült paternalista stratégiák eredőjeként. A tanulmány a magyarországi vidék átalakulását követi nyomon a helyi társadalom integrációs sajátosságainak nézőpontjából. Két hasonló közlekedési helyzetű és népességű dél-dunántúli aprófalu közösségi életének leíró bemutatásán keresztül vázolja fel a közösségfejlődés eltérő lehetőségeit és kihívásait. Az előnytelen munkaerőpiaci helyzetű, hiányos szolgáltatásokkal rendelkező, komoly szociális problémákkal küzdő kistelepülések fejlődése szempontjából különösen fontos az öngondoskodást, együttműködést és hatékonyabb társadalmi részvételt támogató közösségfejlesztő tevékenység.

Kulcsszavak: helyi közösség, kistelepülések, magyarországi vidéki társadalom

Abstract

Rural society and community life are closely linked in discourses on rural area, characterised by an urban perspective. Modernisation and changes in the socio-economic structure have weakened and fractured traditional rural communities. New types of civic organisation and effective advocacy groups have not been able to emerge as a result of negative migration trends and long-established paternalistic strategies. This study traces the transformation of rural Hungary from the perspective of the integration characteristics of local society. It outlines the different opportunities and challenges of community development through a descriptive account of community life in two small villages in South Transdanubia with similar transport

1 A tanulmány „A vidéki dzsentrifikáció szerepe a településfejlesztésben” (FK-138098) című kutatás keretében az NKFIH forrás felhasználásával készült.

situations and populations. Community development activities that support self-care, cooperation, and more effective social participation are particularly important for the development of small villages with poor labour market conditions, lack of services and serious social problems.

Keywords: local community, minor settlements, Hungarian rural society

Bevezetés

A helyi közösségek témaköre – változó intenciók és nézőpontok mentén – hosszú ideje áll a szociológiai érdeklődés középpontjában. Társadalomtörténeti keretként elsősorban a modernizáció negatív hatásainak érzékelését említhetjük: a stabilitást hordozó hagyományok megtörését, a biztonságot jelentő kapcsolati hálók gyengülését, az ember és természet kölcsönhatás-rendszerének drasztikus átalakulását, a személytelen városi tömegtársadalmak formálódását. A transzformációs veszteségeket és problémákat hangsúlyozó narratívákban a vidéki kistelepülések világa az elveszített idillt testesíti meg.[2]

A magyar társadalom vidékdiskurzusaiban ugyanakkor erősen heterogén társítások jelennek meg. A rurális térség, a falusi társadalom kulturális konstrukciója nem csak az egymást segítő tradicionális paraszti közösségek képzetét hordozza; megjelenik benne a szegénység, elmaradottság és kirekesztettség is. Az elmúlt évek változásai (járványhelyzet, gazdasági válságjelenségek, a turizmus és az élelmiszerfogyasztási szerkezet átalakulása stb.) új lendületet adtak a falusi élet pozitív elemeit hangsúlyozó narratíváknak.[3] A zsúfolt és veszélyes városi lét ellenpólusaként a vidék imázsa összekapcsolódott a biztonsággal, az egészséggel és a megtartó közösségekkel. Ez a látószög elsősorban a vidéket turistaként vagy kitelepülőként használó urbánus népességre jellemző, szemben a rurális teret a városi szolgáltatások és lehetőségek hiányával azonosító falvakba szorult társadalmi csoportokkal.[4]

Jelen tanulmány kísérletet tesz a falusi közösség fogalmának értelmezésére, majd rövid történeti áttekintést nyújt a hazai kistelepülési közösségek átalakulásával kapcsolatban.[5] A helyi közösségi élet formálódá-

2 Bauman 2001, 2–3.

3 Vö. Csurgó et al. 2022, 15–40.

4 Kovách 2022, 7–18.

5 A tanulmánynak nem célja a vidék komplex fogalmának definiálása (vö. Kovách 2012, 17–46).

sát két baranyai aprófalu társadalmi átalakulásán keresztül követhetjük nyomon. Az elmúlt évtizedek változásait bemutató esettanulmányok arra keresik a választ, hogy milyen tényezők magyarázhatják a lokális szintű társadalmi integráció eltérő formáit. Ez a perspektíva sajátos, lokális kapcsolódást biztosít a vidéki Magyarország társadalmi folyamatainak értelmezéséhez.

Közösség, helyi közösség – adalékok a fogalmak magyarázatához

A korai szociológia közösségelméleti koncepcióiban a társadalmi átalakulás lényegének megragadása a legfontosabb cél: Hogyan változik meg a tradíciókon, bizalmas együttműködésen, szoros kötelékeken alapuló hagyományos világ, s miként válik az iparosodással és urbanizációval összefüggésben atomizált tömegtársadalommá? Hogyan adják át helyüket az erős családi, rokoni, szomszédsági viszonyok mentén formálódott, közös szokások és hitek alapján működő közösségek a piacon, pénzgazdálkodáson és ellenszolgáltatások rendszerén alapuló, állandó változásnak kitett cseretársadalomnak?[6] Hogyan alakul át a közös tudattal, közös hiedelmekkel és érzésekkel jellemezhető, feltétlen tekintély által uralt mechanikus szolidaritás organikussá a munkamegosztás, a szakszerűség és az individualizáció terjedésével?[7] Miként lesz az érzelmi kapcsolatokra beállított, a lélek tudattalan rétegeiben gyökerező létezésmódból felfokozott tudatosság,[8] az érzelmi-indulati és tradicionális cselekvésformákból érték-és célracionális cselekvés?[9] Ezt változást ragadják meg a Chicagói iskola teoretikusai is. Redfield szerint a „folk society" izolált, erős csoportszolidaritást mutató kisközösségei megszűnnek, s teret hódít a formalizált, szekularizált, urbánus létmód.[10]

Vidéki kistelepülésként a nagyvárosokat övező urbánus tereken kívül elhelyezkedő, a gazdasági központoktól távol fekvő, alacsonyabb lakosságszámmal bíró, községi jogállású településeket tartjuk számon.

6 Tönnies 1983, 23–72.

7 Durkheim 2001.

8 Simmel 1973, 251–253.

9 Weber 1987, 66–67.

10 Redfield 1947, 293–308.

A klasszikus elméletek alapján tehát a közösség a modern kapitalista társadalmi berendezkedést megelőző preindusztriális együttélési forma, amely ösztönös, természetes, stabil kapcsolódást jelent – erős normakontroll mellett. A komplex munkamegosztás, a gazdasági racionalitás és a piaci rendszer új, társadalmi képződményeket teremt, megtörve a hagyományos közösségeket. Előtérbe kerülnek a személyes érdekek, a racionális mérlegelés elve, s egyben az egyéni szabadság fontossága is, amelynek kibontakoztatásához a modern nagyvárosi élet biztosít megfelelő keretet.[11]

A fenti közösségmegközelítések sokkal inkább a hagyományos és modern, s nem a vidéki és urbánus szembeállítása mentén fogalmazódtak meg. A falu és város kettőssége is megjelenik a diskurzusban, de elsősorban a fejlődést és gyors átalakulást hordozó központ és a tradíciókat még őrző periféria dualitásában.[12] A pozitív vidék- és falukép itt is elsősorban a transzformációhoz kapcsolódó válságjelenségek eredménye. Az urbánus tér központi szerepe erősödik, uralmuk és hatásuk nem csak a környező „hinterland" szempontjából növekszik, térszervező kapcsolataik egyre kiterjedtebbé válnak.[13] Ennek megfelelően a vidéki terek, lokalitások is követik a modernizációs változásokat: a megtartó közösségi értékek a falvakban is átalakulnak, a megfigyelhető jelen csak átmeneti képződménynek tekinthető.

A társadalmi-gazdasági-kulturális transzformáció átalakítja a tér érzékelését és szerepét is. A hely, amely korábban embertől független adottságként volt jelen, s amely az emberi tevékenységek helyszíneként maga is közösségszervező erővel bírt egyre inkább veszít meghatározó erejéből.[14] Létrejönnek a térbeliség új formái. Ezek először a modern központok körül formálódó ingázási, beiskolázási, egyéb adminisztratív és intézményhasználati körzetek,[15] majd a globális információs, hálózatos társadalom terei,[16] később pedig a szerveződések új típusait megalapozó, a virtuális közösségeknek helyet adó online terek.[17]

11 Simmel 1973, 251–266.

12 A közösségelmélet klasszikusának számító Tönnies művében a falu a szerves együttélés egy formája, ugyanakkor a tradicionális (középkori) város is közösségi képződmény (i.m. 23–56).

13 Berger 2016, 16–17.

14 Berger 2018, 11–13.

15 Wirth 1997, 21–23.

16 Castells 2005, 36.

17 Rheingold 2000; Szécsi 2013, 27–32.

A közös helyen közös időben való tartózkodás közösségszervező ereje nem szűnik meg, de a lokalitás elsődlegességével szemben felértékelődik az elérhetőség, valamint a rendszeres interakció, kommunikáció jelentősége.[18] A mobilitási lehetőségek kiszélesedésével megnő a választás lehetősége. A lakóhely, az iskola megválasztásának szabadsága a hagyományos, zárt közösségek gyakorlataival szemben új perspektívákat hordoz, s lehetőséget biztosít az értékrend kinyilvánítására és a státuszreprezenetációra is. A modern közösségi létmód szempontjából a tudatos értékválasztás válik kulcsfontosságú motívummá. A közösség olyan emberek csoportját jelenti, akik felismerik közös érdekeiket. A tagok számára fontos célok elérése együttműködést, értékképződést és közös tudatot generál.[19] Így válik a közösség kölcsönös támogatást biztosító, a tagok anyagi előrejutását támogató szocializációs közeggé, egyfajta érdekközösséggé, amelynek célja az egyének számára nehezen megvalósítható feladatok végrehajtása.[20] A hagyományos közösségekre jellemző stabilitás helyett a hangsúly a csoportképződés dinamikus folyamatira tevődik át. A közösség eleve adott valóság helyett társadalmi konstrukcióként jelenik meg, amelyben szimbolikus kötelékek formálnak egységet.[21] A tér csupán egy a kapcsolatok szimbólumrendszerét befolyásoló tényezők közül az érdekek, interakciók és cselekvések mellett. Ezt a jelentést erősíti a közösséget a civil társadalom alapsejtjeként megjelenítő felfogás: a közösség szabad állampolgárok autonóm, önkéntes társulása,[22] a kooperáció és szolidaritás terepe, ahol az egyén a közjó és saját előrejutásának érdekében lemond szuverenitása egy részéről.[23] Az önkéntesség, a nyitottság, a közös szabályok elfogadása, az érdeklődés és érdekek hasonlósága az interneten szerveződő közösségek szempontjából is nagy jelentőséggel bírnak.

A vidéki, kistelepülési közösség – a fenti változások tükrében – már egy önkéntes alapon, érdekek mentén szerveződő, de számos keret által befolyásolt viszonyrendszert takar. Azoknak az aktív cselekvőknek és hálózataiknak rendszerét, akiket a település fizikai tere kapcsol ösz-

18 Webber 1964. Összekapcsolja a „community" és „communication" fogalmakat.
19 Hankiss 1983, 206.
20 Warren 1956, 9–11.
21 Cohen 1985, 98.
22 Dahrendorf 1997.
23 Alexander 1998.

sze (élettérként és vonatkoztatási térként), s akik érintettek a számukra adott természeti és épített környezet értékeinek megóvásában és fejlesztésében, a helyi szolgáltatások és életminőség színvonalának emelésében, a helyi identitás formálásában, egymás kölcsönös támogatásában. Ezen célok elérése érdekében rendszeres interakciót folytatnak egymással, s az együttműködés változatos kereteit építik ki.[24]

Kistelepülési közösségek Magyarországon

A hagyományos vidéki közösségek összekapcsolódnak a paraszti társadalommal és életformával, gyökeres átalakulásuk a parasztság eltűnésével következik be.[25] Minden európai államban végbement a vidék elnéptelenedésének folyamata, a megkésett fejlődésű országokban azonban továbbra is megmaradtak az önellátást célzó mezőgazdasági struktúrák.[26] A szabályozott munkarend, a fizetett szabadság, a könnyebb és tisztább munka lehetősége, a szolgáltatások magasabb szintje komoly vonzerőt jelentett a vidéki fiatalok számára. A 20. század második felétől a szubvenciókkal megerősített, modernizált nyugati mezőgazdaság kialakításával teljesen megszűnt a paraszti társadalom, míg a kelet-közép európai államok esetében a szocialista iparosítás és termelőszövetkezetesítés töri meg a hagyományos rendet. A háztáji gazdálkodás hátránykompenzáló hatása ugyanakkor visszatartotta a rurális exodus folyamatát.[27] A kommunista rezsim a vidék formális közösségeit is felszámolja az egyházak totális kontrolljával és a civil szektor szervezeteinek betiltásával. A rendszerváltozást követő időszakban a kelet-közép európai államok többségben fokozódott a vidéki szegénység és szegregáció.[28] Párhuzamos folyamatként erősödik a rurális térség szerepe az felgyorsult nagyvárosi létmódból kilépést kereső, alternatív életforma kialakítását tervező, nyugalmat, biztonságot és megtartó közösséget kereső csoportok körében.[29]

24 Ragadics 2021, 110–111.
25 Mendras 1973.
26 Kovách 2012, 63.
27 Kovács 2012.
28 Kovách 2012, 97.
29 Csurgó 2013.

Magyarországon a mezőgazdasági jellegű kistelepülések, aprófalvak jelentős része már a 19. század végén, 20. század elején elérte eltartóképességének csúcsát.[30] Az államszocialista rendszer csak felerősítette a gazdasági központoktól távolabb fekvő kistelepülések válságjelenségeit, s felerősítette a fiatal, képzettebb népesség elvándorlását. Egyes vidéki térségekben sor került az erdei, illetve településszéli telepeken élő roma népesség falvakba költöztetésére a társadalmi integráció jegyében. A marginalizáció és kirekesztődés a magyarországi vidék esetében is erős trendként jelenik meg a rendszerváltozást követő időszakban. A szegénység etnicizálódása főként a rossz közlekedési helyzetű, aprófalvas térségekben öltött térségi léptéket.[31]

A falvak eltérő mozgáspályákon indultak el, átalakulásuk iránya nagymértékben befolyásolja a helyi közösségképződés lehetőségeit (az elöregedés és népességvesztés mellett a városi kiköltözés és turizmus, valamint a szegregáció és gettósodás is befolyásoló tényezőként lép elő).[32] A falusi társadalom már nem fogható fel egységként. Az intézmények, munkahelyek és szolgáltatások hiánya, valamint a migrációs sajátosságok miatt a falusi emberek a korábbinál erősebben integrálódnak településen kívüli desztinációkhoz és csoportokhoz, gyengülnek a falun belüli megtartó szálak.[33] A falvak közösségképző tényezői közül kiemelkedik az információs és találkozási pontot jelentő helyi intézmények és munkaalkalmak szerepe, a települési önkormányzat szervező tevékenysége, a civil szervezetek, egyházak, valamint a faluért tenni tudó és akaró aktív kulcsszereplők, véleményvezérek jelentősége.[34]

30 Balogh 2008.
31 Váradi–Virág 2015.
32 Kovács 2005, 141–152.
33 Juhász 2006.
34 Ragadics 2019, 28–31.

A helyi közösség (disz)funkcionalitása – két baranyai esettanulmány

A kistelepülések helyi közösségeinek vizsgálata elősegíti a vidéki Magyarországra jellemző problémák és kihívások árnyaltabb elemzését, s hozzájárulhat annak megértéséhez, hogy milyen okok és tényezők állnak a hasonló lakosságszámmal és közel azonos hatásrendszerrel jellemezhető falvak eltérő fejlődésének hátterében.

A kiválasztott Baranya vármegyei kistelepülések lakosságszáma 300 fő alatti, közlekedési helyzetük előnytelen, s mindkét falu kívül esik a megyeközpontot övező szuburbanizációs, agglomerációs gyűrűn – 26, illetve 32 km-re fekszenek Pécstől. A helyi szolgáltatások hiánya és a munkahelyek alacsony száma miatt jellemző a fiatalok elvándorlása. A közeli járási központok néhány ezer fős kisvárosok, amelyek maguk is demográfiai és gazdasági krízissel szembesülnek. A számos hasonló vonás ellenére a két kistelepülés képe jelentősen eltér egymástól. Nem csak a fizikai (épített és természeti) környezet sajátosságai, de a társadalom összetétele és szervezettsége is különbözik. A falvak leíró bemutatása a települések általános helyzetére, demográfiai sajátosságaira, a helyi társadalom összetételére, egyes csoportjaira, a közösségi részvétel területeire, a helyi identitás jellemzőire és a kulcsszereplők jövőképére fókuszál.[35] A két település neve a tanulmányban anonimizálva szerepel, a kiválasztott nevek tükrözik a falvak természetföldrajzi elhelyezkedését, illetve egyéb jellemzőit. A kevésbé előnyös gazdasági-társadalmi helyzetben lévő település a Mezőszél, míg az alacsonyabb lélekszámú, sváb hagyományokkal rendelkező falu a Dombosnémeti nevet kapta.

35 Csurgó Bernadett és Légmán Anna (2015, 50–66.) alapján a helyi közösségek vizsgálatának legalkalmasabb eszköze a kvalitatív esettanulmány. A kutatás céljaként a közösségek identitásformáló szerepének, a közösségi részvétel vagy kirekesztődés sajátosságainak, a közösségi integrációnak, a közösségi ideáltípusok (közvetlen, eszmei, inkluzív) elterjedtségének, illetve a közösséggel kapcsolatos értékek vizsgálatát jelölik meg.

A települések vizsgálatának módszertana

A két falu társadalmi helyzetének vizsgálata, illetve a helyi közösségek állapotának összevetése nem támaszkodik pontos összehasonlító kutatásra. Az elvégzett vizsgálatok (forráselemzés, kapcsolódó szakirodalom, interjúk a helyi kulcsszereplőkkel) egyelőre egy általános áttekintést tesznek lehetővé, amely megmutatja a lokális közösségszerveződés hátterében meghúzódó fontosabb tényezőket. A települések története, a népesedési folyamatok trendjeinek elemzése segíti a jelenlegi demográfiai változások megértését. A felhasznált falutörténeti források közül a legfontosabb az 1970-es, 80-as évek átalakulását helyi perspektívából bemutató, évente rögzített baranyai falukrónikák voltak.[36] A felhasznált statisztikai adatok (TeIR) a jelenlegi helyzet bemutatását segítik elő.

A szakértői interjúk eltérő célú kutatások során készültek,[37] de a kérdések mindkét esetben a települések helyzetének általános bemutatására, illetve a megkérdezett kulcsszereplők problémaérzékelésére vonatkoztak. Mindkét településen készült interjú a polgármesterrel, a falugondnokkal, illetve egyéb kulcsszereplőkkel (szociális munkások, önkormányzati képviselők, a közfoglalkoztatás irányítói, helyi vállalkozók). Az interjúk a migrációs trendekre, a lakosság problémáira és a település konfliktusaira, illetve az alanyok települési szerepére fókuszáltak. Az első település esetében 6 szakértői interjú készült, viszont munkánkat kérdőíves vizsgálat is segítette, melynek kérdései elsősorban a faluban élő családok problémáira, túlélési stratégiára, kapcsolatrendszerére és a családon belüli szerepekre vonatkoztak. A teljes körű lekérdezés során[38] a lakott háztartások kb. 70%-ában töltöttünk ki kérdőíveket, az itt bemutatott Mezőszélen 65 kérdőív került értékelésre, elsősorban a háztartási kapcsolatokat helyezve a középpontba. A másik településen (Dombosnémeti) összesen 47 félig strukturált interjú készült a település vezetőivel illetve a lakosok különböző csoportjaival. A kérdések a helyzetértékelés mellett

36 Baranya Vármegyei Levéltár – HU-MNL-BaML-XV.45.

37 Az első településen (Mezőszél) a „Családok az Ormánságban" c. kutatás keretei között került sor 2020 őszén és 2021 tavaszán interjús és kérdőíves vizsgálatra (a kutatás vezetői: Boros Julianna, Bucher Eszter és Ragadics Tamás). A másik faluban (Dombosnémeti) 2022 tavaszán került sor interjús kutatásra Tomay Kyra és Ragadics Tamás vezetésével az OTKA FK-138098. sz. program keretében *(A vidéki dzsentrifikáció szerepe a településfejlesztésben).*

38 A térségben 7 településen végeztünk kérdőíves vizsgálatokat a Pécsi Tudományegyetem szociológia és szociális munka szakos hallgatóinak közreműködésével.

a beköltözők célrendszerének és a település közösségi életének feltárására irányultak. Jelen tanulmányban a falu kulcsszereplőivel készült interjúk (8 db) településre vonatkozó anyagai kerültek felhasználásra. Az elemzés során az interjúk szövegéből a közösségekre, helyi csoportokra, kapcsolatokra, együttműködésre és ellentétekre, valamint az el- és beköltözésre vonatkozó részeket emeltük ki, s állítottuk párhuzamba.

A következőkben a lokális társadalom integrációja és a helyi közösségek szervezettsége szempontjából releváns elemek (társadalmi-demográfiai háttér, integrációs erők, helyi érdekcsoportok stb.) bemutatására kerül sor a két település eltérő jellemzőinek felvázolásával.[39]

Mezőszél (általános bemutatás)

A megyeközponttól délnyugatra fekvő, a történeti Ormánság peremén elhelyezkedő, 274 fős kistelepülés.[40] A 18. században a faluban unitárius hitről katolizált magyarokat találunk. Az itt élő népesség nagyobb része jobbágyi, majd kisparaszti életmódot folytat, kisebb hányada a település földjeinek nagy részét birtokló uradalomban szolgál. A népességszám a 19. század végén tetőzik kb. 700 fővel. Ezt követően – részben az elvándorlás, részben pedig a kisbirtok átörökítését célzó, ide is beszűrődő ormánsági egyke-kultúra miatt – lassú csökkenés jellemző. A szocialista időszakban a falu őrzi mezőgazdasági jellegét: a volt uradalmi majorság állami gazdasági telephelyként működik tovább, s megalakul a helyi termelőszövetkezet.[41] A kollektivizálás felerősítette a fiatalok elvándorlását a jobb kereseti lehetőséget biztosító városok irányába. Az előnytelen közlekedési helyzet miatt az ingázók egy része is elköltözött a településről. Ezt mozgást a korszakra jellemző területi tervezési politika, valamint szocialista nagyüzemi mezőgazdaság fejlődése is erősítette.[42] Az 1960-as években a falu irányítását egy településen kívüli közös tanácshoz csatolják, s a tsz is elveszíti önállóságát.[43] Az intézmény- és infrastruktúra-fejlesztések ezt követően a közös központ-

39 A két kistelepülést az interjúalanyok anonimizálása miatt, az eredeti nevüktől eltérően Mezőszél és Dombosnémeti elnevezéssel jelenítjük meg a tanulmányban.

40 KSH, Helységnévtár 2022.

41 Füzes 1990, 296–352.

42 A gépesítés és a nagytáblás monokultúrás termelési mód jelentősen csökkentette a munkaerő-szükségletet.

43 Füzes 1990, 378–389.

ban összpontosulnak; 1975-ben bezár a helyi iskola is. Az elköltözők helyére fokozatosan érkeztek beás cigány családok, akik korábban a térség erdei telepein éltek. A cigányság beköltözése nem volt konfliktusmentes, bár a családok többsége alkalmazkodott a helyi elvárosokhoz, s vegyes házasságok is köttettek a településen.[44] Annak ellenére, hogy az ország egyik legkorszerűbb csirketelepét építették ki a községben, folytatódott az elvándorlás, amely már az 1980-as évekre munkaerőhiányhoz vezetett.

A rendszerváltozást követően tovább erősödtek az elmúlt évtizedek migrációs trendjei: a fiatal, képzettebb népesség elvándorlása és a hátrányos helyzetű családok beköltözése. A helyi munkalehetőségek száma csökkent a termelőszövetkezet felbomlásával és az állami gazdaság privatizációjával, s gyengült a háztáji gazdálkodás szerepe is. Az itt élő aktív népesség egy része ingázik a környező településekre, ahol jellemzően betanított munkát végeznek. Néhány helyi kiválllalkozás működik a faluban, amelyek inkább csak idényszerűen foglalkoztatnak helyieket. Magas a közfoglakoztatottak aránya. A férfiak jellemzően az építőiparban és erdőgazdaságokban találnak jobban megfizetett munkát, a közmunka inkább a családos nők számára kínál az otthoni teendőkkel összeegyeztethető alternatívát.[45]

Mezőszél jelenleg cigány többségű kistelepülés, ahol az országos átlagnál jóval magasabb az aluliskolázottak és munkanélküliek aránya. Az erős elöregedést mutató baranyai adatokhoz viszonyítva egy fiatalosabb korstruktúrájú falut találunk a magas termékenységgel és rossz halandósági mutatókkal összefüggésben, ahol a 2019-es adatok alapján száz fő 14 év alatti gyermekre 86 hatvan éven felüli jutott (Baranya vm.: 203; országos: 180).[46] A község bekerült a 300 legszegényebb magyarországi kistelepülés felzárkóztatását célzó „Felzárkózó települések" programba.[47] A helyi integrációs projektet a Katolikus Karitász valósítja meg három állandó munkatárs jelenlétével.

44 HU-MNL-BaML-XV.45.

45 Boros–Bucher 2020; Ragadics 2020.

46 Forrás: TeIR adatbázis.

47 Felzárkózó települések – www.fete.hu.

Közösségképző, illetve a közösségfejlődés ellenében ható erők Mezőszélen

A faluban folytatott kérdőíves vizsgálat során a megkérdezettek ¾-e szerint a településen mindenki maga boldogul, nincs együttműködés, s csupán egy válaszadó számolt be arról, hogy az emberek jellemzően segítik egymást. A többség jövőképe is negatív, a fiatalabbak nagy része szívesen elköltözne a településről. Szükség esetén, szorult helyzetben elsősorban a saját közvetlen családjukra számíthatnak az itt élő emberek (legtöbbször a még élő szülőkre támaszkodhatnak). A második legtöbb említést a községben működő civil szervezet kapta, ugyanakkor nagyon sokan jelezték, hogy gyakorlatilag senkire sem számíthatnak probléma esetén. Az itt készített interjúk[48] tanulsága alapján a közhangulat negatív, a falu „közvéleménye" jellemzően az átlagtól pozitív vagy negatív irányban eltérő lakók megszólásában mutatkozik meg.

A településen nincs bolt, nincs kocsma, nincs posta. Hiányoznak a közösségi és információs pontok, mobilszolgáltatások biztosítják az alapvető ellátást. A szegénység nem egyértelműen generál egymásrautaltságot és közösségi együttműködést. Vannak, akik a nélkülözés problémáival küszködő emberekből élnek. Nem ritka a magas kamatra kölcsönzött pénz, illetve településenként néhányan autós szolgáltatással jutnak kiegészítő jövedelemhez. Ez utóbbi tevékenység általános a rossz közlekedési helyzetű kistelepüléseken: a személygépkocsival nem rendelkezőket szállítják a közeli városi központokba bevásárlás céljából. Az igények és sürgős szükségletek egyrészt nem alkalmazkodnak a hiányos tömegközlekedéshez, másrészt a havi 1-2 alkalommal pénzhez jutó emberek egy része – településen belüli ellentétek, vagy szégyenérzet miatt – nem szívesen utazik együtt más falubeliekkel.[49]

A hagyományos kistelepülési rendezvények közül a vallási események szinte teljesen hiányoznak a falu életéből. A katolikus többségű községben korábban sem működött önálló plébánia, a jelenlegi plébános 18 tele-

48 A település kulcsszereplőivel készültek interjúk 2021-ben (polgármester, segítő szervezet munkatársa, vállalkozók), illetve néhány helyi lakossal, közfoglalkoztatottal.

49 A kistelepülésen élőknek bizonyos időközönként lehetőségük van arra, hogy a falubusszal utazzanak a városba nagyobb bevásárlás, vagy egészségügyi szolgáltatások igénybevétele céljából. Néhányan azonban nem szívesen veszik igénybe ezt a lehetőséget, félve attól, hogy megszólják a megvásárolt fogyasztási cikkek (pl. alkohol, vagy státuszához nem illő drágább termék) miatt.

pülést lát el, s szinte sohasem jelenik meg a faluban, ahol katolikus templom nem, csak egy harangláb található. A helyi egyház mellett hiányoznak a gyermekeket és szülőket összefogó intézmények is, nincs óvoda és iskola. A Karitász által működtetett „Jelenlét-pont" erre a szükségletre reagálva kezdett tanoda jellegű szolgáltatások kialakításába. A mesedélutánok, játszóklubok, családi napok mellett kézműves programokat, ill. egyéb fejlesztő és prevenciós foglalkozásokat, illetve nyári táborokat tartanak.[50]

A települési szintű közösségi programokat az önkormányzat szervezi, illetve támogatja. A falunapokon, egyéb programokon a közfoglalkoztatottak által megtermelt konyhakerti zöldségek és az önkormányzat által vásárolt hozzávalók biztosítják a közösen elkészített és elfogyasztott ételek alapanyagát. A közfoglakoztatás a polgármester szerint fontos közösségépítő tényező: *„Hál' Istennek kezd kialakulni a közösség. Az előző polgármester máshogy állt a dolgokhoz. Most a munka miatt is nagyobb közösség van. Arra törekszem, hogy mindig a kézimunka legyen az elsődleges, mert azt támogatja a közmunkaprogram."* A közfoglakoztatottak valóban markáns csoportját képezik a helyi népességnek. Ünnepeken, s néha péntek délutánonként közösen főznek, bográcsoznak. A munkavégzés jellege (kertészkedés) és a kapcsolódó közösségi programok miatt a közfoglalkoztatás több szempontból átveszi a korábbi termelőszövetkezeti brigádok szerepét. Az elmúlt években ugyanakkor egyre kevesebben kapcsolódnak a közfoglakoztatáshoz; a motiváltabb, aktívabb munkások a magasabb jövedelmet biztosító elsődleges munkapiac, illetve az alkalmi foglalkoztatás irányába távoztak a rendszerből. A közmunkások mellett néhány aktív nyugdíjas képez informális helyi csoportot, akik éves szinten csatlakoznak a környékbeli szervezetek programjaihoz.

A programjait kiszélesítő Karitász a felnőttek körében is megpróbálja betölteni a közösségszervező szerepét. Többféle klubfoglalkozást szerveznek (szülői, baba-mama, női, ezermester stb.). Nagy nehézséget jelent az itt élők motiválása. Gyakran kisebb ajándékkal, kávéval várják a személyesen megszólított helyieket. *„Maguktól nem jönnek el, toborozni kell őket. Ha pl. a szűrőbusz helybe jön, akkor még igen, elmennek a szűrésre."* (Karitász ház vezetője).

Az önkormányzat és a segítőszervezet felülről jövő közösségszervezési tevékenységének célpontjában egy dezintegrált helyi társadalom áll.

50 Caritas Hungarica – karitasz.hu

A közös érdekekkel bíró csoportok sem képesek önszerveződésre, néhány idősebb „őslakos” kivételével. A nyugdíjasok egy része régi mezőszéli lakos, akikben még él a nagyüzemi gazdálkodás és a háztáji körül szerveződő családi és közösségi együttműködés emléke, s szomorúan látják a település szegregálódását. Kapcsolataik inkább a falun kívülre mutatnak, elköltözött rokonaik, gyermekeik, unokáik irányába. Az idősebb inaktívak másik csoportját a családjában élő roma lakók teszik ki. Rájuk – ha egészségi állapotuk engedi – nagy szerep hárul az unokák gondozásánál. Az aktív népességet a megélhetés és az adósságcsapda gondjai nyomasztják.[51] A motivált, szervezésre és szerveződésre alkalmas emberek elhagyják a települést. Az itt tevékenykedő karitatív intézmény munkatársainak figyelme elsősorban a gyermekekre fókuszál. Munkájuk legfontosabb célja, hogy sikeres tanulmányaik eredményeként képesek legyenek elhelyezkedni, vagyis elhagyni a leszakadó települést.

Jövőkép – Mezőszél

Nehéz egy olyan települési közösség integrációs mechanizmusait jellemezni, ahol az itt élők jelentős része csapdahelyzetként, a szolgáltatásoktól és munkahelyektől való megfosztottság helyszíneként tekint a falura mint lokalitásra, s a problémák megoldását a tovább lépésben, elköltözésben látja. A beköltözők jellemzően családi kapcsolatok révén kerülnek a településre. A pandémia alatt egy új család érkezett a faluba, akik biokertészeti vállalkozást indítottak egy nagyobb kerttel és több melléképülettel rendelkező családi ház megvásárlását követően. Németországi munkájuk szűnt meg a válság miatt, s itt kedvező áron jutottak nagyobb területhez és viszonylag jó állapotú ingatlanhoz. Elmondásuk szerint az olcsó munkaerő is szerepet játszott a döntésben, egyelőre azonban nem tudtak kilépni a családi keretek közül az alacsony jövedelmezőség miatt, s sok munkájuk miatt kevés a kapcsolatuk a településen élőkkel. *„Nagyot csalódtam az emberekben, sokkal kisebb a piac, mint gondoltam.”*
A polgármester szerint: *„Munka inkább a nagyvárosokban van. Aki ott tanul, az ott látja a jövőt is. Úgy gondolom, hogy 10–15 éven belül az ilyen kicsi falvak nagyon el fognak néptelenedni. Nem is az, hogy elmennek Pécsre,*

51 Ragadics 2020.

hanem elmennek külföldre..." A jelenleg érzékelhető legkomolyabb, a helyi közösségi lét szempontjából is meghatározó problémát ugyanakkor nem az elvándorlás, hanem a szegénység újratermelődése jelenti. Átöröklődik az alacsony képzettség, a rossz munkaerőpiaci helyzet, az adósságcsapda és a korai gyermekvállalás is. *„Itt van egy 42 éves nő, kilenc unokája van. 15 évesen szülte az első gyerekét és a lánya is 15 évesen szült."* (Jelenlét-pont munkatárs). A hátrányos helyzetből adódó kiszolgáltatottság, az öngondoskodási készségek hiánya, a befelé fordulás, passzivitás illetve, válaszként a több szinten rögzült paternalizmus aláássa a magért és közösségéért felelősséget vállalni képes, aktív állampolgárokra jellemző mentalitáselemek kialakulását.[52] A településen működő segítő szervezet egyre nagyobb szerepet kap a falu kulturális és közösségi életében. Programjai és tevékenysége beépülnek a község mindennapjaiba, egyre erősebb a szervezet iránti bizalom. A segítő munka hatékony megvalósításához fontos szempont a lokális közösségképzés elősegítése, a település és az itt élő emberek sorsának jobbításán fáradozó, motivált „helyi hősök" kinevelése.[53] Ennek hiányában a fejlesztők kilépésével komoly törés következhet be a falu fejlődésében.

Dombosnémeti (általános bemutatás)

A mai települést az 1720-as években ideköltöző, Fulda környéki német telepesek alapították a török időkben elpusztult falu helyén. A Pécstől északnyugatra található dombvidék elsősorban az erdőgazdálkodásra és a legeltető állattartásra biztosított lehetőséget, de elterjedt volt a szőlőművelés is a térségben. A falu életében a kisparaszti gazdálkodás mellett a kézművesek, mesteremberek szerepe is jelentős.[54] A szép környezetben, egy patak völgyében fekvő kistelepülés sokáig őrizte zártságát, homogén sváb lakosságát. A falu virágkora a 19. század végére, 20. század elejére tehető. A népességszám 1910-ben meghaladta a 900 főt,[55] 1911-ben pedig vasúti összeköttetés létesült a megyeközponttal. Az első vi-

52 Ragadics 2019, 118–121.

53 A megvalósuló program számos olyan elemet tartalmaz, amely a támogatott csoportok önsegítő készségeinek fejlesztését célozzák. Vö. Felzárkózó települések – www.fete.hu.

54 Heller-Gutrai 2007.

55 KSH Népszámlálás.

lágháborút követően a településen húzódott a szerb megszállási övezet határa. A második világháború katonai veszteségei mellett számos helyi lakost hurcoltak el malenkij robotra. 1947-ben 36 családot telepítettek ki, helyükre felvidéki magyar családok és isaszegi zsellérek költöztek.[56] A megosztottságot azonban visszarendeződés követte: a Németországba kitelepítettek jelentős része hazatért, s visszaszerezték, visszavásárolták házaikat, miközben a nehezen beilleszkedő új telepesek többsége elhagyta a falut. Ez a fordulat mindmáig meghatározó a település életében, mivel Dombosnémeti azon kevés falu egyike, ahol még többen beszélik az itt rögzült sváb dialektust.

A szocialista időszakban a hagyományok és helyi kultúra által szoros egységben tartott német tömb megrepedezik.[57] A termelőszövetkezeti rendszer, a körzetesítés eléri ezt a települést is: társközséggé válik a közös tanácsi rendszerben, 1962-ben összevonják a helyi téeszt egy közeli nagyobb falu szövetkezetével, az 1960-as évek végén bezár a helyi óvoda, majd az 1978-ban az általános iskola is.[58] A lakosságszám folyamatosan csökken, a fiatalok elköltözésével a lakosság elöregedett. Az alacsony születésszám, magas halálozás és a negatív migrációs trendek hatására szinte példátlan népességcsökkenés jelentkezett a településen: 1970-ben még 632 fő élt a faluban, ez a rendszerváltozás időszakára a felére csökkent, míg a 2011-es népszámlálás idejére 200 fő alá csökkent.[59] A csökkenés mértéke azért olyan jelentős, mert más baranyai kistelepülésektől eltérően ez a falu – részben a továbbra is erős helyi német identitás, részben pedig a szakképzetlen népesség szempontjából releváns munkahelyek hiánya miatt – nem vált a hátrányos helyzetű népesség számára vonzó letelepedési desztinációvá.

Az elnéptelenedés nem járt egyértelműen a fejlődés visszaesésével. Nem szűnt meg a bolt, működött az egyházközség, s számos beruházás is megvalósult – gyakran társadalmi munka segítségével. Ez a trend a rendszerváltozást követően is folytatódott. Sikeres pályázati munkának és a helyiek anyagi hozzájárulásának köszönhetően kiépült a vízhálózat,

56 A település polgármesterének közlése alapján.

57 Az 1972-ben rögzített falukrónika szerint a lakosság 70%-a német, 30%-a magyar (HU-MNL-BaML-XV.45).

58 HU-MNL-BaML-XV.45, 1978.

59 KSH Népszámlálás.

bevezették a földgázt, a telefont. Az ország első kistelepülése volt, ahol optikai kábeles hálózatot építettek ki.[60]

A település zsákfalu, az erős zártság másik háttértényezője, hogy bekötőút aszfaltozása csak 1977 végén fejeződött be. A vasúti közlekedés az autóbuszjáratokkal párhuzamosan visszaszorult, véglegesen csak az 1990-es években szűnt meg. Ez a zártság és nyugalom az, amely már az 1980-as évektől felkeltette a zavartalan rekreációt kereső városi népesség érdeklődését.[61] Az üresen maradt házak jelentős része azonban nem vált eladóvá a településen, mivel a Pécsre beköltözött fiatalok közül sokan megtartották a nagy kerttel rendelkező ingatlanokat, s délutánonként, hétvégente háztáji gazdálkodást folytattak. Jellemző a nyugdíjaskori visszatérés is: *„... az otthonukat elhagyó idősek, amikor a városi életet megunták, abba beilleszkedni nem tudtak, talán honvágyból az elhagyott otthonukba visszatérnek."*[62]

A falu másik fontos jellemzője, hogy az ingatlanok többsége a 20. század első felében épült, a településkép egységes, díszített homlokzatú, tornácos sváb parasztházak alkotják. Szinte hiányoznak a szocialista időszak modern Kádár-kockái, mivel a zártság és a helyi lehetőségek hiánya miatt a falu szorgalmas lakói nem a településen belül képzelték el a következő generációk életét, s nem építkeztek Dombosnémetiben. A második gazdaságban megtermelt javakat így jellemzően más, központi települések ingatlanjaiba fektették be, vagy gyermekeik, unokáik taníttatására fordították. A helyi fejlesztések elmaradása miatt megmaradtak a régi épületek, s ez új irányt szabott a falu rendszerváltozás utáni életének. 2007–2009-ben 70 régi parasztházat újítottak fel eredeti formájában pályázati és saját források bevonásával, ezáltal a település valódi örökségi helyszínné, illetve a vidéki idillt keresők célpontjává vált. Az azóta megvalósult ingatlanfelújítások esetében is elsődleges szempont az épületek korhű restaurálása.

A korábban hátrányként megélt zártság és kisebbségi lét a rendszerváltozást követően előnyként jelentek meg a település fejlődése szempontjából. Már az 1980-as években vásároltak itt nyaralót német állampolgárok

60 A település polgármesterének elmondása alapján.

61 Az 1986-as falukrónika szövegéből: *„Új tendencia is jelentkezik az utóbbi időben: az üresen maradt házakat városi emberek vásárolják meg hétvégi háznak. Alkalmas a pihenésre a falu, mert nagyon szép a fekvése, jó a levegője, az egész környék nyugalmat áraszt."* HU-MNL-BaML-XV.45.

62 HU-MNL-BaML-XV.45. 1987.

(először csak strómanok útján), kihasználva a falu előnyeit: természetközeliség, csend, olcsó ingatlanok, a helyiek német nyelvismerete. Jelenleg 10-12 német családnak van háza a faluban, 4–5 házaspár (jellemzően idősebbek) állandóan itt él.

Közösségképző, illetve a közösségfejlődés ellenében ható erők Dombosnémetiben

Az elmúlt másfél évtized fejleményei részben megváltoztatták a korábbi trendeket. A lakosság csökkenése az elmúlt évtized során megállt.[63] Már nem egyértelmű, hogy a falu fejlődése egy kihalófélben lévő, erősen elöregedett, elsősorban hétvégi és nyári pihenőhelyként szolgáló skanzen-település irányába mutat. Az érdeklődés miatt megemelkedett ingatlanárak megakadályozzák a hátrányos helyzetű beköltözők megjelenését. Néhány városból érkező, diplomás, gyermekes család is házat vásárolt a faluban; ők állandóan, vagy az éve jelentős részében itt élnek, mivel ideális helyszínként tekintenek a biztonságos, több játszótérrel is rendelkező kistelepülésre. *„A lányom 9 éves, és most van 10-15 gyerek ilyen korú."* (Beköltöző). A település vezetésének eltökélt célja a falu fiatalítása. *„Azt szeretnék, hogy itt élet legyen. Most egyre több gyerek van. Jött egy új generáció, akik lelkesek abban, hogy ide egy élő falut varázsoljunk."* (Beköltöző).

Az új telepesek közül ketten is képviselők lettek a település önkormányzatában, s lelkes formálói a falu közösségi életének. A másik két képviselő, illetve a polgármester régi helyi családokból került ki. A pandémiás időszak során fokozódott a városból beköltöző családok jelenléte. Ez a mobilitás – az interjús vizsgálat alapján – nem törte meg a sokáig stabil, helyi sváb közösséget, a beköltözők ugyanis tudatosan törekedtek arra, hogy befogadják őket a helyiek. A befogadás alapja a helyi normáknak megfelelő viselkedés, amelynek fontos részét képezi a megvásárolt ingatlan és telek rendezése, ápolása: *„Itt nyírni kell a füvet, mert ha nincs lenyírva, itt megszólnak. Ez egy sváb falu."* (Beköltöző). A befogadás azonban nem jelenti azt, hogy nem tartják számon azt, hogy ki a tősgyökeres, s ki a „együttment". Egy közelebbi településről érkezett hétvégi házas lakó szerint: *„Dombosnémetire mindig is az volt jellemző, hogy nagyon maguk-*

63 KSH Helységnévtár.

nak valók voltak, ha lehetett, egymás között házasodtak. Én, akármennyit is tettem a faluért, még ugyanolyan gyüttment vagyok, mint a ...-ék." (Budapestről beköltözők).

A másik fontos integrációs követelmény a nyitottság. *„Itt mindenki beszélget mindenkivel. Itt nem megy el az ember úgy egy ház mellett, hogy ha valaki kinn áll, akkor ne intene oda."* (Beköltöző). A nyitottság elsősorban segítőkészségben és kölcsönösségben nyilvánul meg. Az idős őslakosok egyre több területen szorulnak támogatásra, az újonnan beköltözők viszont többnyire képzett emberek, akik kulturális és kapcsolati tőkéjük bevonásával sokat lendíthetnek a település és lakóinak életén. Az informatikus pl. segítséget nyújt a TV beállításában, a beköltöző felújítók igyekeznek a helyi, vagy környékbeli mestereket megbízni a ház körüli munkákkal, a városi családok előszeretettel vásárolnak a néhány helyi őstermelő portékáiból, itt járnak fodrászhoz stb. Az idősek ugyanakkor szemmel tartják a hétvégiházasok és idényjelleggel itt élők házait, a biztonság érzetét nyújtva a távollévők számára. A faluban – bár viszonylag szűk nyitvatartás mellett – működik vegyesbolt és italbolt is. Ezek az intézmények a járványhelyzet alatt is képesek voltak megőrizni közösségi szerepüket. *„Amíg nem volt szabad, addig a hátsó ajtón mentünk be a kocsmába."* (Helyi lakos).

A falu másik fontos jellemzője, hogy vannak működő helyi csoportok, aktív közösségek, amelyek a kapcsolódás lehetőségét nyújtják a cél- és szabályrendszerükkel azonosulni tudó beköltözők számára is. Ezek a közösségek a vallás, a hagyományőrzés és a települési szükségletek alapján szerveződő formális és informális csoportosulások, amelyek rendszeres programokkal biztosítják integrációjukat.[64] *„Rengeteg közös program van, talán sok is."* (Helyi lakos). A programok közül kiemelkedik egy rendszeres klubfoglalkozás, amely a falu lakosságszámához viszonyítva széles körű érdeklődésre tart számot, jellemzően 50-100 fő látogatja. A klub keretei között minden alkalommal más helyi lakos (alkalmanként hétvégiházas, vagy rendszeresen itt nyaraló) mutatkozik be, mesélve a településhez fűződő viszonyáról. Ez a nyilvános fórum – több lakó elmondása alapján – erősíti a helyi kapcsolatokat, s lehetőséget biztosít az együttműködésre.

64 A programok szervezésében komoly szerepet vállal az önkormányzat. Egyik munkatársuk fő feladatként kapta a helyi közösségi élet működtetését, a hagyományok ápolását, programok szervezését. A rendszeres kézműves-szakkörök mellett torna foglalkozás és játszóház is működik a helyi önkormányzat épületében.

A katolikus hit az egyik fontos megtartó erőként funkcionált a magyarországi német közösség életében. A kis falu önálló plébániája csak az 1990-es években szűnt meg. Az egyik beköltöző család teológiát végzett tagja rendszeresen tart igeliturgiát a településen, komoly szervező munkát végez a másik településen élő plébánossal együttműködve. A főként az idősebb korosztály által látogatott helyi templom újra a helyi a vallási élet központjává vált.

Az itt élő németországi németek számos szállal kapcsolódnak a helyi társadalomhoz, ugyanakkor saját zárt kisközösségként vannak jelen a településen. Gyakran szerveznek közös kikapcsolódást egymást rendszeresen meglátogatva. Többségük még aktív, jó egészségi állapotnak örvendő nyugdíjas, akik a település nyújtotta értékek mellett az alacsonyabb magyarországi árszínvonalat is értékelik. Gyermekeik jellemzően Németországban élnek.

A német nemzetiségi hagyományok ápolása szintén fontos sarokköve a helyi közösség életének.[65] Öt képviselővel működik a programok szervezésében aktív német nemzetiségi önkormányzat. A település és a környék ünnepein, rendezvényein rendszeresen lép fel a falu hagyományőrző tánccsoportja, énekkara és zenekara. Mindhárom formáció a településen élő, és az innen elszármazott dombosnémeti kötődésű tagokat tömöríti. A sváb hagyományok jelen vannak a helyi és a faluból elköltözött gyermekek számára szervezett programokban is, különösen a nyári táborok során, amelyek kifejezett célja, hogy az innen származók gyermekei is tudatosíthassák gyökereiket, a település értékeit, valamint hosszabb távú kapcsolatok formálódjanak a fiatalok között.[66]

„... Dombosnémeti nagyon különleges attól, hogy akik itt laknak, azokban nagyon erős a kötődés, s azokban is, akik nem itt születtek.” (Beköltöző). Az elszármazottak jelentős része továbbra is aktív kapcsolatot ápol a faluval, megszerzett tudásukat, erőforrásaikat gyakran használják a település érdekében. Megjelennek a közösség ünnepein, rendezvényein, pl. a társadalmi munka jellegű „Egy nap Dombosnémetiért” programon is, ahol a település egy-egy fontos területét teszik szebbé a segítő szándékú önkéntes bekapcsolódók (pl. a temető vagy templom takarítása, parkrendezés stb.).

65 A településen tematikus német nemzetiségi tanösvény is kiépült a 2010-es években, amelyet rendszeres látogatnak a környékbeli iskolák diákjai. Forrás: Ungarndeutscher Lehrpfad.

66 A település polgármesterének közlése alapján.

A falu körül kialakult társadalmi tőkét formalizálja a Szülőföldünk Baráti Kör, amely informális csoportként szerveződött az 1980-as években, s már 1989 óta segíti bejegyzett civil szervezetként pályázatokkal is a település fejlődését. *„A civil szervezet kinőtt a 90-es évek elejéből, amikor csak a tagdíjakkal, meg néhány ezer Ft-os adománnyal tudtunk gazdálkodni. Most a költségvetése éves szinten tizenegynéhány millió Ft."* (Polgármester). A szervezeti keretek kiemelt jelentőségűek, mivel a falu céljainak megvalósításához – a polgármester tudatos koordinálása mellett – szükség van az önkormányzat, a nemzetiségi önkormányzat, az egyházközség és a civil szervezet szoros együttműködésére. A település méretei miatt ezt a kapcsolatot személyes átfedések is erősítik. Az önkormányzat integratív szerepe megkérdőjelezhetetlen. *„Azt a szervezetet kell felhasználni a cél elérése érdekében, ahonnan a legkönnyebben el lehet jutni a célig. A cél mindig a falu. Innen, vagy onnan, mindig az a cél, hogy az itt élő embereknek és a településnek legyen jó. Hogy ezt most milyen forrásból tudjuk finanszírozni, ebben én liberálisabb vagyok. Viszont, ha megjelenik az egyéni érdek, abban nagyon szigorúnak kell lenni. Egy egyéni érdek nem mehet a közösség rovására."* (Polgármester). A helyi élet minden területét átlátó polgármester széles körben elismert, aktív szervező. Több ciklus óta vezeti a falut. A tisztséget édesapjától vette át, aki korábban a közös tanácsi elöljáróság tagja, majd 1990-től a település polgármestere volt. *„A templom felújításánál pl. az egyesület tudott pályázni. Volt, amikor a nemzetiségi önkormányzat. A cél mindig az, hogy a közösségé legyen."* (Polgármester).

Jövőkép – Dombosnémeti

A falu térségi és országos ismertsége is nőtt a 2010-es évek eleje óta rendszeresen megszervezésre kerülő fesztivál és egy, a település nevét felhasználó, a sváb hagyományokból táplálkozó, minőségi gasztronómiai termékek előállítására szakosodott vállalkozás hatására. A helyi ingatlanárak – a környék más falvaihoz viszonyítva – jelentősen megemelkedtek. Ezzel összefüggésben elsősorban a középosztályi háttérrel rendelkezők engedhetik meg maguknak, hogy házat vásároljanak Dombosnémetiben. A helyi vezetés elsődleges szándéka a jövőt jelentő kisgyermekes betelepülők településre csábítása, azonban távol a városi szolgáltatásoktól, óvoda, iskola és jól fizetett helyi állások hiányában csak szűkebb célcsoportra

számíthatnak. A faluban továbbra is erős az elöregedés, s az üresen álló házakba leginkább aktív nyugdíjasok költöznek. Ez a trend látszik folytatódni hosszabb távon is. A középosztálybeli nyugdíjasok rendelkeznek megfelelő tőkével a hagyományos parasztházak faluképnek megfelelő korhű, ugyanakkor korszerű felújításához.[67] A munkavégzést követő aktív időskor esetükben hosszabbra nyúlik, s szívesen kapcsolódnak be a település programjaiba, közösségi életébe. A faluban megszervezésre kerülő programok egy része is a városból érkező, magasabb műveltségű csoportokra irányul (kiállítások, filmvetítések, kisebb színházi előadások).

A falusi közeg, a születésük óta itt élő idősek zártsága komoly szűrőként is funkcionál. Az ingatlanvásárlók egy része nem tud beilleszkedni a kistelepülés életébe, s ennek megfelelően megfigyelhető jelenség a beköltözők lecserélődése. Az emelkedő ingatlanárak miatt veszteség nélkül válthatnak azok, akik nem találják meg a számításukat a skanzenesedő zsáktelepülésen. A turizmus fejlődése megzavarja a nyugodt helyi élet menetét, s az elzárt dombvidéki kistelepülésen szocializálódott „őslakosok" körében nem egyértelműen támogatott irányvonalat. *„Büszkék az emberek a falura, de azért csak maradjon a miénk."* (Beköltöző). A csend és nyugalom miatt ideköltözők és a hétvégiházasok egy része sem elkötelezett a további fejlődés iránt. *„Attól félnek, hogy ne legyen turistahely, és ezt én sem szeretném..."*(Beköltöző). Mások: *„Gondoltuk, majd nyitunk egy kis éttermet. Azt mondták: Ide nem kell étterem, akkor jönnek az emberek, autók!"* (Beköltöző).

A helyi közösségek fejlődése szempontjából tehát lényeges, hogy a vizsgált településen több formális és informális csoport van jelen, amelyek különböző érdekek és célok mentén szerveződnek. A hagyományőrzés, a vallás és a szabadidő megfelelő eltöltése mellett komoly szerepet kap a falu környezetének (elsősorban az épített környezet és infrastruktúra elemeinek) megőrzése és fejlesztése, amely hallgatólagosan a szervezetek közötti legfontosabb közös nevezőként funkcionál. Ez a közös cél valószínűleg továbbra is megmarad. Ahogy az egyik beköltöző fogalmazott: *„Ha itt bármi baj lenne, ez a falu egységbe állna."* A település egyediségének, szépségének megőrzése kollektív érdek, amely a születésük óta itt élő idősebb lakók arányának folyamatos csökkenésével, a nemzetiségi és vallási

67 Vö. Nemes–Orbán–Tomay 2022, 95–98.

kötelékek integrációs szerepének gyengülése mellett is hatást gyakorol az itt élő népességre.

Az esettanulmányok értékelése, összegzés

Annak ellenére, hogy a bemutatott falvak közlekedésföldrajzi és gazdasági térszerkezeti pozíciója hasonló, a települések eltérő kereteket kínálnak a helyi közösségi élet kialakulásához, fejlődéséhez, a lokális szintű társadalmi integrációhoz.

1. táblázat: A bemutatott települések népességének néhány jellemzője

Jellemzők	*Mezőszél*	*Dombosnémeti*
Lakónépesség (2022)	287	190
Népességszám (2022) az 1990-es népesség arányában	87,50%	60,50%
Öregedési index (65 év feletti népesség 100 0–14 éves korúra vetítve) – 2022	56,3	216,7
Természetes szaporodás / fogyás (ezrelék) – 2021	3,6	-25,7
Belföldi vándorlási egyenleg (ezrelék) - 2021	-21,8	30,9
Egy lakosra jutó SZJA adóalapot képező belföldi jövedelem (2021)	644 753 Ft	1 555 774 Ft
Személygépkocsik száma (1000 lakosra) - 2022	316,7	668,4

(forrás: TeIR)

Az elöregedő korstruktúrát mutató Dombosnémeti esetében a beköltözés egyelőre csak kisebb mértékben tudja mérsékelni a természetes fogyást, míg a magas termékenységi mutatókkal jellemezhető Mezőszél esetében kisebb arányú a népességvesztés – a jelentős mértékű elvándorlás ellenére is. Dombosnémeti öregedési indexe közel a négyszerese a fiatalosabb korstruktúrájú Mezőszél mutatójának.[68] A települések közötti jövedelmi különbségeket az egy lakosra jutó jövedelem és az egy főre jutó

68 Kisebb létszámú települések esetében egy-egy év adatai nagy különbségeket mutathatnak, s akár egy család el- vagy beköltözése is komoly változást eredményezhet. A fenti esetben ugyanakkor a hosszabb intervallumra vonatkozó adatok is hasonló eredményeket, trendeket vázolnak fel, mint a táblázatban közölt mérőszámok.

személygépjárművek száma érzékelteti. A hátrányos helyzetű Mezőszélen élők jövedelme csupán 41%-át teszi ki a magasabb státuszúak által lakott Dombosnémeti jövedelemszintjének, a gépkocsik 1000 főre arányosított száma pedig a 47%-át a jobb helyzetű település adatainak.[69]

Az 1970-es évekig úgy tűnt, hogy a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság fejlesztésének nyerteseként Mezőszél pozíciója erősödni tud. Ezek a fejlesztések vezettek azután a helyi munkaerőszükséglet csökkenéséhez, a fiatalok elvándorlásához. Az elköltözők helyére érkező első beás cigány családok még képesek voltak a falusi társadalomba való integrálódásra (munka, háztáji, vegyes házasság stb.), később azonban a lakosságcsere felgyorsult, a település szegregálódott. A hátrányos helyzetű csoportok dominanciája aláásta a közös érdekek mentén történő helyi szerveződés lehetőségét. A beás cigány kultúra és hagyományok nem minősülnek erős integrációs forrásnak, az itt élő emberek a kirekesztettséggel azonosítják. A szegénység az épített környezet elemeiben is tetten érhető, sok a rossz állapotú lakóház a faluban.[70]

2. táblázat: Helyi közösségek helyzete

Szempontok	*Mezőszél*	*Dombosnémeti*
Demográfiai háttér	• magas a gyermekkorúak aránya • alacsony az idősek aránya	• alacsony a gyermekkorúak aránya • magas az idősek aránya
Migrációs trendek	• jelentős elvándorlás (meghaladja a természetes szaporodást)	• enyhén emelkedő beköltözés (kiegyenlíti a természetes fogyást)
Gazdasági háttér	• magas a hátrányos helyzetű népesség aránya • általános jövedelemszint a térségi átlag alatt	• magas a középosztálybeli népesség aránya • általános jövedelemszint a térségi átlag felett
Helyi integrációt, együttműködést generáló tényezők	• szegénység • egymásrautaltság • alacsony szintű együttműködés	• német nemzetiségi identitás • vallás • szabadidő közös eltöltése • településfejlesztés, közösségi munka
Integrációt elősegítő aktorok	• polgármester • szociális szakemberek (Karitász-munkatársak)	• polgármester • kulturális megbízott • aktív helyi lakók és a településhez kötődő egyéb szereplők

69 Forrás: TeIR – Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer.

70 A TeIr Helyzet–Tér–Kép adatai alapján (2019) a jövedelmi különbségek annak ellenére jelentősek, hogy Mezőszélen az aktív korúak jóval nagyobb arányát teszik ki a népességnek.

Civil szervezetek, formális és informális csoportok a településen	· helyi közfoglalkoztatottak csoportja · néhány nyugdíjas informális kapcsolódása egy térségi idősklubhoz · az itt dolgozó segítő szervezet által megvalósított rendszeres foglalkozások toborzott közönsége	· baráti kör (bejegyzett, aktív civil szervezet) · hagyományőrző csoportok, klubok · rendszeres foglalkozások közössége
Közösségi és információs pontok a településen	· önkormányzat · Jelenlét-pont (Karitász) · buszmegálló	· önkormányzat · közösségi ház · bolt / kocsma · templom · a település egész területe
Beköltözők integrációját segítő tényezők	· nincs egyértelmű iránymutatás · alacsony szintű a társadalmi integráció	· működő szervezetek, programok - csatlakozási lehetőség · egyértelműen kinyilvánított csoportnormák (nyitottság, szorgalom, rend)

Dombosnémetiben a fejlesztések hiánya és a területi zártság erősebb elvándorlást generált, ugyanakkor hozzájárult a hagyományok és a tradicionális lakóházak megmaradásához. A fiatalok elköltözése nem hozta magával a leszakadó csoportok beáramlását, erre a rendszerváltozást követően sem került sor. A közös értékek és a lokálpatriotizmus képesek voltak egyben tartani a közösség helyben maradt és elköltözött tagjait. A tudatos helyi fejlesztéspolitika vonzó célponttá tette a falut a rurális idillt kereső középosztálybeli beköltözők számára. Az új lakók által hordozott, konstruált vidékkép egyre erősebben ölt testet a falu programjaiban és fejlődésében, ahogy a beköltözők egyre markánsabb szerepet játszanak a település sorsának alakításában.

A két település lakói között további fontos különbséget generál a lakóhely megválasztásának szabadsága. A hátrányos helyzetű faluban élők kényszerként élik meg települési létüket, míg a műemlék jellegű, felújított parasztházakban élők nagy része tudatosan választotta a vidéki élőhelyet, felvállalva az esetleges hátrányokat is. A másik eltérés a településen kívüli kapcsolatok működtetésében érhetők tetten. A szegényebb település esetében a lakók nagy része bezárkózott a faluba (immobil nyugdíjasként vagy közfoglakoztatottként). Az előnyösebb helyzetű falu középosztálybeli lakói szélesebb körű kapcsolatrendszerrel rendelkeznek, s természetes módon használják is ezeket a kötelékeket a település érdekében. A helyi identitás erejéből adódóan az elszármazottak erőforrásai is fejlesztő mó-

don hatnak vissza a falu életére. Ezek a tényezők jelentős mértékben befolyásolják a közhangulatot és a település megítélését a helyiek körében.

A helyi közösségek fejlődése – a fentiek tükrében – sajátos társadalomtörténeti kontextusban vizsgálható, amelynek fontos részét képezi a folyamatosan átalakuló mentalitáselemek és közösségformációk feltérképezése. A magyarországi vidéki kistelepülések – kevés kivételtől eltekintve – negatív kimenetelű migrációs trendekkel szembesültek az elmúlt évtizedek során: a fiatalok és képzettebbek elköltözésével és az alacsony ingatlanárakkal összefüggésben nőtt az inaktív, hátrányos helyzetű, öngondoskodásra és önszerveződésre képtelen népesség koncentrációja. Az előnytelen kimenetelű folyamatok megállításához szervezett munka és komoly erőforrás-allokáció szükséges. Az esettanulmányok tanulságai alapján a negatív társadalmi-gazdasági folyamatok összekapcsolódása komoly közösségromboló hatást fejthet ki, ugyanakkor azt is láthattuk, hogy a pusztulás és társadalmi erózió megállítható és megfordítható.

A hatékony, integrált helyi közösségek hátterében motivált és rátermett vezetőket és szervezőket, az embereket összekapcsoló helyi intézményeket, rendezvényeket és programokat, formális és informális szervezeteket erős identitással rendelkező, ugyanakkor befogadó helyi csoportokat találunk. A fenti tényezők megteremtésén munkálkodó kistelepülési közösségszervezők, segítők és szociális munkások nehéz, ugyanakkor kiemelten fontos, más típusú fejlesztéssel nem helyettesíthető feladatot vállalnak fel, amely nagymértékben járulhat hozzá a vidéki népesség életminőségének és közhangulatának javításához, illetve a kistelepülések funkcióinak bővítéséhez.

Pilot-jellegű kutatásunk elmélyítését és a kérdéskör mélyebb értelmezését szolgálhatja, ha – túllépve a kulcsszereplők percepcióin – a településeken élők különböző csoportjaival fókuszcsoportos interjúk keretei között tekintjük át a helyi közösségek konfliktusait, az önsegítő együttműködés lehetőségeit és akadályait. A közösségi lét és a lokális kooperáció jelentette biztonság a jövő kistelepülési társadalmai szempontjából is kulcsfontosságú tényezőként jelenik meg, lehetséges válaszokat kínálva a válságjelenségekkel küszködő, individualizálódott fogyasztói társadalom kihívásaira és a társadalom alján élők integrációs problémáira.

Irodalom

Alexander, Jeffrey C. 1998: *Real Civil Societies. Dilemmas of Instutialization*. London, Sage Publications.

Balogh, András 2008: *Az aprófalvas településállomány differenciálódási folyamatai Magyarországon.* Szombathely, Savaria University Press.

Bauman, Zygmunt 2001: *Community. Seeking Safety in an Insecure World*. Cambridge, Polity Press.

Berger, Viktor 2016: Georg Simmel térelmélete(i). *Szociológiai Szemle,* 26. évfolyam, 2, 4–28.

Berger, Viktor 2018: *Térré szőtt társadalmiság. A tér kategóriája a szociológiaelméletekben*. Budapest, L'Harmattan.

Boros, Julianna – Bucher, Eszter 2020: Szerepváltozások a hátrányos helyzetű településeken élő családokban. *Esély*, 31. évfolyam, 3, 3–31.

Caritas Hungarica – „Végtelen lehetőség" program. https://karitasz.hu/projektek/vegtelen-lehetoseg (letöltés ideje: 2023. 06. 13.).

Castells, Manuel 2005: *A hálózati társadalom kialakulása*. Budapest, Gondolat.

Cohen, Anthony 1985: *The Symbolic Construction of Community*. London – New York, Routledge.

Csurgó, Bernadett 2013: *Vidéken lakni és vidéken élni.* Budapest, Argumentum – MTA SZI.

Csurgó, Bernadett – Légmán, Anna 2015: Lokális közösség, megtartó közösség. Elméleti megközelítések a lokális közösség integráló szerepének vizsgálatához egy vidéki településen. *socio.hu,* 5. évfolyam, 4, 50–66.

Csurgó, Bernadett – Horzsa, Gergely–Megyesi, Boldozsár 2022: A vidékimázs és a helyi identitás kutatásának lehetőségei és módszerei. Egy szisztematikus szakirodalom-elemzés eredményei. *Szociológiai Szemle*, 32. évfolyam, 1, 15–40.

Dahrendorf, Ralf 1997: *After 1989 – Morals, Revolution and Civil Society*. New York, Palgrave Macmillan.

Durkheim, Émile 2001: *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest, Osiris.

Felzárkózó települések program – www.fete.hu (letöltés ideje: 2023. 06. 13.).

Füzes, Miklós (1990): *Baksa és környéke*. Baksa, Baksa Közös Községi Tanács – Baksai „Ezüstkalász" MGTSZ.

Hankiss, Elemér 1983: Közösségek válsága és hiánya. In Uő. *Társadalmi csapdák. Diagnózisok*. Budapest, Magvető, 205–240.

Heller Gutrai Maria 2007*: Die alte Heimat ruft*. Feked, Selbstverwaltung der Gemeinde Feked.

HU-MNL-BaML-XV.45. Baranya Vármegyei Levéltár, Községi krónikák (1971–2019).

Juhász, Pál 2006: Rurális problémák. In *Emberek és intézmények. Két zsákutca az agráriumban.* Budapest, Új Mandátum, 573–594.

Kovách, Imre 2012: *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Budapest, Argumentum – MTA TKK.

Kovách, Imre 2022: *Vidékszociológia*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

Kovács, Teréz 2012: *Vidékfejlesztési politika*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

KSH Helységnévtár - https://www.ksh.hu/apps/hntr.main (letöltés ideje: 2023. 06. 14.).

KSH Népszámlálás - https://www.ksh.hu/nepszamlalas/ (letöltés ideje: 2023. 06. 13.).

Mendras, Henri 1973: Módszer a nyugati parasztság elemzésére. *Szociológia,* 2. évfolyam, 1, 1–22.

Nemes, Gusztáv – Orbán, Éva – Tomay, Kyra 2022: Meghasadt valóságok – dilemmák a turizmus és a dzsentrifikáció szerepéről a vidék fejlődése kapcsán. *Szociológiai Szemle*, 32. évfolyam, 1, 88–113.

Ragadics, Tamás 2019: *Közösségek és helyi társadalom az ormánsági kistelepüléseken*. Pécs, Institutio.

Ragadics, Tamás 2020: Közfoglalkoztatás a kistelepüléseken – funkciók és szükségletek lokális perspektívából a mezőgazdasági projektek tükrében. *Civil Szemle*, 17. évfolyam, 3. 77–92.

Ragadics, Tamás 2021: Adalékok a kistelepülési helyi közösség fogalmának értelmezéséhez. *Acta Sociologica*, 7. évfolyam, 1, 103–116.

Redfield, Robert 1947: The Folk Society. *American Journal of Sociology*, 52. évfolyam, 4, 293–308.

Rheingold, Howard 2000: *The Virtual Community. Homesteading on the Electronic Frontier*. MIT Press.

Simmel, Georg 1973: A nagyváros és a szellemi élet. In Szelényi, Iván (szerk.) *Városszociológia. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 251–266.

Szécsi, Gábor 2013: *Nyelv, média, közösség. Közösségfogalom és nyelvi kommunikáció az információ korában*. Budapest, Gondolat

TeIR – Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer. https://lechner-kozpont.hu/oldal/teir (letöltés ideje: 2023. 06. 13.).

TeIR – Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer. https://www.oeny.hu/oeny/teir/#/ (letöltés ideje: 2023. 10. 27.).

Tönnies, Ferdinand 1983: *Közösség és társadalom*. Budapest, Gondolat

Ungarndeutscher Lehrpfad - https://lehrpfad.hu/ (letöltés ideje: 2023. 06. 15.).

Váradi, Monika Mária–Virág, Tünde 2015: A térbeli kirekesztés változó mintái vidéki terekben. *Szociológiai Szemle*, 25. évfolyam, 1, 89–113.

Warren, Roland L. 1956: Toward a Reformulation of Community Theory. *Human Organization,* 15. évfolyam, 2, 9–11.

Webber, Melvin M. 1964: The Urban Place and the Nonplace Urban Realm. In Webber at al. (szerk.) *Explorations into Urban Structure*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.

Weber, Max 1987: *Gazdaság és társadalom I*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Wirth, Louis 1997: Adalékok a helyi közösség definíciójához. In Gosztonyi, Gyula (szerk.) *Közösségi szociális munka*. Budapest, NCSSZI, 21–23.

RIGÓ RÓBERT

Tanyák egykor és most a Homokhátságon

Farms in the past and recent times in the Homokhátság

Absztrakt

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy az Alföld középső részén, a Homokhátságon élő embereknek évszázadok óta milyen jellegű kihívásokkal kellett szembenézniük, mind a környezet, mind a politikai, gazdasági, társadalmi rendszerek jelentős változásai miatt. Tanulmányomban először ezeket a múltbéli kihívásokat és rá adott válaszokat veszem sorra, majd áttekintem, hogy a tanyák és az ott élő emberek ebben a folyamatban milyen szerepet játszottak, hogyan birkóztak meg a gyakran változó körülményekkel. Ezt követően empirikus kutatási eredmények alapján megvizsgálom, hogy a rendszerváltás utáni kihívások – úgymint a magyar mezőgazdaság integrálása a globális és európai uniós piacokba, valamint az utóbbi évtizedben egyre markánsabban érzékelhető klímaváltozás – milyen hatásokat gyakoroltak a tanyán élőkre, mennyire tudtak ezekre sikeres válaszokat adni.

Kulcsszavak: mezőgazdaság, tanyasi gazdaság, globális gazdasági kihívások, klímaváltozás, alkalmazkodás

Abstract

In my study, I examine what kind of challenges the people living in the central part of the Great Plain, have had to face for centuries, due to significant changes both concerning the environment and also the political, economic, and social systems. In my study, I will first take a look at these past challenges and the responses to them, and then I will review what role the farms and the people living there played in this process, how they coped with the constantly changing circumstances. After that, based on empirical research results, I will examine what effects the challenges after the change of regime – such as the integration of Hungarian agriculture into the global and European Union markets, as well as the climate change that has become more and more noticeable in the last decade – had on the people living on farms, and how successfully they were able to respond to them.

Keywords: agriculture, farm economy, global economic challenges, climate change, adaptation

A Duna-Tisza közén, a Homokhátságon élő embereknek évszázadok óta komoly kihívásokkal kellett szembenézniük, mind a környezet, mind a politikai, gazdasági, társadalmi rendszerek jelentős változásai miatt. Most, a 21. század második évtizedének elején sincs ez másként. Tanulmányomban először ezeket a múltbéli kihívásokat és rá adott válaszokat veszem sorra, majd áttekintem, hogy a tanyák és az ott élő emberek ebben a folyamatban milyen szerepet játszottak, hogyan birkóztak meg a gyakran változó körülményekkel. Ezt követően empirikus kutatási eredmények alapján megvizsgálom, hogy a rendszerváltás utáni kihívások – úgy, mint a magyar mezőgazdaság integrálása a globális és európai uniós piacokba, valamint az utóbbi évtizedben egyre markánsabban érzékelhető klímaváltozás – milyen hatásokat gyakoroltak a tanyán élőkre, mennyire tudtak ezekre sikeres válaszokat adni.[1] Ha egyáltalán a klasszikus értelemben vett – a 20. század első felében működő – tanyáknak[2] van még bármiféle esélye a megmaradásra, a túlélésre.[3]

A kezdetek

A kis jégkorszak 1250 és 1300 között kezdődött, majd a 20. század első felében ért véget, hatására a Kárpát-medencében a hőmérséklet csökkent és a csapadékmennyiség nőtt, a folyóink vízszintje emelkedett, a tavaszi áradások és az esősebb nyárelők miatt az Alföld kiterjedt területei kerültek víz alá hosszabb-rövidebb időre. Ez a változás kedvezett a nagyállattartó-legeltető gazdálkodásnak, így a 14. századtól emelkedni kezdett a mezővárosok száma,[4] országosan meghaladta a 600-at. 1450 és 1700

1 A lakiteleki Népfőiskola Alapítvány szervezésében 2021 októberében kérdőíves kutatás során 449 különböző tanyán élővel töltöttünk ki kérdőívet egyetemi oktatók és hallgatók bevonásával. A kutatásban 23 homokhátsági település tanyáit kerestük meg a polgármesterek, jegyzők, tanyagondnokok segítségével. A kérdőíves kutatást 2022 tavaszán interjús kutatással folytattuk, a már felkeresett tanyák közül elsősorban azokat látogattuk meg újra, amelyekben gazdálkodtak is. A kutatás eredményei Rigó–Demeter (Szerk.): Tanyakollégium III. című kötetben jelentek meg 2023-ban. A kutatás előzménye volt a húsz évvel korábbi *Tanyakollégium 2002–2003* Csatári Bálint geográfus vezetésével (Csatári–Kiss 2003).

2 A tanya fogalmának változására és különböző megközelítésére lásd: Csatári 2019.

3 Csatári Bálint vezetésével az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete végzett egy nagyszabású tanyakutatást 2005-ben, ebben lehatárolták a Homokhátságon fekvő településeket (Csatári–Kovács 2005, Csatári–Kanalas 2005). Ebben a tanulmányban megállapították, hogy a 21. századra a hagyományos tanyarendszer megszűnt (Csatári–Kanalas 2005, 36).

4 Bácskai 1965, 16.

között az időjárás még hűvösebbre és csapadékosabbra fordult.[5] Az Oszmán Birodalom magyarországi megszállása is erre az időszakra esett, amikor a hódoltság területén a kislétszámú falvak elpusztultak, lakosaik a mezővárosokba húzódtak, melyek a kiterjedt határban, elsősorban a nagyállattartásra (marha, ló), a juhászatra, az ártéri gazdálkodásra és a településhez közeli magaslatokon, a „homokhegyeken" szőlőtermesztésre szakosodtak.[6] A nyugat-európai élelmiszer áremelkedés, az állatok exportja nagyban hozzájárult a mezővárosi „polgárok" vagyonosodásához, urbanizációjához és kiterjedő önigazgatásához. Az Alföldre jellemző településfejlődést Beluszky Pál sajátos „alföldi útként" jellemezte, mert az itteni mezővárosok nagyobb önállósággal bírtak, feudális függésük kisebb mértékű volt, és a reformáció hatásai is markánsan megjelentek, mely tényezők kedvezően hatottak a szabad paraszti értékek kialakulására és megerősödésére.[7] A legelők biztosítása érdekében a mezővárosok igyekezetek kiterjeszteni a határaikat a távolabbi pusztákra, amivel gátolták is a korábbi falvak újbóli benépesítését. Ezzel a pusztásodási folyamattal párhuzamosan a szántók területe csökkent, a lakosság gabonaszükségletének biztosítása problémássá vált, ami a török megszállás mellett hozzájárult a népességszám stagnálásához.[8]

Azzal a téves elképzeléssel szemben, hogy a tanyák csak a 19. században jelentek meg az Alföldön, az újabb kutatások egyértelműen bizonyítják, hogy már a 17. században is léteztek, maga a tanya szó használata már a 16. század végén felbukkant a kecskeméti levéltári forrásokban.[9] A térség meghatározó mezővárosa, Kecskemét határától távolabb, a környező szőlőhegyeken túl, a gazdák a jobb minőségű földeken „mezei kerteket" vettek birtokba, amit sövénnyel, árokkal vettek körül. Ezeken szántóföldi növénytermesztést folytattak parlagoló rendszerben, azaz, ha néhány év használat után kimerült a terület, elhagyták gyepnek, legeltették, majd évek múlva újra feltörték, mivel a kertek között fekvő gyengébb, laposabb részeket úgyis legelőnek hagyták meg. A mezei kerteket tavasztól őszig növénytermesztésre használták, a gabonán túl kapásnövényeket is

5 Rácz 2008, 142–150.

6 Szilágyi 2020, 13–19. Kecskemét egyes városrészeinek elnevezése ma is erre utal: Budai-hegy, Szolnoki-hegy, Vacsi-hegy stb.

7 Beluszky 2001, 62.

8 Szilágyi 2021, 22–25.

9 Szilágyi 2020, 21. Iványosi-Szabó Tibor a tanyák első említését 1599-re teszi: Iványosi-Szabó 2022, 179.

termeltek és ezeken tárolták el a télire összegyűjtött takarmányt, amikor a beterelt állatokat ezzel táplálták. A helyi előírások szerint az állatokat Szent György napján a mezei keretekből ki kellett hajtani a távoli legelőkre, ahová csak Szent Márton nap után térhettek vissza. Kecskemét módosabb gazdáinak a város saját földjein „pénzes mezei kertjei" voltak, melyeket szabadon értékesíthettek. Ezeken már a 17. században, főleg gazdasági épületeket emeltek, kutat ástak. A kezes jószágokat, az igavonásra használt lovakat, fejősteheneket nyáron is itt tartották. A mezőváros határától távolabbi, bérelt pusztákon, ahol a nagyállatokat tartották (marhát, lovat, a jobb minőségű talajon a módosabb, több állatot tartó gazdák nagyobb telelőket emeltek, a kevésbé tehetősek, akik általában később költöztek be a településre kisebbeket, majd az itt kialakított kerteket nevezték el „város adománya kerteknek", de itt nem tartósan építkeztek, mert ez nem a város tulajdonában volt.[10] A nagyállattartásból és kereskedelemből, valamint a szőlőtermesztésből és borkereskedelemből meggazdagodott mezővárosi „polgárok" tulajdonában lévő, egyfajta mintagazdaságként működő, pénzes mezei kertek voltak a tanyák előfutárai, ezek szolgáltatták a mintát, amit a 18. században a kevésbé módos mezővárosi lakosok is igyekeztek követni, a lehetőségeikhez mérten a maguk számára is hasonló tanyákat kialakítani, építeni.

A tanyák szétterülésének és sűrűsödésének időszaka

A 18. századot már a felmelegedés jellemezte, és csapadékból is kevesebb hullott, a vízjárta terület csökkent[11], így a nagyállattartás terei beszűkültek, miközben a szántóföldi gazdálkodás feltételei javultak. Ekkoriban ért véget a török uralom, Európa népességszáma gyors növekedésnek indult, ami fellendítette a gabonakereskedelmet. Az előnyösebb termelési feltételeknek köszönhetően az Alföld gabonából önellátó lett, majd a kivitel is nőtt, a 18. század végére integrálódott az európai piacokba, de a rossz útviszonyok miatt a szállítás továbbra is nehézkes maradt.[12] Ezt a problémát a 19. század közepétől a vasúttal tudtak áthidalni, ráadásul

10 Iványosi-Szabó 2022, 165–181.
11 Rácz 2001, 251–255.
12 Szilágyi 2020, 22–28.

az Alföldön olcsóbb és gyorsabb volt a vaspályák építése, így a Monarchia időszakának végére sikerült elérni, hogy szinte minden lakott tanyától legfeljebb nyolc kilométerre – egy napi lovaskocsi fordulóra –, vasútállomás legyen. Ez a sűrűsödő vasúthálózat tette lehetővé, hogy az ekkoriban zajló európai gabonakonjunktúrának az alföldi gazdák is haszonélvezői legyenek. Ezzel párhuzamosan haladtak a víz- és folyószabályozások, a lecsapolások, ami hozzájárult a szántóföldek mennyiségének jelentős gyarapodásához. A művelés alá vonható terület növekedésének köszönhetően, az ország túlnépesedett hegyvidéki területeiről a lakosság egy része, az Alföld korábban elnéptelenedett belső vidékeire vándorolt, számos rég kipusztult falvat újra benépesítettek, illetve újakat alapítottak. A mezővárosok kiterjedt határaiban számos új falu jött így létre – többek között a szlovákok és a Jászságból érkezők telepedtek le – a Homokhátságon is. A túllegeltetés és a melegebbé, szárazabbá váló klíma következtében a korábban kötött homoktalaj megjelent, mozgásba lendült, majd egyre nagyobb kihívást jelentett a futóhomok, amire a megoldás az erdősávok telepítése, valamint a gyümölcsfa- és szőlőültetés lett.[13]

Ezen hatások következtében a 18. század második felében ellepték a tanyák a mezővárosok határát. Az 1780-as években Kecskemét 10-15 kilométeres körzetében már több mint 800 tanya állt, melyek döntő többsége a futóhomok és a kötöttebb részek találkozásánál épült föl.[14] Ennek az volt az oka, hogy a tanya lakóépületét a homokhát legmagasabb, vizesedésre kevésbé hajlamos részén építették fel, a tanyaudvar gyepek felöli oldalán emelték az istállókat és ólakat, a „homokhegy" déli részére ültették a szőlőt, főleg a gyalogtőkés művelésű kövidinkát és kadarkát, közé a gyümölcsfákat és a konyhakerti növényeket.[15] A tanyák igazodtak a táj adottságaihoz, az Alföld természeti, ökológiai rendszerének organikus részét képezték. Ezek a tanyák a megnövekedett feladatok miatt már állandó jelenlétet igényeltek a gazdáktól, így az 1820-as évektől egyre többen költöztek ki a tanyákra – amit a városi hatóságok a kezdetekben tiltottak, majd elnéztek – így az 1840-es években már több ezren éltek a Kecskemét környéki tanyavilágban. A szőlő és gyümölcsösök területe folyamatosan bővült a Homokhátságon a 19. században, ezt elősegítet-

13 Szilágyi 2021, 27–32.

14 Az eltérő hasznosítási lehetőségű tájrészek határzónáiban épültek a jellegzetes Duna-Tisza közi tanyák. Csatári–Kovács 2005, 7.

15 Csatári–Kanalas 2005, 4.

te a filoxéravész, a századforduló gyümölcskonjunktúrája, amit a vasúti áruszállítás, a viszonylag közeli Budapest növekvő élelmiszerszükséglete, és a – jórészt zsidó kereskedőknek köszönhető – fokozódó exportlehetőségek tettek lehetővé. A 19. század elején, az Alföldön már több tízezerre becsülhető a tanyákon élők száma, ami az 1870-es években már meghaladta a 20 0 ezret, 1920 után az egymilliót.[16]

A Homokhátság központi települését, Kecskemétet 1853-ban érte el a vasút, majd a szárnyvonalak átadása után (Lajosmizse, Bugac, Tiszakécske-Szolnok), lehetővé vált a környéken megtermelt bor és gyümölcs budapesti és külföldi piacokon történő értékesítése, ami a gazdaság húzóereje lett. A filoxéravész utáni homoki szőlőtelepítés pedig új lendületet adott ennek a folyamatnak. A szőlőgyökértetű fertőzés 1875-ben jelent meg hazánkban, az 1880-as években már az összes borvidékünkön pusztított, egyedül a Duna-Tisza köze homoktalajai voltak immunisak rá. A szőlőművelés és bortermelés központja ezért áthelyeződött a Kiskunságba, ami újabb lökést adott a már kibontakozóban lévő intenzív kertkultúrának. Kecskemét környékén parcellázták a homokot és a hegyvidéken a megélhetésüket elveszítő szőlőmunkások sorra telepedtek le a számukra gyakran hitelbe kimért birtokon, amit majd az évek során a szőlőből és a borból törlesztettek.[17] Szilágyi Zsolt megállapítása szerint „a 19. század utolsó harmadában a tanyák jelentették a (gazdasági) modernitást az Alföldön”.[18] A „Három Városban” (Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét) koncentrálódó piacokon a felvásárló kereskedők akár napi 60 vagon gyümölcsöt is képesek voltak exportálni a nyugati piacokra, ami a tőkefelhalmozáshoz, a polgárosodáshoz és az urbanizációhoz is nagymértékben hozzájárult.[19]

Az első világháború után az intenzív zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermesztés a Homokhátságon tovább erősödött. 1943-ban Lakatos Vince újságíró megállapította, hogy Kecskemét „határának 70 százaléka olyan homok, amelyből 40–50 hold kell ahhoz, hogy egy család tisztességesen megéljen belőle, ha szántóföldi művelést űz. Ugyanakkor 4–5 hold szőlőből és gyümölcsösből nagyszerűen megél a kecskeméti család.”[20] Ez a megállapítás természetesen nemcsak a kecskeméti családokra, ha-

16 Szilágyi 2021, 27.
17 Rigó 2014, 41–46.
18 Szilágyi 2021, 37.
19 Rigó 2014, 64–85.
20 Rigó 2021a, 83.

nem a homokhátsági településeken élők jó részére is érvényes volt. A szőlőn és gyümölcsön túl a tanyasi gazdaságokban jelentős volt az istállózó szarvasmarhatartás, a tejtermelés, a sertéshizlalás, a juh- és baromfitartás, melyekre a városokban egyre jelentősebb élelmiszeripar települt.[21] A tanyasi népesség rohamos növekedésével párhuzamosan azt is meg kell említeni, hogy főleg a mezővárosoktól távoli szórványtanyákon – ahol a rossz közlekedési viszonyok miatt a piacra való bekapcsolódás sikertelen volt – fokozódott a szegénység, a kirekesztettség, az elmaradottság. Ezt – többek között – enyhíteni próbálták a Klebelsberg Kunó-féle tanyasi iskolaépítési programmal és a tanyaközpontok létesítésére irányuló törekvésekkel. Az egyházak is komoly erőfeszítést tettek a tanyasi népesség kulturális színvonalának, tájékozottságának emelése, végső soron sikeres a társadalmi integrációjának érdekében.[22]

A korszakban a szociográfusok, a népi írók sora járta a tanyákat, és igyekezett rögzíteni a tanyán élők egy részének nehéz, helyenként kilátástalan életkörülményeit. Voltak, akik az árutermelő tanyákat az exportot koordináló mezővárosaikkal és fejlődő élelmiszeriparukkal együtt a magyar modernizáció kibontakozási lehetőségének tartották, és voltak, akik a tanyán élők világától elzárt, nyomorúságos körülményeire igyekeztek ráirányítani a figyelmet. Az első álláspántot Erdei Ferenc képviselte a leghatározottabban, aki az alföldi mezővárásokat a tanyáival együtt szerves egységként kezelte, a városi házat és a tanyát egy család gazdálkodásának két színhelyének tekintette; a tanyán termelnek, de vasárnap és piaci napokon a városi házba mennek és az idősebb korukban is oda húzódnak vissza, hogy a fiataloknak átengedjék a tanyai gazdaságot.[23] Szerinte e sajátosan magyar várostípusban lehet ötvözni a tanyai és városi élet előnyeit. A gazda városi ember volt, de intenzív, árutermelő tanyás gazdálkodást folytatott, tehát polgárosodott. Erdei szerint „egy mezővárosról beszélni sem lehet a tanyái nélkül: e kettő elválaszthatatlan szerves

21 Például Nagykőrösön a Benedek József tulajdonában lévő konzervgyár és a kecskeméti baromfifeldolgozójuk, az Első Kecskeméti Konzervgyár, Platter János kecskeméti konzervgyára, borközraktárak, hűtőházak, ecetgyár.

22 Például a Kecskeméti Református Egyházközség keretében működő Keresztyén Ifjúsági Egyesület és a Soli Deo Gloria Református Diákszövetség által összefogott fiatalok vasárnaponként önként jártak a tanyasi iskolákba, ahol vallásos, kulturális és ismeretterjesztő programokat tartottak, könyvkölcsönzési lehetőséget biztosítottak a tanyán élők számára. Bővebben lásd: Rigó 2022, 264–287.

23 Kiválóan bemutatja ezt a módos paraszti kétlaki életformát a kiskunhalasi Csonka Mihály visszaemlékezése. Romsics, 2009.

egység."[24] Ezzel szemben Mendöl Tibor geográfus és hívei tagadták, hogy a mezőváros belterülete és a tanyák között szoros gazdasági együttműködés alakult volna ki. Szerintük a tanyán élők többségének nem volt városi háza, szegényes életvitele mellett azt nem is engedhette volna meg magának. Mendöl a városok belterülete és a tanyák között a foglalkozási és társadalomszerkezeti különbségekre helyezte a hangsúlyt, úgy vélte, hogy a városok határát a beépített belterület szélén kellene meghúzni. Később Tímár Lajos is hasonlóan vélekedett, szerinte sem tekinthető társadalomtörténeti szempontból egységesnek „egy olyan nagy határú város, ahol a városban teljesen más társadalmi rétegződés és mobilitási tendenciák figyelhetők meg, mint a távol fekvő tanyavilágban."[25] Szilágyi Zsolt újszerűen közelítette meg ezt a kérdést, mivel három tanyazónát különített el Kecskemét határában attól függően, hogy mennyi idő alatt lehetett elérni a várost az adott kor közlekedési viszonyai mellett. A város 10-15 kilométeres körzetében a centrum tanyazónát, majd a félperifériális és perifériális zónákat különítette el. A centrum zónában nagyobb volt a népsűrűség, és a városba érkező áruforgalom több mint felét itt termelték meg, és ahogy távolodunk a várostól, a népsűrűség és az áruforgalom, a várossal való kapcsolatok is gyengültek. Tehát minél közelebb voltak a tanyák a városhoz, annál szorosabban kötődtek ahhoz minden szempontból, gazdaságilag, kulturálisan és vallásilag is.[26]

A kommunista diktatúra időszaka

A kommunista agrárpolitika az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek nagytáblás, nagyüzemi gazdálkodását szerette volna mielőbb megvalósítani, amihez a parasztgazdaságokat igyekeztek ellehetetleníteni, felszámolni, a táblásítás útjában lévő tanyákat pedig lerombolni, eldózerolni. A többségében még mezőgazdaságban foglalkoztatott embereket az iparba és nagyvárásokba próbálták terelni, a vidékieket a téeszekbe, állami gazdaságokba. A parasztság gazdasági önállóságát igyekeztek elfojtani.[27]

24 Erdei 1977, 79. Márkus István is hasonlóan látta ezt Nagykőrösön: Márkus 1979, 9–131.
25 Tímár 1993, 35.
26 Szilágyi 2012, 64–74.
27 Rigó 2021c, 29–33.

Ezek a szovjetizálási törekvések, a többszöri nekilendülés ellenére is csak felemás módon sikerültek Magyarországon, különösen a Homokhátságon.

A háborút követően voltak törekvések a korábbi intenzív szőlő- és gyümölcstermesztés, valamint az export helyreállítására, de az új politikai és gazdasági helyzetben ez nem sikerülhetett. Az 1945-ös földelkobzás és -osztás után országosan 75 ezer új tanyát építettek. Az 1949-ben központilag felállított Tanyai Tanács fő célja a tanyarendszer felszámolása volt,[28] a korábbi mezővárások határait elcsatolták, ahol új tanyaközpontokat jelöltek ki, így országosan 74 új községet hoztak létre, ebből Bács-Kiskun megyében 22 új község alakult, ezekbe igyekeztek bekényszeríteni a tanyai embereket.[29] Az 1300/1949 számú kormányrendelet a tanyákon építési tilalmat rendelt el, ami egészen 1986-ig volt hatályban, ezen túl különböző indokok alapján – főleg a táblásítás miatt – tanyarombolási akciókat hajtottak végre.[30] 1950-ben a közigazgatás átszervezése során vált Kecskeméttől önállóvá Bugac, Lakitelek, Nyárlőrinc, majd Ágasegyháza, Ballószög, Helvécia, Szentkirály, Hetényegyháza és Városföld. Ekkor hozták létre Bács-Kiskun megyét is.[31]

A módosabb parasztgazdák 1948-tól kuláknak nyilvánítva a kommunisták „reakciós, népnyúzó" ellenségei lettek, vagy ha kevesebb földjük volt, és nem kerültek kuláklistára, a beszolgáltatás, a folyton növekvő adóterhek és a tagosítások kötötték gúzsba őket. Ezzel párhuzamosan 1948 nyarán meghirdették a kényszerkollektivizálást, melynek során különböző nyomásgyakorló eszközökkel igyekeztek rávenni a gazdákat, hogy mondjanak le a generációk során összegyűjtött földjeikről, gazdasági eszközeikről, állatállományuk nagy részéről. Ezt évek alatt sem sikerült elérni teljes egészében a Rákosi-korszakban, sőt Nagy Imre 1953-as miniszterelnöksége alatt sokan kiváltak, majd az 1956-os forradalom időszakában és azt követően is.[32] Végül az 1958-ban meginduló, újabb erőszakhullám vezetett oda, hogy 1961-re sikerült szinte minden gazdát bekényszeríteni a téeszekbe, akik ezt követően sokáig távol maradtak a „közösben" végzett munkától, silány minőségben dolgoztak, a „közös-

28 Belényi 1996, 89, 97–98.

29 Zám 1977, 15.

30 Belényi 1996, 100–101.

31 Rigó 2014, 36–46; Rigó 2016, 81–90.

32 Jól foglalja össze kényszerkollektivizálás vidéki társadalmi tapasztalatát, Galambos István–Horváth Gergely Krisztián 2019, szerkesztésében megjelent tanulmánykötet és legutóbb Csikós Gábor–Horváth Gergely Krisztián–Ö. Kovács József 2023, szerkesztésében megjelent kötet.

ből elvitték a maguk részét", azaz ellopták, és még évek múltán is több százan adtak be kilépési kérelmeket a megyében.[33] A Homokhátságon a téeszesítés különösen nehezen haladt, így a gazdák ellenállása miatt a pártvezetés rákényszerült, hogy engedményeket tegyen. A tanyákról ebben az időszakban sokan elmenekültek, míg 1949-ben az ország lakosságának 16 százaléka, mintegy másfél millió ember élt külterületen, addig 1970-re ez közel a felére csökkent. Ekkoriban a pártállami vezetők azzal számoltak, hogy a tanyák megszűnése a nagyüzemi mezőgazdaság miatt szükségszerű.[34]

Bács-Kiskun megyében a kényszerkollektivizálás során változatosabb, sokszínűbb szövetkezeti forma alakult ki, mint az ország többi területén. Ennek az volt az oka, hogy a Homokhátság gyenge minőségű talaján termő, munkaintenzív szőlős és gyümölcsös kultúrákat a motivációjukat vesztett gazdákkal és a kiterjedt tanyavilággal nem tudták betagolni a nagyüzemi struktúrába. A megyei vezetés közbenjárásával – sikerült „kijárni" a szövetkezeti gazdálkodás „rugalmasabb" formáinak létrehozását. Romány Pál,[35] az MSZMP Bács-Kiskun megyei első titkára megállapította, hogy a parasztság regionálisan eltérően viszonyult a téeszesítéshez. Ebből a szempontból történelmi és vallási okok alapján négy régiót különböztetett meg az országban. Szerinte a téeszbe kényszerítés a legnehezebben a Duna–Tisza közén ment, főleg a Homokhátságon. A beléptetést ezen a vidéken a termelőszövetkezeti csoporti (téeszcsé) és szakszövetkezeti formával tudták megoldani, mert így a földek, elsősorban a szőlő- és gyümölcsültetvények egyéni művelésben maradhattak, így ez a forma lehetővé tette, hogy a szőlőtermő vidékeken ne szakadjon meg a termelés folytonossága. A szőlős-gyümölcsös területek „eszmei" tagosítása, családi művelésben hagyása ezt a célt szolgálta. A szakszövetkezet alapszabálya lehetővé tette a tagok számára, hogy a „saját földjeiket" „fel nem osztható vagyon" címén, adó- és vagyoni hozzájárulás fizetése mellett használatra „visszakapják", és azon folytassák a gazdálkodást. Kovács Teréz szerint az MSZMP vezetése „a szakszövetkezetek »kitalálásával« és a gyakorlatba

33 Rigó 2021b, 267–283.

34 Zám 1977, 16.

35 Romány Pál (1929–2019) agrármérnök, az MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottságának első titkára (1970. november 2. – 1973. június 29. és 1980. július 3. – 1987. december 31.), mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszter (1975. július 4. – 1980. június 27.). Az MSZMP KB tagja (1970. november 28. – 1989. október 7.); Fehér Lajos mellett a szövetkezetpolitikai bizottság titkára, elnöke (1966–1975). (Névpont: Romány Pál).

való átültetésével – nem tudatosan ugyan, de – nagymértékben hozzájárult a parasztgazdálkodás rejtett tovább éléséhez. A szocializmus, a szakszövetkezet révén, befogadta a maga torz formájában az »alföldi utat«. A vezetés erre a típusra az 1980-as évek közepéig mint alacsonyabb rendű szövetkezetekre tekintett, attól kezdve azonban már úgy beszéltek róluk, mint „jó magyar modellről". Romány Pál is megerősítette, hogy a szakszövetkezet létjogosultságát sokan megkérdőjelezték, a követendő szovjet modelltől való eltérésként értelmezték, ezért „előítélettel és fenntartással kezelt szövetkezeti forma" volt, amelyet „felemásnak", „átmenetinek", „alacsonyabb rendűnek", „félszocialistának" tartottak. Ezt tovább bonyolította, hogy a tanyás térségek ügyeivel is szorosan összefonódtak, amit szintén átmeneti rossznak tekintettek. A homokhátsági tanyás térségek fennmaradása és a szakszövetkezeti gazdálkodás között szoros átfedés volt. Zám Tibor szociográfus is kiemelte, hogy azon túl, hogy a szakszövetkezetek a megye szőlőtermő vidékein jöttek létre, a tanyai lakosság aránya is ezekben a térségekben volt a legmagasabb, így a tanyán élők és a szakszövetkezetek között szoros kapcsolat alakult ki. Az 1960-as években a tanyasi lakosság csökkenése ebben a térségben csak öt százalék volt.[36] Részben ezeknek a „lehetőségeknek" tudható be, hogy míg napjainkban az országban a külterületen élők aránya 3,1%, addig a Homokhátságon 18% maradt.[37]

Az ötvenes évek intenzív iparosítása ellenére Bács-Kiskun megyében még a hatvanas években is a mezőgazdaság volt a fő termelési ágazat, a szektor a megye összes termelési értékének kétharmadát adta. Az 1960-as években a gazdaságfejlesztést, így a megye mezőgazdaságának fejlesztését is a második és a harmadik ötéves terv határozta meg. A második ötéves terv időszakában (1961–1965) az ország legnagyobb szőlő- és gyümölcstelepítési akciója a Homokhátságon zajlott, a megyében 33 és fél ezer kataszteri hold nagyüzemi szőlőt és közel 20 ezer hold gyümölcsöst telepítettek. A megye szőlőtelepítésének csúcsa 1962–1964 között volt, amikor évente közel 10 ezer kataszteri holdat ültettek. A harmadik ötéves terv időszakában (1966–1970) a szőlőtelepítés évente már nem érte el az ezer holdat sem. Így a hatvanas évek végére, több év átlagában Bács-Kiskun megye adta az ország szőlőtermelésének harmadát, bortermelésének

36 Zám 1977, 17.

37 Rigó 2021a, 85–89.

több mint 40%-át, gyümölcstermelésének 13%-át, zöldségtermelésének 15%-át, úgy, hogy a megye az ország összes mezőgazdasági területének 9,6%-át teszi ki. A korabeli „pártos" szakirodalom a második világháború előtti homokhasznosítási konjunktúra újabb hullámának tekintette ezt az időszakot.[38]

1970-ben a megye lakosságának harmada, a szétszórt tanyavilágban élt, a kereső foglalkozású lakosságának 45%-a mezőgazdaságban dolgozott, ami országosan ekkor már csak a fele, 23,5% volt. A Homokhátságon a kertészeti termelés aránya megközelítette a 40%-ot, elsősorban a szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermesztés volt a domináns, de megjelent a borhamisítás és a zugpálinka főzés és értékesítés is,[39] a legelők nagy aránya és a kiterjedt tanyavilág miatt a háztáji állattartás szerepe is kiemelkedő volt.[40] 1972 decemberében Kecskeméten rendeztek egy tanyákkal kapcsolatos konferenciát, melyen dr. Gajdócsi István megyei tanácselnök elmondta, hogy országosan tanyán él a népesség 8,3 százaléka, 860 ezer ember, míg Bács-Kiskun megye lakosainak közel 30 százaléka, 164 ezer fő él 50 ezer tanyán. A megyei tanács ekkoriban kezdeményezte a tanyákat sújtó jogszabályok felülvizsgálatát, az Építési és Városfejlesztési Minisztériumnál, hogy engedélyezzék a megmaradó tanyák – addig tiltott – felújítását, korszerűsítését, a tanyán élők lóadójának mérséklését, ahol ez közlekedési eszköz, miközben több mint 15 ezer telket biztosítottak a megye városaiban és falvaiban az önerős házépítéshez, amit gyakran a tanyáról beköltözők vásároltak meg kedvezményesen. Javasolták a tanyasi boltok támogatását és korszerűsítését, a felső tagozatos diákoknak

38 Rigó 2021a, 90–93. Akkoriban hívták a térséget „aranyhomoknak".

39 A tanyáknak a térségben volt egy másik nagy előnye is, távol a településtől, nehezen megközelíthető helyeken virágzott a borhamisítás és a zugpálinkafőzés. Zám Tibor 1974-ben és 1976-ban alapos szociográfiai írásokban tárta fel a Bács-Kiskun megyében, főleg a „legfertőzöttebbnek mondott" Kiskőrösi járásban elharapózó borhamisítást és tiltott pálinkafőzést, amire országos szintű feketekereskedelem épült. A szőlő és a must állami felvásárlási ára Zám számítása szerint a termelők számára ráfizetéses volt, ezért – a törvényi tiltás ellenére – répacukorral emelték a bor alkoholfokát, illetve „nyújtották a bort", azaz víz és cukor hozzáadásával növelték a mennyiségét. Hektoliterenként 4,5–6 kilogramm cukrot tettek átlagosan a mustba, így a bor három-négy fokkal erősebb lett, ami 56–86 forint bevételnövekedést eredményezett, így már kifizetődővé vált a termelés. A zugpálinkafőzés is gyorsan terjedt, már 1968-ban azt írták a megyei lapban, hogy „Fischer-Bócsán alig van tanya, ahol ne főznék titokban és tiltottan a pálinkát [...] Főzik, mert a rossz úton is betalálnak ide az országfutó seftelők [...] A tanácselnök jól ismeri a statisztikát, tudni véli, hogy az egy főre jutó évi átlagos cukorfogyasztás országosan 23, a kiskőrösi járásban 34, Bócsán 84 kiló". Egy 1970-ben megjelent másik hír szerint az egyik bócsai tanyától 400 méterre találtak egy 180 literes pálinkafőzőt és 645 liter cukorcefrét. Zám 1987, 444, 445–455, 468–469.

40 Glied et al. 1970, 196–198, 232–233.

tanyai kollégiumok biztosítását, mert a megyében 2900-an nem részesültek csak alsó tagozatos oktatásban. A tanyák villamosítását is szorgalmazták, mert a 70 százalékukban nem volt áram.[41] Mindezek a tanyasi népességet hátrányosan érintő rendelkezések sokáig hatályban voltak, és ezt követően is csak lassan enyhültek, szűntek meg. A hetvenes évek közepétől a szakszövetkezetek dinamikusabban fejlődtek a megyében, mint a termelőszövetkezetek, a háztáji gazdaságok által megtermelt termékek értékesítéséből származó árbevétel 1976 és 1984 között megháromszorozódott, különösen a sertés, a baromfi, a zöldség-gyümölcs és a bor értékesítésének növekedése volt kiemelkedő.[42]

Andorka Rudolf értékelése szerint a háztáji gazdálkodás fennmaradása és későbbi fejlődése „egyértelműen sikertörténet volt a falvak és a parasztság elmaradottságának, hátrányainak csökkentése szempontjából". A reálbérindex 1978-ban érte el a csúcsát, ami vidéken elsősorban a második gazdaságból származó kiegészítő jövedelemnek tudható be.[43] 1971-ben a Homokhátságon a hús- és a tejértékesítésből a háztáji gazdaságok szerepe 68–70 százalék volt, ebből a tanyák 75 szálakéban részesedtek és a mezőgazdasági nagyüzemek munkaerőhátterének legalább felét is a tanyák biztosították.[44] A hatvanas évek végétől a téeszek jobb gazdasági eredménye – ahogy a megyei tanács VB megfogalmazta 1970-ben: „a háztáji a közös gazdaság kiegészítő része" – a háztáji gazdaság érdeme volt, ami elsősorban annak volt köszönhető, hogy a nagyüzemi infrastrukturális beruházások elmaradása miatt a tanyasi és falusi népesség a meglévő istállóit, óljait, gabonatárolóit, szőlőit, a szőlő feldolgozásához szükséges eszközeit, pincéit, továbbá a szaktudását, a szorgalmát is hajlandó volt a saját háztáji gazdasága és az azzal szervesen összefonódó szövetkezet érdekeinek szolgálatába állítani, miután sikerült őt ebben anyagilag is érdekeltté tenni. Tehát meg kell állapítanunk, hogy ebben a térségben a tanyáknak, az állampárt időszakában is kiemelkedő szerepe volt a gazdasági életben.

Például Bócsán a Szőlőskert Szakszövetkezetben a hízott sertés felvásárlása jól illusztrálja a szakszövetkezet háztáji gazdaságainak dinamikáját: míg 1975-ben 1669 sertést értékesítettek, 1980-ban 4226-ot, 1982-ben

41 Zám 1977, 14–23.
42 Romány 1987, 14–15.
43 Andorka 1996a, 32.
44 Zám 1977, 14.

6479-et, 1984-ben már 8810-et. Az értékesítés tíz év alatt több mint ötszörösére nőtt, ez volt a csúcspont, utána már csökkent. Balogh Lajos, az említett szakszövetkezet egykori elnöke egy 2021-ben vele készített interjúban elmondta, hogy akkoriban a sertések kedvezőbb értékesítése érdekében az év végén elmentek a Pick Szalámigyár és a Pápai Húskombinát vezetéséhez, és megállapodtak, hogy a következő év melyik napján hány darab sertést szállítsanak. Ezek után a tagokkal szerződést kötöttek a sertések számára, árára és a szállítás időpontjára vonatkozóan, volt, amikor három évre előre; ilyenkor a minimumárat határozták meg. Az államtól kapott nagyüzemi felárat megosztották a gazdákkal, így ők is többet kaptak, mint máshol. Ezzel biztos és kiszámítható piacot nyújtottak a gazdáknak.[45]

A hetvenes évek olajárrobbanását követően a kormány külföldi hitelekkel próbálta az életszínvonal növekedésének a lassulását ellensúlyozni, majd az 1978-as nemzetközi fizetési krízis után visszafogta a jövedelmek kiáramlását, és a második gazdaságot kezdte ösztönözni. A második gazdaságot kiterjesztették az iparra és a szolgáltatásra is, ez kezdetben előnyös volt a falusi lakosságnak is, de a nyolcvanas évek közepétől a mezőgazdasági felvásárlási árak már kevésbé voltak rentábilisak és biztosak. A hatvanas évektől a városok és falvak közötti jövedelmi olló záródott, majd a nyolcvanas évek közepétől nyílni kezdett, és felgyorsult a rendszerváltoztatás időszakára. A kilencvenes években a községben élők jövedelmi hátránya tovább nőtt, a jövedelmi szint minden településtípusban csökkent, de a falvakban a legerősebben. Közben megnőtt a szegénység, az 1980-as években egymillió ember élt a létminimum alatt, 1992-ben kétmillió, 1993-ban két és fél millió, 1994 tavaszán már 3–3,5 millió. Ekkor a községi társadalomban (25,3%) már háromszor akkora volt a szegénység, mint a fővárosban (8,6%).[46]

A szakszövetkezetekben és a háztáji gazdaságokban a tagok át tudták menteni a hagyományos paraszti gazdálkodás számos elemét, az egyéni rátermettség, a vállalkozókészség felértékelődött, és aki nagyobb hatásfokkal tudott termelni, majd a közvetlen értékesítésbe is be tudott kapcsolódni, az jelentős gazdasági előnyre tudott szert tenni a nyolcvanas évekre. Bócsán a szakszövetkezeti tagok jelentős része még tanyán élt, volt földje és gazdasága, szinte minden tanyában volt tehén, a szakszövetke-

45 Rigó 2023, 193.

46 Andorka 1996b, 120–124.

zet tejeskocsija minden reggel begyűjtötte tőlük a tejet, és értékesítette azt. Tehát a szakszövetkezeti tagok jobban megőrizhették a hagyományos paraszti gazdaságukat, önállóbban, felelősebben gazdálkodhattak, mint a téesztagok, akik inkább bérmunkások lettek. Ennek a belső motivációnak a fontosságát emelte ki egy kecskeméti szakszövetkezeti elnök, aki megállapította, hogy a „szakszövetkezet olyan gazdasági erőforrásokat mozgat meg, mentesítve az állami költségvetést, amelyek enélkül veszendőbe mennének".[47] Egy másik szakszövetkezeti elnök, Csipkó Sándor megjegyezte, hogy „a nagyüzemi tagi területeken majdnem kétszer annyi termést ad a szőlő, mint a közös (vállalati) gazdaságban, ahol a munkákat bérért végzik."[48] Egy interjúban Csatári Bálint arról számolt be, hogy amikor Hajdú-Bihar megyéből Kecskemétre költözött, egészen más viszonyokkal találkozott, és amikor a különbség okait kereste, a szakszövetkezetek szerepére is kitért: „a helyben képződő »kvázi magánparaszti« jövedelmek nagy része ugyanis helyben maradt, s annak egy részét a szakszövetkezeti tagok a saját »tagi« gazdaságuk bővítésére, lakáskörülményeik javítására, gépkocsivásárlásra, csettegők bütykölésére fordíthatták."[49]

A nyolcvanas évek szociológiai felmérései bizonyították, hogy a magyar családi mezőgazdasági termelésbe azok tudtak eredményesen bekapcsolódni, és egyfajta „vállalkozói életutat" bejárni, akik közép- és gazdagparaszti háttérrel indultak. Zám Tibor is megállapította, hogy a szakszövetkezeti tag kisárutermelésből élő magángazdálkodó. A szakszövetkezeti tag megélhetését a saját szőlője és gyümölcsöse, a magántulajdonban lévő termelőeszközei és az egyéni képességei, főleg a vállalkozókészsége biztosították. A különböző adottságok eltérő életszínvonalat eredményeztek a tagok körében, „egy része szegény ember, más része tűrhetően él, nem kevés a jómódú, és van köztük gazdag, sőt milliomos".[50] A kommunista diktatúra időszaka a tanyákra nézve számos kárt, pusztulást okozott, ugyanakkor a háztáji gazdaság meghagyásával, majd ösztönzésével és a szakszövetkezeti formával meg is őrizte a hagyományos tanyasi gazdálkodást, úgy is fogalmazhatunk, hogy a szocialista tervutasításos gazdaság megvédte a tanyákat a globális kapitalizmus kihívásaitól.

47 Idézi: Romány 1987, 4.
48 Simó 1987, 85.
49 Csatári 1998, 116.
50 Zám 1987, 443.

Mindez elemi erővel tört rá a hazai mezőgazdaságra és élelmiszeriparra a rendszerváltás éveiben és azt követően.

A rendszerváltás után

A rendszerváltás időszakában a hazai mezőgazdaság és élelmiszeripar keleti piacai összeomlottak, így a globális piacokon kellett volna megtalálni a hazai agrártermékek helyét, ahol szintén a túltermeléssel küzdöttek. 1991 novemberében a már említett bócsai szakszövetkezet elnöke a következőket mondta a tagok küldöttgyűlésen: „A mai kormányt sem tartjuk elég céltudatosnak, amely komolyan foglalkozna a falun élőkkel, a mezőgazdasági dolgozókkal, jelenleg is a tanyán élő ember másodrendű állampolgárnak számít. Látszik ez abból is, hogy a piaccal nem törődnek, a felvásárlási árakat alacsonyan tartják, alacsonyak a bérek, a terheket viszont egyre növelik. [...] Ha az elmúlt évet értékeljük, akkor az év elején sok volt a tej, a sertés, a nyár folyamán eladhatatlan volt a paradicsom, uborka, gabona, és most kiderül, hogy nincs tej, sertés, tojás, és akkor odafönn összecsapják a kezüket, hogy a paraszt már megint spekulál, holott éppen csak annyi történt, hogy ráfizetéssel nem hajlandó termelni."[51] Ezt azóta is sokszor elmondhatták volna a gazdák, ráadásul a 2022-ben végzett felmérésünkben a legsúlyosabb problémának a felvásárlási árak bizonytalanságát, és a sok esetben önköltség alatti voltát említették meg. Kutatásunk interjúalanyai szinte kivétel nélkül megemlítették, hogy hosszútávon nem lehet ráfizetéssel termelni, a szőlőtermesztők szerint húsz éve még 120 Ft körül volt a szőlő felvásárlási ára, ami az utóbbi években 100 alatt, vagy akörül van, ráadásul még ezt is késve kapják meg, miközben a költségek a többszörösére nőttek, a minimális felvásárlási árnak legalább 150 forintnak kellene lennie.[52] A szocialista piacok összeomlásával, majd a kilencvenes években a téeszek és a szakszövetkezetek felszámolásával a tanyán élők elveszítették a termékeiket felvásárló és a gazdaságukat integráló hátterüket. Ráadásul ekkoriban halt ki, a még a háború előtti tanyákon szocializált nemzedék, akik gúzsba kötve ugyan,

51 Rigó 2023, 200.

52 Csizmadia–Belső–Milinčić 2023, 186–194.

de a hátukon vitték a jelentős részben a háztáji gazdaságukon alapuló „szocialista agrárcsodát”.

A rendszerváltás óta a hazai agrárium jelentős része súlyos válságban van, kivéve a megújuló nagyüzemeket. Ma már a korszerű mezőgazdaság is iparszerűen működik, ahol a hatékonyság és a termelékenység, azaz a minél alacsonyabb előállítási ár a legfontosabb cél. Ebben az ágazatban is egyre inkább teret nyer az automatizáció és a robotizáció, valamint az egyre nagyobb üzemméret mind a növénytermesztés, mind az állattenyésztés területén. Az ember kiszakította a növényeket és az állatokat a természetes környezetükből, és a minél nagyobb profit érdekében zárt, mesterséges rendszerekbe kényszerítette őket. Sajnos ez azzal jár, hogy a dömpingáron előállított élelmiszerek a hagyományos gazdaságokat – így a tanyasiakat is – tönkretették, kiszorították, és az évszázadok alatt felhalmozott tudást, hogy az adott tájon az ember miként tud a természettel, a tájjal harmóniában élni, elsorvasztották.

A már korábban említett kutatás adatai szerint 2001-ben a Homokhátság 104 településén több mint 100 ezer fő élt külterületen A rendszerváltást követően kevésbé csökkent a külterületi-tanyai népesség száma, sőt a városok külterületén még nőtt is. Megállapították, hogy a nagyobb városok egykori tanyavilága erőteljesen szuburbanizálódott, a városok körüli egykori tanyavilág megszűnt, besűrűsödött és átalakult. Már akkor is „szélsőségesen különböző jövedelmi és életmódbeli viszonyok” jellemezték az egykori tanyás mezővárosok külterületét.[53]

A kétezeres évek elején végzett kutatásban még nem jelentkezett, de mára a leggyakrabban említett probléma – és egyben a legújabb kihívás – a felmelegedés, a csapadékhiány, a fokozódó szárazság, az aszályos évek egyre gyakoribbá válása, a felszíni vizek hiánya, az évszakok keveredése, a legtöbb helyen az öntözés megoldatlansága, és az interjúk során többen felvetették a fotóhomok megindulását is. Többen is elmondták, hogy azért hagytak fel a növénytermesztéssel a tanyájukon, mert nem tudták, illetve győzték öntözni az elültetett növényeket, enélkül pedig szinte lehetetlenné vált a termelés. Az előrejelzések szerint a 21. században a felmelegedés és a kiszáradás tovább fog erősödni az Alföldön, főleg a Homokhátságon, az egyre gyakrabban előforduló aszály a szikesedés, sztyeppésedés, félsivatagosodás felé visz, ezért ha termelni szeretnénk a jövőben ezen a vidé-

53 Csatári–Kanalas 2005, 19.

ken – ami 12 ezer négyzetkilométer, az ország területének 13 százaléka –, határozott és gyors lépéseket kell tenni a fokozódó környezeti veszélyek mérséklése érdekében, és felkészülni az új kihívásokra, alkalmazkodni a változásokhoz.[54]

A homokhátsági táj nagy változatosságot mutat, aminek elsősorban a talaj mozaikossága az oka. Kis területen előfordul a már jórészt kiszáradt szikes tó maradványa, a szikes gyep, a magaslatokon húzódó homokhát, a közte lévő laposokban a jobb minőségű barna, sőt helyenként a fekete föld is. Ez a terület nem alkalmas a monokultúrás szántóföldi nagyüzemi termelésre és a szárazodás, az aszály, a felmelegedés még inkább alkalmatlanná teszi erre. Ezzel szemben nagyon is alkalmas a hagyományos tanyasi gazdálkodásra, aminek kialakult a kultúrája és hosszú távon is fenntartható, ráadásul olyan tudást őriz a szárazság, az alkalmazkodó gazdálkodás, a futóhomok megkötése terén, ami segíthet megmaradni a jelen kihívások közepette.

Átalakuló és posztmodern tanyák

Korábban megállapítottuk, hogy a 19. század végén a 20. század elején a tanyák voltak az Alföld modernizációjának meghatározó szereplői, a jelen kutatásunk tapasztalatai alapján arra jutottunk, hogy mára a tanyák döntő többségében elvesztették az egykori diverzifikált szerepüket a növénytermesztésben és állattenyésztésben is. Ma már sokféle ember él a tanyán: fiatalok, akik gyermekeiket a természet közelében szeretnék felnevelni, egészséges környezetben; fiatalok, akiknek nem volt elég pénzük, hogy a városban vegyenek ingatlant és innét járnak be dolgozni; gazdagok, akik a nagyváros melletti birtokukon elzártan kívánnak élni; művészek akik a szabadságra vágynak; lovastanya tulajdonosok és solymászok, akiknek térre van szükségük; tanyasi turizmusra építő vállalkozók, akik hisznek a tanyák turisztikai vonzerejében; szegények, akik a városi kilátástalanságból ide menekültek; idősek akik a nyugdíj mellett önellátásra is termelnek; olyan idős, magányos emberek, akik a szegénységükben itt rekedtek; külföldiek, akik számára itt megfizethető a természetközeliség,

54 Grónás 2020, 109–111.

vagy a nyugdíjukból itt jobban meg tudnak élni, és még sok egyéb esettel is találkoztunk.

A kérdőívek alapján megállapíthatjuk, hogy a megkérdezettek átlagosan 60 év körüliek, alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek, bevételük elsősorban a nyugdíjból származik. A 449 megkérdezett különböző tanyán élőből 331-nek van autója, és 215-en – tehát a megkérdezettek fele – naponta bejárnak a közeli településre. A leginkább megdöbbentő adat, hogy a tanyán élők közel fele (40,7%) nem végez mezőgazdasági tevékenységet, ami a húsz évvel ezelőtti hasonló kutatás adatai szerint még 10% alatt volt. Akkor még a tanyán élők fele (48,3%) önellátásra termelt, ma már csak a 15,6%-uk, a rendszeresen piacozók aránya 13%-ról 8,6-ra csökkent.[55] Egyedül a nagy tételben termelők és értékesítők aránya nőtt 18-ról 26 százalékra. A tanyán élők 29%-ának van földje, ami elsősorban szántó és gyep. 44 tanyában tartanak szarvasmarhát, ezek között van, aki négyet és van, aki több százat, sertést csak tíz tanyában tartanak már. Ezen adatok azt mutatják, hogy a tanyán élők egyre kevésbé végeznek mezőgazdasági tevékenységet, az önellátásra termelők aránya is harmadára csökkent. A tanya gyakran a nagyobb földterülettel, vagy egyféle állatállományra specializálódott gazdák üzemének a helye, akik gyakran a faluban élnek és a tanyát, az üzem központjának, a munkahelyüknek tekintik.

Amikor arról kérdeztük a tanyán élőket, hogy szerintük mi lehet a vonzó egy városi számára a tanyákban, akkor 56%-uk azt jelölte meg, hogy a „jó levegő, szabadság, természet, csend, nyugalom", további 8%-uk szerint a „pihenés, üdülés, nyaralás" lehetősége, és csak 5,5%-uk szerint a gazdálkodási potenciálja miatt. Ezen értékek is azt mutatják, hogy a tanyán élők többsége, közel kétharmada a posztmodern értékeket látja a tanyasi életformában vonzónak, előnyösnek, és nem a gazdálkodási lehetőséget.[56]

Csatári Bálint és munkatársai már a kétezres évek elején állították, hogy a 2017-ben hungarikummá nyilvánított tanyákat – amelyek kulturális, gazdálkodási, ökológiai értékeket képviselnek – csak tudatos állami beavatkozással, korszerű tanyafejlesztési programmal lehet fenntartani.[57] Hozzátehetjük, hogy a klímaváltozás Homokhátságra gyakorolt igen

55 Csatári–Kanalas 2005, 13.

56 Koltói 2023, 11–58.

57 Csatári–Kanalas 2005, 52.

negatív hatásaihoz való alkalmazkodást, egyáltalán a térségben a mezőgazdasági tevékenység fenntartását, az évszázadok során az adaptációs képességét már számos alkalommal bizonyító tanyákra támaszkodva lehetne a leginkább fenntartani. A gazdák jelentős része szerint a jövőt nem a túlbürokratizált agrártámogatások növelésének az iránya jelenti, hanem a reális termelői árak érvényesítése és a fogyasztók tudatossága, a minőség és a helyi termékek iránt növekvő igény biztosíthatja.

Irodalom

Andorka, Rudolf 1996a: A magyar társadalom: a múlt öröksége, a rendszerváltozás problémái és lehetséges jövőbeli fejlődés 2005-ig. In Andorka, Rudolf: *Merre tart a magyar társadalom?* Lakitelek, Antológia, 15–56.

Andorka, Rudolf 1996b: A községi és paraszti társadalom hátrányos helyzete. In Andorka, Rudolf: *Merre tart a magyar társadalom?* Lakitelek, Antológia, 116–126.

Bácskai, Vera 1965: *Magyar mezővárosok a XV. században.* Budapest, Akadémiai.

Belényi, Gyula 1996: *Az alföldi városok és a településpolitika (1945–1963).* Szeged, Csongrád Megyei Levéltár.

Beluszky, Pál 2001: *A Nagyalföld történeti földrajza.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus.

Csatári, Bálint 1998: A Duna–Tisza köze: a táj és lakói. In Füzi, László (szerk.) *Homok-haza.* Kecskemét, Forrás.

Csatári, Bálint – Kiss, Attila 2003: *Tanyakollégium 2002–2003.* A tanyai átalakulás főbb jellegzetességei a Kiskunság felmért településein. Kecskemét, Lakitelek Népfőiskola, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Szent István Egyetem.

Csatári, Bálint – Kovács, András Donát 2005: Tanyakutatás 2005. Kutatási jelentések 1. füzet. *A tanyás térségek környezete.* Kecskemét, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézete.

Csatári, Bálint – Kanalas, Imre 2005: Tanyakutatás 2005. Kutatási jelentések 5. füzet. *A homokhátsági tanyák jelene és progresszivitásuk kérdései.* Kecskemét, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézete.

Csatári, Bálint 2019: A tanyák. *Metszetek*, 4. szám, 93–109.

Csikós, Gábor – Horváth, Gergely Krisztián – Ö. Kovács, József (szerk.) 2023: *A vidék szovjetizálása.* Budapest, Jaffa.

Csizmadia, Zoltán – Belső, Lili Zita – Milinčić, Lázár 2023: Orgovány. In Rigó, Róbert – Demeter, Péter (szerk.) *Tanyakollégium III*, Lakitelek, Antológia Kiadó, 186–194.

Erdei, Ferenc 1977: *Futóhomok.* Budapest, Akadémiai.

Galambos, István – Horváth, Gergely Krisztián (szerk.) 2019: *Magyar dúlás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról.* Budapest, MTA BTK-NEB.

Glied, Károly – dr. Maár, András – Király, László – Nagy, István Gyula – Papp, Géza – Pfenning, Gyula – dr. Saskői, Lajos – Tassy, Gyula (szerk.) 1970: *Bács-Kiskun megye élelmiszergazdaságának 25 éve.* Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága.

Grónás, Viktor 2020: A klímaváltozás nemzetközi trendjei, ebben hazánk és az Alföld helyzete. *Forrás*, 7–8. szám, 102–112.

Iványosi-Szabó, Tibor 2022: *Egy hódoltsági mezőváros lehetőségei és kálváriája. Kecskemét a kora újkorban.* Kecskemét, MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára.

Koltói, Lilla 2023: A Tanyakollégium III. adatgyűjtési eredményei. In Rigó, Róbert – Demeter, Péter (szerk.) *Tanyakollégium III,* Lakitelek, Antológia Kiadó, 11–58.

Kovács, Teréz 2006: *Az egyéni mezőgazdálkodás és területi különbségei Magyarországon.* Akadémiai doktori értekezés.

Márkus, István 1979: *Nagykőrös.* Budapest, Szépirodalmi.

Névpont: Rományi Pál. https://www. nevpont.hu/palyakep/romany-pal-48d6f (letöltés dátuma: 2023.07.04.).

Rácz, Lajos 2001: *Magyarország éghajlattörténete az újkor idején.* Szeged, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.

Rácz, Lajos 2008: *Magyarország környezettörténete az újkorig.* Budapest, MTA Történettudományi Intézet.

Rigó, Róbert 2014: *Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948).* Budapest-Pécs, ÁBTL-Kronosz.

Rigó, Róbert 2016: Kecskemét helye a városhierarchiában és társadalmi változások a népszámlálások tükrében. *Forrás*, 7–8. szám, 81–96.

Rigó, Róbert 2021a: Szakszövetkezetek és szőlőtermesztés a Homokhátságon. *Forrás*, 7–8. szám, 20–49.

Rigó, Róbert 2021b: „Valahányszor csak feloszolhattak, menten foloszoltak." A parasztság viszonya a termelőszövetkezetekhez Bács-Kiskun megyében. In Csikós, Gábor – Horváth, Gergely Krisztián (szerk.) *Lefojtva. Uralom, alávetettség és autonómia a pártállamban (1957–1980).* Budapest, BTK-NEB, 257–286.

Rigó, Róbert 2021c: A vidéki Magyarország 1956 után. *Századvég*, 1. évfolyam, 4, 27–55.

Rigó, Róbert 2022: A Soli Deo Gloria Református Diákszövetség Kecskeméten. *Theologia Reformata Transylvanica*, 1. szám 259–296.

Rigó, Róbert – Demeter, Péter (szerk.) 2023: *Tanyakollégium III.* Lakitelek, Antológia.

Rigó, Róbert 2023: „Fölül szocialista, alul maszek." Szakszövetkezetek a Homokhátságon, a bócsai Szőlőskert Szakszövetkezet példája. In Ö. Kovács József – Schlett András (szerk.) *„A föld nem tud futni". Rendszerváltás vidéken.* Budapest, RETÖRKI-NEB. 173–210.

Rományi, Pál 1987: Előszó. In Simó, Tibor (szerk.) *Szakszövetkezetek Bács-Kiskun megyében.* Kecskemét, Kiskunsági Mezőgazdasági Szövetkezetek Területi Szövetsége, 3–17.

Romsics, Ignác (szerk.) 2009: *Csonka Mihály élete és világképe.* Budapest, Osiris.

Simó, Tibor 1987: A szakszövetkezetek és a társadalom. In: *Szakszövetkezetek Bács-Kiskun megyében.* Uő. (szerk.) Kecskemét, Kiskunsági Mezőgazdasági Szövetkezetek Területi Szövetsége.

Szilágyi, Zsolt 2012: *Homokváros. Kecskemét történeti földrajzi látószögek metszetében.* Kecskemét, Kecskemét Írott Örökségéért Alapítvány.

Szilágyi, Zsolt 2020: Alkalmazkodó mezőváros. A kecskeméti tanyák kialakulásának éghajlattörténeti kontextusa. *Forrás*, 52. évfolyam, 7–8, 13–37.

Szilágyi, Zsolt 2021: Gondolatok az Alföld gazdaságáról és urbanizációjáról (17–19. század). *Forrás*, 52. évfolyam, 7–8, 20–49.

Tímár, Lajos 1993: *Vidéki városlakók. Debrecen társadalma, 1920–1944.* Budapest, Magvető.

Zám, Tibor 1977: Gondunk: a tanyavilág. In Uő. *Tanyabejáró.* Kecskemét, Forrás Könyvek.

Zám, Tibor 1987: Szeszmesterek. In Uő. *Tények és indulatok. Válogatott szociográfiai írások.* Budapest, Magvető, 442–506. (Első megjelenés: *Forrás,* 1974/4–5., valamint lásd még *Valóság,* 1976/1.)

KOCSIS JÁNOS BALÁZS

A főváros környékének átváltozásai 1980 és 2020 között – A budapesti metropolisz térség kialakulása

Transformations of the capital's surroundings between 1980 and 2020 – The formation of the Budapest metropolitan area

Absztrakt

A magyarországi nagyvárosok körül fekvő települések társadalma és gazdasága jelentős átalakuláson ment keresztül a szocializmus utolsó évtizede óta. A világgazdasági, általános társadalmi folyamatok eleinte erős szűrőn keresztül, majd a rendszerváltást követően elemi erővel alakították át a korábban is a város erőterébe került és megváltoztatott helyi társadalmat. A városkörnyék jellemzően gazdaságilag alulfejlett, funkcióhiányos, sok esetben dominánsan alvófunkcióval rendelkező települései egy kisebb részét a meginduló gazdasági átalakulás a kialakuló, 100–120 kilométer átmérőjű budapesti metropolisz tér belső része alközpontjaivá tette, mások viszont nem tudtak bekapcsolódni az integrációs folyamatokba. A helyi társadalmak jelentősen megváltoztak e folyamatoknak köszönhetően. A települések egy részében a helyi identitás erősödésével, vagy új identitás kialakulásával sikeres közösségek jöttek létre, a roszszabb helyzetűek egy része atomizálódó helyi társadalommal szembesül.

Kulcsszavak: szuburbanizáció, Budapest, Pest vármegye, szocialista időszak, posztszocialista társadalom, policentrikus térszerkezet, társadalmi és gazdasági polarizáció, helyi társadalmak

Abstract

The society and economy of the settlements around the big cities in Hungary have undergone a significant transformation since the last decade of socialism. First tempered, then with full force, the global economic forces and general social processes transformed after the collapse of communism the local communities, already under the strong influence of city. The economic transformation that began in the urban periphery has turned a small number of the typically economically underdeveloped, functionally deprived and in many cases predominantly dormant settlements into sub-centres of the inner part of the emerging, 100- to 120-kilometre-wide metropolitan area of Budapest, while others have proved unable to join the integration processes. These processes have significantly transformed the local societies. In some of the settlements, successful communities have emerged due to the strengthening of local identity

or the creation of a new one, while some of the less well-off have been faced with an atomising local society.

Keywords: suburbanisation, Budapest, Pest County, socialist period, post-socialist society, polycentric urban spatial structure, socio-economic spatial polarisation, local societies

Átalakuló peremvidékek

Magyarországi nagyvárosok környékén elhelyezkedő falvak és városok jelentős részének látványos átalakulása az utóbbi harminc-negyven év egyik legszembeszökőbb települési változása. A korábbi jobbára elmaradott községek, alvóvárosok helyét pezsgőbb, funkciókkal és szolgáltatásokkal jobban ellátott települések vették át, míg a köztes, korábban beépítetlen térben gazdasági, kereskedelmi tevékenységre utaló „dobozok" és városi infrastrukturális elemek jelentek meg. A városi szétterülés és az alközpontok fokozatos kialakulása következtében a központi város, az ezen kívül fekvő kisebb-nagyobb városok és falvak egyre inkább egy gazdaságilag és társadalmilag összefüggő hálózat részeivé válnak. A Budapestet körülvevő térség esetében gyakorlatilag Siófoktól Hatvanig tartva az ország népességének harmadát foglalja magában. Az alábbiakban e térség fővároshoz közelebb eső részének átalakulásával járó fő vonásainak leírására és elemzésére teszek átfogó kísérletet.

Városi szétterülés mozgatórugói

Városkörnyéket nem lehet elválasztva kezelni a várostól, bár kapcsolatuk jellege és a kettő közötti határvonal milyensége jelentős változásokon ment keresztül. A város egyik talán leghasznosabb definíciója, amely olyan településként azonosítja, amelynek van vonzáskörzete,[1] pont erre a viszonyrendszerre helyezi a hangsúlyt. A városi és vidéki erős, bár korántsem átjárhatatlan dichotómiája, a falakkal is elválasztott világok közötti viszony erőteljes átalakulása az újkorban zajlik le. A demográfiai átmenet első, nagymérvű népességnövekedéssel járó szakaszában a városodás, azaz a városok népességének robbanásszerű növekedése jellemez-

1 Jacobs 1961.

te, míg Európában a XIX. század végétől a népesség fokozatosan lassuló növekedése mellett a városiasodás, azaz a városi életmód ritkábban lakott területekre eleinte lassú, majd gyorsuló terjedése mondható el. A korábban éles város-vidék különbsége életmód, lehetőségek és élmények terén fokozatosan elmosódottabbá, legfejlettebb országokban egészen kicsinynyé vált,[2] mely folyamat azonban Kelet-Közép-Európában jóval lassabban és ellentmondásosabban zajlik le.[3]

Az átalakulás első, talán legszimbolikusabb lépése Európában a XIX. század során a városkapuk – és jobbára a városfalak – megszüntetése, eltünedezése volt, melyben ezek – és a falon kívül eső, jelentős méretű üres terület, a vármező – funkcióvesztése, a megváltozott hadászati eljárások mellett a városok népességének és gazdasági jelentőségének rohamos növekedése, illetve az így központivá váló területeknek az ezzel járó rohamos értéknövekedése játszott döntő szerepet.[4] A beáramló népesség jó részét nem tudta elszállásolni a korábbi városmag a lendületes építkezések ellenére sem, részben fizikai okok, azaz helyhiány miatt, de jelentős mértékben azért sem, mert a beáramló népességnek nem volt anyagi lehetősége a drágább városi lakhatás megfizetésére.[5] E folyamat következtében a városok peremterületei, az alacsonyabb státuszú külvárosok nagymértékben földuzzadtak – Budapest esetében a peremterületek népességnövekedésének üteme például a XIX. század utolsó harmada óta meghaladja a belső területekét.[6]

A peremterületek fejlődését domináló, a városi középrétegek város külső részeire való kiköltözését magában foglaló, hagyományosan értelmezett szuburbanizáció[7] jóval később, úgy az 1910-es évektől kezdve, és kisebb mértékben és területeket érintve jelent meg Magyarországon.[8] Míg a vidékről a városperemre áramlást alapvetően a rohamosan növekvő létszámú vidéki lakosság számára romló életfeltételek, benne elsősorban a mezőgazdasági munkalehetőségek elérhetőségének relatív csökkenése okozta, a szuburbanizáció mögött inkább a középrétegek attitűdjei-

2 Champion–Graeme 2016.
3 Központi Statisztikai Hivatal 2012.
4 Mumford 1961, 488–493, Benkő 2012.
5 Kocsis 2009b.
6 Lásd uo. 53.
7 Kocsis 2000.
8 Kocsis 2005.

nek változása, azaz a család szerepének növekedése, benne is leginkább a gyermeknevelés ideális körülményei megteremtésének szándéka áll.[9] Míg e folyamat határozta meg a fejlettebb országok városait a XIX. század közepétől kezdődően, a kelet-közép-európai városfejlődés általános sajátossága a városi szétterülésben a szuburbanizáció kisebb szerepe, ami részben a folyamat Nyugat-Európához, illetve Észak-Amerikához képest annak későbbi indulása, illetve mind a lakosság, mind a városfejlesztés számára rendelkezésre álló szerényebb anyagi lehetőségek okozták.[10]

A nagyvárosok környékének fejlődését érintő következő nagyobb jelentőségű európai fejlemény a bolygóvárosok, az „új városok" tervszerű létrehozása volt a városmagra helyeződő nyomás enyhítése céljából. Ez az irányzat a XX. század legelején kialakult, Ebenezer Howard nevével fémjelezett kertvárosi hagyományból[11] eredeztethető, a század közepére már elsősorban a város belsőbb területei átalakítására hangsúlyt helyező, Walter Gropius és Le Corbusier elveit zászlajára tűző lakótelep-építő mozgalom ellentételezésére jött létre, és ért el jelentős eredményeket Nyugat-Európában.[12] Fenti mintára az elképzelés Magyarországon is megjelent, az 1960-as „Budapest és környéke általános rendezési terve" (ÁRT) a városhatáron túl 15-20 kilométerre elhelyezkedő bolygóvárosok létrehozását irányozta elő, azonban az infrastruktúra kiépítésének jelentős költségvonzata miatt e helyett inkább a város központi területeihez jóval közelebb fekvő, kisebb infrastrukturális fejlesztési igényű alközpontok fejlesztését írta immár elő az 1970-es ÁRT, zömmel lakótelepes formában, amelyek jelentős részben meg is valósultak,[13] míg a fővárostól jóval távolabb kialakult egy attól jó ideig gyakorlatilag független csapágyvárosi gyűrű.

Az ezredforduló számos új, összefonódó trenddel járult hozzá a városkörnyék fejlődésének alakulásához. A fejlett gazdaságok fordista paradigmából az 1970-es évek olajválságát követő posztfordistává alakulása,[14]

9 Fishman 1987.
10 Kocsis 2023b.
11 Meggyesi 2005; Kocsis 2005.
12 Ward 2004.
13 Kocsis 2009a; Sipos 2011.
14 Tsenkova 2006; Kocsis 2009b, 33; Kocsis 2015b, 16.

a globalizáció,[15] a növekvő életszínvonal,[16] illetve az ezredforduló után a városi életmód felé fordulás[17] összességében a korábbi monocentrikus térszerkezeti struktúrák helyett a többközpontú városi és városkörnyéki tér[18] kialakulásához vezetett. Ezzel párhuzamosan a város vonzáskörzetét a magterületekre való beingázással definiáló agglomeráció helyét a több központot, városisas magot gazdasági egységgé szervező hálózatként definiált funkcionális várostérség[19] vagy metropolisz térség[20] fogalmai jelentek meg az új jellegű térszerkezeti egységet leírandó, ahol a központi mag nem mint egy merőben más jellegű egység, hanem inkább nagyléptékű városias tér legjelentősebb sűrűsödéseként jelenik meg.[21]

Az így kialakuló nagyvárosi tér távolról sem homogén. Részben a városi szétterülés során metropolisz térség részévé váló korábbi jelentős városi központok is a maggal és egymással kölcsönhatásban alakítják a térszerkezetet,[22] saját vonzáskörzettel is rendelkezve. Másrészt a különböző társadalmi és gazdasági adottságokkal, identitással és szerkezettel rendelkező települések is eltérően reagálnak a fokozódó integrációra. Egy részük előnyükre tudják fordítani a folyamatot és vagy magával húzza őket a központ fejlődése, vagy maguk is központosodnak, míg új gazdasági alapra helyezkednek,[23] míg a rosszabb helyzetűek, a relatív fejletlenebbek bizonyos része a skála másik végleteként a pangóvíz-hatásként[24] ismert negatív spirálba kerülve még inkább leromlanak.[25] A még első látásra előnyös helyzetük dacára is a központ – magában vagy egyben a kiemelkedő alközpontokkal – egyre inkább kiszipolyozza az adott települést, környéket, egyre nagyobb ütemben elszívva képzett munkaerejüket, erőforrásaikat. A városi szétterülés által érintett települések többsége e két véglet között helyezkedik el, jellegükben kisebb térségenként átlagosan hasonló helyzetben, de messziről sem egyformaként, amelyben

15 Sassen 2018.
16 Irwin-Bockstael 2006, 87.
17 Speck 2013.
18 Clark 2003; Csanádi és mtsai 2010, 231–235.
19 Dijkstra–Poelman–Veneri 2019.
20 Adams-VanDrasek-Phillips 1999; Kocsis 2015b.
21 Kocsis 2023b.
22 Varga–Teveli–Horváth–Salamin 2020.
23 Kocsis 2023a.
24 Angolul: *backwash effect.*
25 Gaile 1980; Fujita–Thisse 2002; Faragó 2006.

a növekvő alközpontosodás maga is lokálisan létrehozza a maga pangási övezetét, ezzel még erőteljesebben széttöredezi az amúgy is fragmentált agglomerációs övezetet.[26]

A magyarországi, jelen tanulmányban behatóbban elemzett budapesti agglomeráció esetében ezek a nagyívű folyamatok (összességében lásd 1. ábra) jelentős módosulással, más folyamatokkal kiegészítve zajlottak le, nagy vonalakban hasonlatosan más kelet-közép-európai nagyvárosokhoz.[27] Legfontosabb specifikumként elsősorban az átfogó tervezettség alacsonyabb szintje, a széttöredezettség, fejlesztési prioritások gyakori módosulása, a társadalmi igényekre, folyamatokra való ad hoc és puha reakció és a rendelkezésre álló forrásoknak mind az intézményi-központi, mind a lakossági szereplőkre korszakokon átívelően érvényes alacsony szintje, illetve a lakosságnak a saját ingatlanhoz mint biztonságérzete fontos garanciájához való ragaszkodása emelhető ki.[28]

A tanulmányban megfogalmazott leírások, elemzések és következtetések a hazai és nemzetközi szakirodalomban megfogalmazottakra támaszkodva, hazai kutatások alapján készültek, ebbe bevonva a vezetésemmel az elmúlt nagyjából húsz évben több hullámban lefolytatott kvalitatív és helyi, illetve országos kvantitatív empirikus kutatásokat.

A szocialista városkörnyék

A XIX. század végén rohamosan nagyvárosiasodó Budapest természetes hátországaként dinamikus kapcsolatban volt az akkori peremterületekkel, jelentősen formálva társadalmukat és gazdaságukat. Ahogy már fönt említésre került, az aktuális városhatár közvetlen közelében a vidékről való beáramlás, az ipari fejlesztések következtében erőteljes népességnövekedés következett be elsősorban a pesti oldalon olyannyira, hogy az akkori agglomerációs övezetet szinte teljes egységében a fővároshoz csatoló 1950-es városhatár-módosítás előtt az ország legjelentősebb települései közül számos az akkori agglomerációs övezetben helyezkedett el, mint például Újpest, Kispest. A budai agglomerációs övezet majdnem egésze, illetve pesti oldalon akkori városhatártól távolabb elhelyezkedő, nem ipa-

26 Csanádi és mtsai 2010, 247–251, 278–284.

27 Kocsis–Kassay 2018; Hardi 2022.

28 Kocsis 2009a; Kocsis 2009b; Kocsis 2023b; Vigvári 2022.

rosodó települések, más funkciókkal vettek részt a nagyváros életében. A pesti oldalon elsősorban a piacra történő élelmiszertermelés uralkodott, míg a szerényebb mezőgazdasági lehetőségekkel bíró budai oldali települések esetében inkább a kertművelés mellett bortermelés, és a részben ehhez kötődő vendéglátás, a szabadidős és egészségügyi szolgáltatások jelentek meg.[29] A kiemelkedő természeti adottságokkal rendelkező környékek már az 1920-as évektől kezdve nyaralási célú ideiglenes, vagy akár egész évre szólóan kiköltözési célpontjaivá váltak a budai részen a tehetősebb, elsősorban értelmiségi családok számára, míg kevésbé fölkapott környékeken a középrétegekhez tartozóak számára.[30]

1. ábra: Budapesti funkcionális várostérség[31] népességének alakulása 1870 és 2022 között.

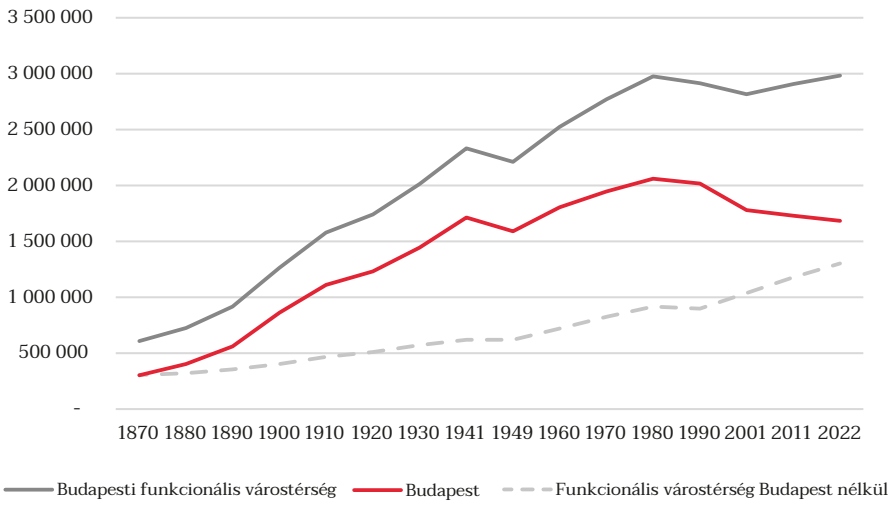

Forrás: KSH

A második világháború befejezését követő események alapvetően új pályára helyezték a peremterületek fejlődését. Egyrészt az akkori belső von-

29 Kocsis 2015a; Kocsis 2023a.

30 Ablonczy 2011; Csanádi és mtsai 2010, 274.

31 A funkcionális várostérség a központi várost és annak ingázó övezetét foglalja magában. Az Európai Statisztikai Hivatal definíciója szerint az a település tartozik az ingázó övezetbe, ahonnét a munkaképes korú népességének legalább 15%-a a központi településre ingázik.

záskörzetet többé-kevésbé teljes mértékben a fővároshoz csatolták, bár sok térségben ez még évtizedekkel később sem jelentett nagyvároshoz méltó körülményeket.[32] Másrészt a háborús éveket lezáró kényszerű népességmozgások, elsősorban a svábság kitelepítése, illetve a szlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény következtében jelentős mértékben átalakult számos Budapest környéki település népességének nemzetiségi összetétele, az erőszakkal elköltöztetett németeket, illetve a „kicserélt" szlovákokat az ismét elcsatolásra került országterületekről beáramlók váltották.[33] Ezzel gyakorlatilag egyidőben a mezőgazdasági nagybirtokok megszüntetése, némileg később a termelőszövetkezetek erőltetése következtében fölszabaduló, eredeti vidéki lakóhelyükön megélhetés nélkül maradtak kényszerű költözési célpontjaivá váltak e települések, mivel a fővárosban érdemi lakásépítés híján ott lakhatást nem találhattak, viszont a rohamosan fejlesztett ipar munkáskezeket igényelt. Érdemi lakásépítés, parcellázás csak az 1960-as évektől történt, addig mindenfajta kényszermegoldásokat alkalmaztak a beköltözők, mint például a szoba- vagy ágybérlet, lakhatásra alig alkalmas helyiségek átalakítása. Néhány kiválasztott település népessége célzott ipar- vagy katonai létesítmény telepítése következtében erőteljesen földuzzadt, ez azonban inkább kivételes volt. Az övezet nagy részében a parcellázásokat bizonyos, esetileg szervezett munkástelep,[34] majd a hatvanas évek végétől kiemelt helyszíneken lakótelep-építés egészítette ki. Ekkortól vált a legtöbb érintett település a fővárosba bejáró dolgozók alvótelepülésévé, ahonnan az aktív munkavállalók akár 70-80%-a is ingázott.[35] Az ebben az időszakban az agglomerációs övezetbe költözők döntő hányadát az alacsonyabb státuszúak, jobbára maximum szakmunkásvégzettséggel bírók alkották.[36]

Az 1960-as évek második felétől fölpörgő, majd a következő évtizedben egy rövid ideig tömegessé váló fővárosi lakótelep-építések[37] enyhítettek jelentős mértékben az agglomerációs övezet településeire helyeződő beköltözési nyomáson, amin paradox módon még az 1961-ben bevezetett

32 Kocsis 2009a és Kocsis 2009b.

33 Kocsis 2015a.

34 Például a nagytétényi Mechanikai Művek munkásai számára Törökbálinton épített Rudák-telep.

35 Csanádi és mtsai 2010, 275; Kocsis 2009c.

36 Kocsis 2015a.

37 Kocsis 2012a.

fővárosi beköltözési korlátozások sem tudtak érdemileg módosítani, annak könnyű kijátszhatósága miatt.[38]

Összességében Budapest környéke jelentősen elmaradottabb volt a főváros külső kerületeitől, és nem mutatta azokat az átalakulási, fölzárkózási mintázatokat, mint ami a nyugati nagyvárosok körül ugyanebben az időszakban tapasztalható volt. A szocialista időszakban a főváros határa jóval több volt, mint adminisztratív vonal: míg azon belül igyekezett az akkori fejlesztéspolitika a lehetőségekhez képest kiemelt ellátást biztosítani, ez nem volt érvényes a határ másik oldalára. A fővárosba költözés lelassítására a hatvanas években Budapestre és környékére bevezetett iparfejlesztési korlátozások is elsősorban a környékén érvényesültek, mintsem magában a városban.[39]

Erre a „fapados városkörnyékre" szinte máig ható érvénnyel az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció tette rá a pecsétet, amely a településhierarchia magasabb szintjére koncentrálta a forrásokat, beosztva minden települést egy hierarchiába, amely legalsó szintjére osztottak – a magyarországi települések kétharmada – gyakorlatilag nem kapott fejlesztést a szocialista időszak végéig.[40] Ez a dokumentum a fővárosi agglomerációs övezetben Vác és Gödöllő kivételével nem osztályozott be egyetlen más települést sem a fejlesztendő kategóriába. Néhány nagyobb lélekszámú települést kitüntettek lakótelep-építéssel, mint a korszak fejlesztési indikátorával, például Budaörsöt, Budakeszit, Érdet, Dunakeszit, Szentendrét, Vecsést, ettől és néhány további erőtlen kísérlettől eltekintve, a fejlesztések erőteljes korlátozása érvényben maradt a rendszerváltásig az agglomerációs övezet települései túlnyomó többségében.

Míg általánosságban Budapest környékén a beruházási korlátozások miatt jelentősebb munkaalkalmat biztosító lehetőségek nem voltak jelen, bizonyos települések életét erősen meghatározta valamely termelőüzem, katonai intézmény és hasonlók. Az ilyetén létesítmények által távoli vidékekről átvonzottak társadalmi összetétele és attitűdjei jelentős mértékben eltértek a korábbi lakóktól, részben zárványokat alakíthattak ki, vagy tömegesebb megjelenés esetén a helyi hagyományos társadalmi szövetet alapvetően át is formálhatták, sok esetben széttördelhették a beérkezők.

38 Kocsis 2009a; Kocsis 2009b, 122–123.

39 Csurgó 2013, 114; Kocsis 2009b; Kondor 2013.

40 Beluszky 1999, 242–249; Faragó 2006.

A beruházások általános visszafogása mellett jelentősebb átalakulások, fejlesztések is történtek a térségben az időszakban. A XIX. század végétől lassan meginduló hétvégi házas fejlesztések az 1960-as években kaptak új lendületet, elveszítve korábbi magasabb státuszú, értelmiségi jellegüket, az építtetők köre a társadalom jóval szélesebb körére terjedt immár ki. A víkendházakba általában a közeli budapesti kerületekből jártak ki lakói, meghatározva az érintett területek státuszát: a budai részeken elsősorban magasabb státuszú értelmiségiek, míg az észak-pesti és a déli részen inkább a munkások, közigazgatásban dolgozók, katonák és rendőrök voltak meghatározóak. A jelentősebb hétvégi házas fejlesztésekkel érintett települések elsősorban a Duna mentén vagy más vonzó természeti környezetű vidéken helyezkedtek el, és a megjelenő új társadalmi rétegek és hatására a helyi társadalom és a szolgáltatási hálózat is jelentősen átalakult, válaszolva a nagyobb méretű és új jellegű keresletre.[41]

A hatvanas évek másik jellemző fejlődési iránya az 1959-ben jogszabályi fogalomként megjelent – majd 1994-ben megszüntetett – zártkertek tömeges elterjedése volt. Bár a zártkertek egy része magában foglalt hétvégi házat is, azonban használatának jellege és célja megkülönbözteti a hétvégi házaktól elsősorban abban, hogy a mezőgazdasági termelés fontos szerepet játszott a kikapcsolódás mellett, vagy éppen az által. Másrészt jóval jelentősebb területet érintett, jóval kevésbé frekventált települések külterületén is megjelentek ilyen telepek. Elterjedésükre jellemző, hogy számos településen a volt zártkertes területek nagysága megközelíti, vagy meghaladja a belterület méretét (Biatorbágyon például). A zártkerteken a jogszabályok erőteljesen korlátozták az épületépítést, illetve az infrastrukturális ellátás is minimális volt, ennek ellenére az erős nyomás miatt gyakorlatilag folyamatosan esetileg lazították a követelményeket, vagy visszamenőlegesen legalizálták a változásokat. [42]

Zártkertek elterjedéséhez a falusi területekről az erőltetett téeszesítést követő városokba áramlás és a lakótelep építéseknek a hatvanas évek második felétől történő együttes fölpörgése közösen vezetett. A kis, saját zöldterületet nélkülöző lakásformába költözés nem változtatta meg a beköltözők értékrendjét, azaz a föld iránti igényt, földműveléshez és a saját tulajdonhoz való ragaszkodást, másrészt a keresetek alacsony mértéke

41 Csanádi és mtsai 2010, 276; Vigvári 2023.

42 Csordás 2021.

kívánatossá tette a saját élelmiszer-termelést. A nyolcvanas évektől kezdve az élelmiszer-termelés kezdett háttérbe szorulni, a zártkertek egy része elvadult, más része pedig egyre inkább ideiglenes, vagy állandó lakóövezetté alakult, a jogszabályi tiltás ellenére. [43]

A zártkertek jóval kevésbé alakították át a helyi társadalmat a hétvégi házakhoz képest, részben annak következtében, mivel használóik jóval kevesebb időt töltöttek ott és kevésbé vették igénybe a helyi szolgáltatásokat, másrészt azért is, mert a legtöbb zártkert a települések magterületétől távolabb, sokszor erősen elzárva helyezkedett el. A zártkertek benépesülése és az ezzel kapcsolatos problémakörök felszínre kerülése a rendszerváltás környékén vált érezhetővé és főképpen a 2000-es évekre vált súlyos kérdéssé.[44]

Mindent egybevetve a rendszerváltás környékére az agglomerációs övezet lakosságának státusza jóval alacsonyabb volt, mint a fővárosban lakóké,[45] s bár volt néhány kivételes eset, de ez érvényes volt az infrastrukturális ellátottságra, a szolgáltatások és munkahelyek elérhetőségére is.

Rendszerváltást követő évtizedek

Éppen úgy, mint ahogy az 1948-as kommunista hatalomátvétel új vágányra helyezte a magyarországi települések fejlődését, a rendszerváltás is gyökeresen új kereteket adott. A központi tervezés eltűnésével, a helyi autonómiák megerősödésével és a településfejlesztésben szerepet játszó szereplők számának megsokszorozódásával merőben új helyzet állt elő. A fent vázolt makroszintű tendenciák tisztábban fejthették ki hatásaikat, másrészt a rendszerváltás környéki kaotikus viszonyok, benne a helyi döntéshozók új körülményeket érintő tapasztalatlansága, az ország gazdasági teljesítményének rohamos zsugorodása, gyárak bezárása és a társadalom erősödő polarizációja sokszor zavaros körülményeket teremtett, ahol pillanatnyi lokális, időleges érdekek, személyes vagy csoportérdekek kis ellenállással tudtak megnyilvánulni.

43 Csordás 2021; Vigvári 2022.
44 Vigvári 2022, 152.
45 Csanádi és mtsai 2010, 251.

A tehetősebbek kiköltözése, azaz a szuburbanizáció első jelei már az 1980-as évek közepén megjelentek, de tömegessé a jelenség csak a rendszerváltás után vált.[46] A kiköltözők számára a legfőbb vonzerőt eleinte a fővárosihoz képest elérhetőbb ingatlanárak, tágasabb lakhatás jelentette. Az 1990-es évekre és a 2000-es évek elejére jellemző nagy ütemű belterületbe vonás, jelentős részben a kárpótlási folyamatban visszakapott mezőgazdasági földek parcellázása és az önkormányzatok fogadókészsége megteremtette a tömeges kínálatot a kiköltözni vágyók számára. A megjelenő kínálat mértéke oly nagy volt, hogy számos településen a 2020-as évek elején is akadt még beépítetlen, akkor belterületbe vont telkekből. Az 1990-es években a településekre beköltözők elsősorban a hagyományos településmagon kívül, sok esetben attól távol telepedtek le, fizikailag és stílusában is jól elkülönülő „lakóparkokban",[47] de ekkor indult meg nagyobb mértékben a zártkertek benépesülése is a jogszabályi keretek lazulásával,[48] illetve egyre gyakrabban fordult elő, hogy a települések hagyományos lakóövezeteiben is megjelentek.[49]

Az évtized közepétől a folyamat olyannyira begyorsult, hogy immár a belsőbb körben elhelyezkedő, előnyösebb elhelyezkedésű települések árban utolérték, sőt meghaladták a fővárosban tapasztalhatókat, így egyre távolabbi településeken jelentek meg a beköltözők.

Helyi szinten a településeket irányító elitek jobbára lehetőségként tekintettek a városiak kiköltözésére, amiben a helyi gazdaság iránti kereslet növelésének, a telekeladásokból származó jövedelmekből a helyi infrastruktúra fejlesztésének eszközét látták benne. Eközben számos kárpótlásból belterületbe vonható területet szerzett, erősebb érdekérvényesítő képességgel bíró helyi lakos anyagi helyzete gyors javulását remélte tőle.

A fent említett „klasszikus" szuburbanizáció, azaz a tehetősebbek kiköltözésén túl a rendszerváltás utáni időszak sajátos jelensége az alacsonyabb státuszúaknak az agglomerációs övezet olcsóbb térségeibe való költözése. Az elszabadult infláció általános elszegényedéshez vezetett, a fővárosban ezen túl a lakhatás költségeinek szerkezete hirtelen átalakult azzal, hogy korábban nem, vagy alig létező díjak egyszeriben súlyos tétellé váltak, mint például a fűtés költsége, a vízdíj, vagy az ek-

46 Kocsis 2015a.
47 Uo.
48 Csordás 2021; Vigvári 2022.
49 Kocsis 2015a.

kor megjelenő társasházi közös költség. Sokan a hirtelen drágává váló városi élet terheit nem kívánták tovább vállalni, és például elsősorban a távfűtéses lakásokhoz képest jobban szabályozható rezsiköltségű családi házakat preferálták lakóhelyül. A saját ingatlan birtoklása továbbá sokak számára biztosítékot jelentett a gyors, sokszor zavaros változás közepette. A szegénységi szuburbanizáció részben az övezet elmaradottabb, rosszabb megközelíthetőségű településeit, másrészt a szigorú szabályozás alól fölszabaduló, olcsón megszerezhető zártkertes övezeteket érintette akár a divatossá váló településeken is.[50] Az egy adott településre kiáramló nagyobb számú alacsonyabb státuszú kiköltöző a remélt önkormányzati, helyi gazdasági bevételek helyett jelentős terhet rótt a településre a szükségessé vált segélyezés miatt, továbbá a nagyvárostól távolabb sokkal rosszabb eséllyel találtak megélhetést az e csoportba tartozók, rontva helyzetüket,[51] miközben a helyi társadalom is erőteljesen átalakult.

Értelemszerűen annyi magas státuszú kiköltöző nem volt, mint amennyiben a települések reménykedtek. Bizonyos, hirtelen fölkapottá váló települések népessége rohamosan bővült, illetve átalakult – talán Telki ennek legismertebb példája[52] – míg mások alig tudták növelni népességüket – ha egyáltalán (lásd 2. ábra).

Az infrastrukturális fejlesztések szocializmus alatti mesterséges visszafogásának megszüntetése az országos anyagi nehézségek ellenére számos településen gyors szolgáltatás-javulást hozott a víz- telefon- és villanyhálózat, illetve az útviszonyok javításával, a csatornázás, csapadékvíz-elvezetés kiépítésével. A rendszerváltást követő évtized közepére legtöbb helyen sikerült leküzdeni a főváros külső kerületeihez képest tapasztalható lemaradást, sőt bizonyos településeken azt jóval meghaladó színvonalú hálózat épült ki.

50 Csanádi–Csizmady 2002; Csanádi és mtsai 2010, 254–257; Vigvári 2022.

51 Csanádi–Csizmady 2002.

52 Bagyura 2022.

2. ábra: Néhány Budapest környéki település népességszámának relatív alakulása, 100%, logaritmikus skálán, 1980=100%.

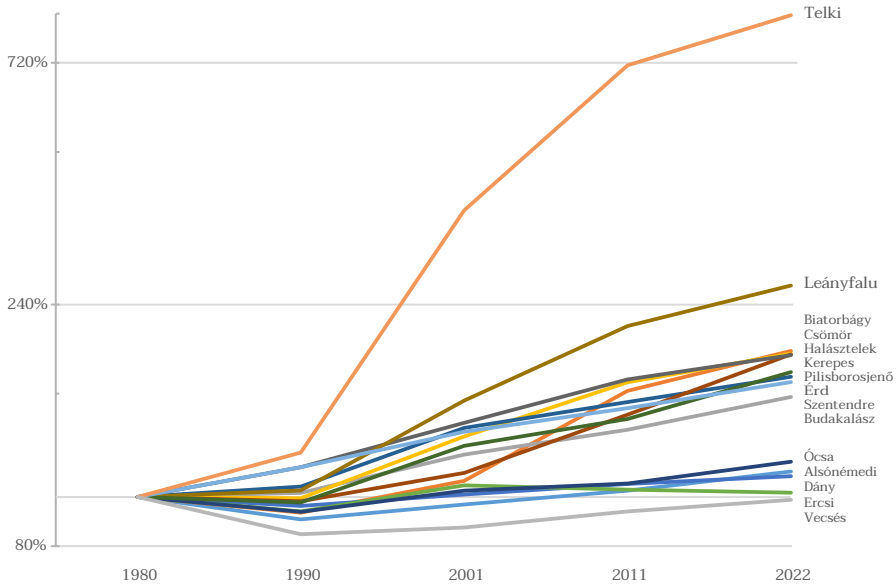

Forrás: KSH

A humán-infrastruktúra fejlesztése jóval lassabban, egy ideig inkább visszafelé zajlott. Sokáig az a vélemény uralkodott a helyi vezetések körében, hogy a negatív demográfiai folyamatok éppen hogy a felesleges kapacitás lebontását igénylik és a beköltözők gyermekei azért sem okoznak majd gondot helyben, mivel a tehetősebb szülők úgyis a jobb minőségű fővárosi iskolákba fogják őket beíratni.

A szocialista időszakban jelentősebb munkalehetőséggel rendelkező települések néhány kivételtől eltekintve elvesztették gyáraikat, üzemeiket, laktanyáikat. A legtöbb érintett a budapesti agglomerációs gyűrű déli és keleti, amúgy is társadalmilag és gazdaságilag rosszabb helyzetű szektoraiban volt, tovább súlyosbítva a helyzetet. A megelőző évtizedek erőteljes népességmozgásai, a helyi munkaalkalmak eltűnése, a szinte kizárólagossá váló ingázás tetemesen rombolta a társadalmi közösségeket,

atomizálva a lakosságot,[53] míg a szegénységi szuburbanizáció is érdemben érintette ezeket a településeket.

Az újonnan érkezettek életmódja erősen eltért a helyi lakosságétól. Munkahelyet és szolgáltatásokat illetően erősen támaszkodtak a korábbi fővárosi környezetükre, részben ennek köszönhetően költözési mintázatukat is sugárirány jellemezte, azaz igyekeztek korábbi lakóhelyükhöz közeli agglomerációs települést választani,[54] hogy a korábban megszokott helyszíneket használhassák továbbra is. Életmódjukban továbbra is fenntartották a városi attitűdöket és viselkedési mintázatokat, azaz magukkal hozták a várost vidékre, sokszor éppen azt létrehozva, ami elől menekültek.[55]

A beköltözők céljuk és az új lakóhelyükhöz való viszonyulásuk tekintetében nem alkottak homogén csoportot. Csurgó Bernadett[56] három csoportot különböztet meg: a vidék romantikáját, a vidék családi idilljét és a kertvárost mint életmódot keresőkét. Ezzel párhuzamosan és ennek többé-kevésbé megfeleltethetőleg Kocsis[57] négy csoportot különböztet meg: az utópiavadászokat, a családi fészek megalapítóit és a presztízskeresőket, kiegészítve negyedikként a gazdasági menekültekkel – azaz a szegénységi szuburbanizáció alanyaival. A három csoport a helyi közösséggel és a nagyvárossal való viszonyában különül el, az utópiavadászok egy romantikus, talán soha nem létezett vidékkép mentén igyekeznek többé-kevésbé sikeresen integrálódni a helyi közösségbe. A családi tűzhelyt középpontba helyezők a hozzájuk hasonló kiköltözött, zömmel kisgyerekes szülőkkel építenek föl közösséget és idilli kertvárosi életmódot. A presztízskeresők a társadalmi státuszuk kifejezéseként tekintenek a lakhatásra és azért költöznek bizonyos helyekre, mert úgy vélik, ott illő lakniuk, vagy éppen azért költöznek oda, hogy bekerüljenek a vágyott körbe. Míg az első csoport igyekezik bekapcsolódni a meglévő helyi közösségbe, még ha sokszor nem is kölcsönös a pozitív hozzáállás, éppen a jelentős státuszkülönbség miatt, a második csoport saját helyi közösséget hoz létre, a harmadik pedig státusz alapján tartja fönn kapcsolatait, sokszor az adott településtől függetlenül, a fővárosra támaszkodva.[58]

53 Csanádi és mtsai 2018.
54 Uo.
55 Kocsis 2023b.
56 Csurgó 2013, 249.
57 Kocsis 2012b és Kocsis 2023a.
58 Kocsis 2015a.

A gazdasági menekültek, ha magas státuszú településre érkeznek, annak perifériáján képesek csak megkapaszkodni – jobbára volt zártkertes övezetekben, vagy más alacsonyabb értékű településrészeken – a kevésbé tehetős településekre beköltözöttek is kevésbé képesek integrálódni a helyi közösségbe.

A beköltözések a hagyományos településrészekre a 2010-es évek közepére váltak láthatóvá.[59] A beköltözők bizonyos, a falusi idillt kereső csoportjai alapvetően e környékeket preferálták. Mindemellett a legdivatosabb, legvonzóbb helyeken érdemi belterületbe vonás és új telkek parcellázása már nem történt, így az itt élni vágyók figyelme is ebbe az irányba fordult. Hozzájárult ehhez az is, hogy a hatvanas-hetvenes évek nagy hullámában érkezettek ekkor kezdtek idősödni, fogyatkozni, így megjelent egy kínálat e térségekben. Paradox módon a változások aránylag lassúsága, az érintett környék képének látszólagos változatlansága jó ideig elfedte a társadalmi átalakulás nagyságrendjét, miközben egyes településeken a hetvenes években belakott részek és a szembeötlően elütő „lakóparkok" népessége közötti társadalmi státuszkülönbség gyakorlatilag megszűnt.[60]

Az évtized végéig a budapesti városkörnyék továbbra is főként lakófunkciót töltött be, azaz a monocentrikus főváros alvótelepüléseiként működtek elsősorban. A gazdaság térszerkezetének átalakulása, a főváros határán belül és azon túl megerősödő alközpontok kiemelkedése, a gazdaság tevékenyégek bizonyos településeken való megjelenése immár az ezredforduló környékétől vált kézzelfoghatóvá.

Gazdasági szerkezet átalakulása az ezredfordulótól kezdve

A többközpontú metropolisz térség kialakulása Budapest esetében lassan és részlegesen zajlott le, és Budapest magja – mint a főközpont – továbbra is őrzi domináns szerepét,[61] elsősorban munkahelyek elhelyezkedése ér-

59 Kocsis 2015a.

60 Kocsis–Tomay 2018.

61 Alain Bertraud osztályzásában a mono-policentrikus modellhez tartozik, lásd: Csanádi és mtasai 2010, 233.

telmében, míg a lakosság jelentős mértékben szétterül a tágabb térben.[62] A fejlődés döntő részben gazdasági jellegű. A magas vásárlóerővel rendelkező városkörnyéki, jól megközelíthető részeken tömegesen jelentek meg bevásárlási, fogyasztási központok és egyéb szolgáltatások – elsősorban autópályák mentén, számítva a tágabb környék lakosságára, benne Budapest területéről érkezőkre is.

Jó évtizedes késéssel vált érezhetővé a gazdasági tevékenységeknek is bizonyos térségekben történő megjelenése. Eleinte az M0 autópálya mentén a logisztikai funkciók, majd ezt követően iroda, szolgáltatások és ipari tevékenységek is megjelentek. Budaörs és Fót tágabb környéke például jelentős munkáltatói központtá vált, ahová nagyobb távolságról is ingáznak dolgozók.

A kialakuló alközpontok elsősorban korábban ilyen szerepet be nem töltött településeken jönnek létre, hiszen legfontosabb vonzerőt a jó megközelíthetőség jelenti – lásd Budaörs környéke esetében az M0-M1-M7, illetve Fót-Gödöllő tágabb térsége esetében az M0-M3-M31, Gyál vidéke esetében az M0-M5-M51 autópálya-háromszögeket –, míg például Szentendre esetében a megközelíthetőség meglehetősen problematikus.

Bizonyos, elsősorban magasabb státuszú, képzett beköltözőket vonzó térségekben a kreatív tevékenységek is előtérbe kerültek, gondolva itt ismét például a délnyugati, Budaörs-Budakeszi környéki településekre,[63] felzárkózva a hagyományosan ilyen tevékenységekben erős Szentendre környékéhez. A kreatív tevékenységek megjelenése jórészt a beköltözők sajátosságaihoz kötődnek, azonban jelentős szerepet játszik benne az érintett települések társadalmi infrastruktúrájának, elsősorban az oktatási intézmények, szabadidős tevékenységek és egyéb találkozási lehetőségekre alkalmat adó helyszínek megsokszorozódásának. Mindezt a helyi identitás erősödése, a társadalmi hálózatok további kiépülése kíséri.[64]

A tehetősebb települések jelentős fejlesztéseket hajtottak végre az oktatási, sportolási infrastruktúra fejlesztésében, sok esetben országos szinten is kiemelkedő intézményeket hozva létre, melyek tágabb vidékről vonzanak be használókat. Míg a településkép is sokat javult, azonban a szolgáltatási infrastruktúra fejlődésére rányomja a hangsúlyt a fővárosi, illetve az autópályák mentén található nagy bevásárlóközpontok el-

62 Kovács–Szabó 2013.

63 Egedy 2022, 98–99 és Kocsis 2023a.

64 Kocsis 2023a.

érhetősége, nehezen behozható versenyelőnye. Mindezek mellett egyre inkább szaporodnak a magasabb színvonalú éttermek, kávézók és egyéb szolgáltatások.

Ezzel szemben állnak a változások síját elkapni nem tudó, „pangó" települések, miközben a települések közötti polarizáció egyre inkább nő, és a folyamatban vesztes települések életkörülményei, az elérhető munkalehetőségek köre és minősége, infrastrukturális ellátottsága, társadalmi kohéziója erősen romlik. Érintettek ebben a rohamosan fejlődő, humán és gazdasági erőforrásokat elszívó sikeres környékbeli település szélárnyékában meghúzódóak, még összeségében általánosságban kiemelten fejlődő térségekben is. Kiemelten veszélyeztetettek a szocialista időszakban egy-két, azóta már bezárt ipari üzemmel, katonai létesítménnyel mesterségesen erőteljesen földuzzasztott kisvárosok, mint például Ercsi, melyek a képzett lakosság elvándorlásával, a helyi közösség atomizálódásával küzdenek.[65] E települések társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fölzárkóztatása a közeljövő területfejlesztésének egyik érdemi kihívása.

A városkörnyék további fejlődésére még jó ideig minden esély megvan, prognózisok szerint legalább 2040-ig folytatódik szétterülés,[66] amelynek legalábbis rövid távon új löketet adott a Covid-19 társadalmi sokkja.[67] A városkörnyék fejlődése számos feszültséget, megoldandó gondot vet föl, beleértve a társadalmi integrációt és helyi identitás átalakulását, a közelben elérhető munkahelyek és szolgáltatások hiánya miatti kényszerű utazást, ingázást, a zöldfelületek zsugorodását, egyes térségek, települések előbb említett leszakadását, a várostérség részeinek polarizálódását, a formálódó alközpontok közötti közlekedési kapcsolatok alacsony kapacitását, sokszor teljes hiányát. Mindez nagyon jelentős anyagi és szellemi forrásokat igényel, mint ahogy Európa számos várostérsége éppen ezt teszi. Mindezen nehézségek mellett érdemes a társadalom és a gazdaság ilyen jellegű, nagyléptékű térszerkezeti átalakulására inkább esélyként tekinteni, a magyarországi metropolisz térségek fejlődése kívánatos is az ország versenyképessége növelése, élhetőségének javítása szempontjából.

65 Csanádi és mtsai 2018.
66 Kovács és mtsai 2022.
67 Teveli–Varga 2023.

Irodalom

Ablonczy, Balázs 2011: Rejtelmes sziget – A Luppa-szigeti nyaralótelep első másfél évtizede, 1934-1950. In H. Németh, István-Szívós, Erika-Tóth, Árpád (szerk.) *A város és társadalma.* Budapest, Hajnal István Kör, 404–415.

Adams, John S. – VanDrasek, Barbara J. – Phillips, Eric G. 1999: Metropolitan Area Definition in the United States. *Urban Geography,* 20. évfolyam, 8, 695–726.

Bagyura, Márton 2022: *Tervezetlen szuburbanizáció és önkormányzati szuverenitás.* Doktori értekezés. Budapest, ELTE.

Beluszky, Pál 1999: *Magyarország településföldrajza: Általános rész.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

Benkő, Melinda 2012: A pesti belváros kialakulása és fejlődése. In Alföldi, György (szerk.) *Budapest 2050: a belvárosi tömbök fennmaradásának esélyei.* Budapest, Terc, 32–45.

Champion, Tony – Hugo, Graeme (szerk.) 2016: *New Forms of Urbanization.* London, Routledge.

Clark, William A. V. 2003: Monocentric to Polycentric: New Urban Forms and Old Paradigms. In Bridge, Gary – Watson, Sophie (szerk.) *A Companion to the City.* Oxford, Blackwell, 141–154.

Csanádi, Gábor – Csizmady, Adrienne 2002: Szuburbanizáció és társadalom. *Tér és Társadalom,* 16. évfolyam, 3, 27–55.

Csanádi, Gábor – Csizmady, Adrienne – Kocsis, János Balázs – Kőszeghy, Lea – Tomay, Kyra 2010: *Város, tervező, társadalom.* Budapest, Sík Kiadó.

Csanádi, Gábor – Kocsis, János Balázs – Mező, József – Nothart, Péter – Varga, Ádám 2018: *Helyi településfejlesztési fókuszú közszolgáltatások inkluzív faktorainak azonosítását célzó kutatás: Kutatás II.: Kutatási jelentés.* Budapest, Belügyminisztérium Önkormányzati Koordinációs Iroda.

Csordás, László 2021: A zártkertek kialakulása, a térbeli terjedésüket eredményező legfontosabb jogszabályok és azok hatásai Magyarországon 1959-1994 között. *Gradus,* 8. évfolyam, 3, 88–96.

Csurgó, Bernadett 2013: *Vidéken lakni és vidéken élni.* Budapest, Argumentum.

Dijkstra, Lewis – Poelman, Hugo – Veneri, Paolo, 2019: *The EU-OECD definition of a functional urban area.* OECD Regional Development Working Papers, No. 2019/11. Párizs, OECD Publishing.

Egedy, Tamás 2021: *A kreatív gazdaság városföldrajzi hatásai a budapesti agglomeráció példáján.* Budapest, MTA doktori értekezés.

Faragó, László 2006: A városokra alapozott területpolitika koncepcionális megalapozása. *Tér és Társadalom,* 20. évfolyam, 2, 83–102.

Fishman, Robert 1987: *Bourgeois Utopias: The Rise and Fall of Suburbia.* New York, Basic Books.

Fujita, Masahisa – Thisse, Jacques-François 2002: *Economics of Agglomeration: Cities, Industrial Location, and Regional Growth.* Cambridge, University of Cambridge Press.

Gaile, Gary L. 1980: The Spread-Backwash Concept. *Regional Studies,* 14. évfolyam, 1, 15–25.

Hardi, Tamás 2022: A szuburbanizáció és az urban sprawl vizsgálata a beépített felszínek terjedése alapján. Budapest, Bukarest, Pozsony. *City.hu Városstudományi Szemle*, 2. évfolyam, 3, 75–98.

Irwin, Elena G. – Bockstael, Nancy E. 2006: The Spatial Pattern of Land Use in the United States. In Arnott, Richard J. – McMillen, Daniel P. (szerk.) *A Companion to Urban Economics.* Malden, Blackwell.

Jacobs, Jane 1961: *The Death and Life of Great American Cities.* New York, Random House.

Kocsis, János Balázs 2000: A szuburbanizáció jelenségének főbb elméleti megközelítései a városszociológiai és más rokon tudományterületek irodalmában. *Tér és Társadalom,* 14. évfolyam, 2–3, 311–321.

Kocsis, János Balázs 2005: A kertváros a századfordulón: a Bírák és Ügyészek telepe. In Farkas, János – S. Nagy, Katalin (szerk.) *Társadalmi térben.* Budapest, BME, 223–228.

Kocsis, János Balázs 2009a: Bolygóvárosoktól külvárosi lakótelepekig: Beköltözési stop és tömeges lakásépítés. In Feitl, István (szerk.) *Budapest az 1960-as években*. Budapest, Napvilág Kiadó, 51–64.

Kocsis, János Balázs 2009b: *Városfejlesztés és városfejlődés Budapesten, 1930–1985.* Budapest, Gondolat Kiadó.

Kocsis, János Balázs 2009c: Lakáspolitika Budapesten, 1950–1959. *Múltunk,* 54. évfolyam, 3, 83–122.

Kocsis, János Balázs 2012a: Lakáspolitika Budapesten 1960–1975 között: A szocialista lakáspolitika „aranykora". *Múltunk,* 57. évfolyam, 1, 160–206.

Kocsis, János Balázs 2012b: *The Socio-Economic Transformation of Suburbs in a Central European Metropolitan Area.* 7th International Conference on Interdisciplinary Social Sciences, konferencia-közlemény, Barcelona, Spanyolország.

Kocsis, János Balázs 2015a: A nagyváros útjában: A helyi társadalmak átalakulása Budapest délnyugati agglomerációjában. In Keszei, András – Bögre, Zsuzsanna (szerk.) *Hely, identitás, emlékezet.* Budapest, L'Harmattan, 163–184.

Kocsis, János Balázs 2015b: Patterns of Urban Development in Budapest after 1989. *Hungarian Studies,* 29. évfolyam, 1–2, 3–20.

Kocsis, János Balázs 2023a: Recreating Locality: Community and Identity in Budapest Suburbs, 1995–2020. In Van Damme, Ilja, - McManus, Ruth – Dehaene, Michiel (szerk.*) Creativity from Suburban Nowheres: Rethinking Cultural and Creative Practices*. Toronto, University of Toronto Press, 198–232.

Kocsis, János Balázs 2023b: Térátmenetek – a város és pereme. *Korunk,* 34. évfolyam, 5, 3–11.

Kocsis, János Balázs – Kassay, Gergely 2018: Urbanizációs folyamatok összehasonlítása Közép-Európában: Budapest, Bécs, Prága, Varsó várostérségi fejlődése. *Falu Város Régió,* 2018, 106–119.

Kocsis, János Balázs – Tomay Kyra 2018: *Törökbálint kutatási zárótanulmány.* Kutatási jelentés.

Kondor, Csaba Attila 2013: *Iparpolitika és Budapest a Kádár-korszakban.* Budapest, Napvilág Kiadó.

Kovács, Zoltán – Szabó, Tünde 2013: A policentrikus városfejlődés térfolyamatai Közép-Európában. *Településföldrajzi Tanulmányok,* 2. évfolyam, 1, 6–19.

Kovács, Zoltán – Farkas, Jenő Zsolt – Lennert, József – Szabó, Balázs – Egedy, Tamás 2022: Az urban sprawl (városi szétterülés) és a területhasználat változásának vizsgálata a budapesti városrégióban – múlt, jelen, jövő. *city.hu Várostudományi Szemle,* 2. évfolyam, 3, 53–74.

Központi Statisztikai Hivatal, 2012: *Magyarország társadalmi atlasza*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.

Meggyesi, Tamás 2005: *A 20. század urbanisztikájának útvesztői.* Budapest, Terc.

Sassen, Saskia 2018: *Cities in a World Economy.* 5. kiadás. Los Angeles, Sage.

Sipos, András 2011: *A jövő Budapestje 1930–1960. Városfejlesztési programok és rendezési tervek.* Budapest, Napvilág Kiadó.

Speck, Jeff 2013: *Walkable City.* New York, North Point Press.

Tsenkova, Sasha 2006: Beyond transitions: Understanding urban change in post-socialist cities. In Tsenkova, Sasha – Nedović-Budić, Zorica (szerk.) *The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe.* Heidelber: Physica-Verlag, 21–50.

Teveli-Horváth, Dorottya – Varga, Virág 2023: A magyar kreatív fiatalok lakóhelyválasztási preferenciái és annak változása a COVID-19 fényében. *Tér és Társadalom*, 37. évfolyam, 1, 71–91.

Varga, Virág – Teveli-Horváth, Dorottya – Salamin, Géza 2020: A fiatal, képzett lakosságot vonzó potenciál a Budapest körüli csapágyvárosokban. *Területi Statisztika,* 60. évfolyam, 2, 179–210.

Vigvári, András 2022: A külterületi zártkertek benépesülése a lakhatási válság árnyékában. *Szociológiai Szemle*, 32. évfolyam, 1, 145–168.

Vigvári, András 2023: *Zártkert-Magyarország: Átmeneti terek a nagyvárosok peremén*. Budapest, Helyzet Műhely – Napvilág Kiadó.

Ward, Stephen V. 2004: *Planning and Urban Change.* 2. kiadás. London, Sage.

ORBÁN FERENC – STEFKOVICS ÁDÁM

Agglomerációban élni – Az agglomerációs társadalmak politikai karaktere az urbánus-rurális törésvonal tükrében

Living in suburban societies – The political character of suburban societies in context of urban-rural divide

Absztrakt

Az elmúlt évtized egyik politikai-szociológiai tanulsága az volt, hogy a lakóhely szerepe felértékelődött az egyéni politikai döntésekben. Ebben a diskurzusban az urbánus-rurális törésvonal tárgyalása fontos, ám leegyszerűsítő, ugyanis a vidéki települések politikai szempontból közel sem egységesek. Jelen tanulmány a vidék egy speciális területére, az agglomerációkra fókuszál. Három alapvető feltételezéssel éltünk: az agglomerációs társadalmak kormánypártibbak, mint a kapcsolódó nagyvárosi társadalom, ám kevésbé, mint a nem agglomerációs vidéki társadalom (1), az agglomerációkon belül politikai törésvonal van őslakosok és beköltözők között (2), ám a lakóhely szerepe a pártválasztásban kevésbé meghatározó, mint az egyéni vallásosság vagy az ideológiai pozíció (3). Választási és egy nagymintás kérdőíves felmérés adataival hipotéziseinket többnyire igazoltuk, igaz a négy agglomeráció erősen különbözik, elsősorban a Fidesz–KDNP támogatottságának általános szintjében. Kutatásunk rávilágított az agglomerációs települések speciális politikai karakterére. Ezek a települések szoros kapcsolatban állnak azokkal a nagyvárosokkal, ahol országosan a legmeghatározóbbak a kormánykritikus hangok. Az agglomerációs miliő csökkentheti a kormánykritikus, a nagyvárossal való szorosabb összefonódás pedig a kormánypárti buborékok vagy visszhangkamrák kialakulását.

Kulcsszavak: agglomeráció, vidék, törésvonal, pártválasztás

Abstract

Over the last decade, a key political sociological lesson learned is the growing significance of residence in individual political decisions. In this discourse, the discussion of the urban-rural divide is crucial but simplistic, as rural settlements are politically diverse. Therefore, this paper concentrates on one specific rural area, namely the suburban region. Three fundamental assumptions are posited: suburan societies are more inclined towards the ruling parties than metropolitan society, however less so than non-suburban rural societies. Additionally, within the suburbs, there is a political cleavage between natives and settlers, but the role of residence in party selection is less significant than an individual's religiosity or ideological position.

Electoral data and findings from a survey mostly support our hypotheses, although the four agglomerations strongly differ, particularly regarding overall support of Fidesz–KDNP. Our research has emphasised the specific political nature of the suburban areas. These settlements are closely connected to the larger cities, where critiques of the government are the most prominent. The urban environment could potentially decrease the creation of pro-government echo chambers, and the stronger connections with larger cities may have a similar effect.

Keywords: suburban societies, urban-rural divide, political cleavage

Bevezetés

A politikában a törésvonalak azokat a fontos választóvonalakat jelentik, amelyek mentén nagyobb csoportok képződnek ezen csoportok politikai szempontú különbözőségei nyomán. A szakirodalom Lipset és Rokkan[1] klasszikus tanulmánya óta számos ilyen strukturális (pl. végzettség vagy lakóhely), gondolkodásmódbeli vagy viselkedésalapú törésvonalat tárt fel. Magyarországon a strukturális törésvonalak jelenléte erősebb volt a rendszerváltást követő évtizedben, a kézezres években azonban egy erős ideológiai polarizáció és blokkosodás zajlott le a bal-jobboldali tengely mentén. Ez az ideológiai polarizáció ma is erős, ám a legutóbbi kutatások például a lokális-globális törésvonal és a lakóhelyalapú pártválasztás előtérbe kerüléséről árulkodnak.[2]

Tanulmányunk a területfókuszú törésekre összpontosít. Hazai és nemzetközi példák egyaránt alátámasztják a lakóhelyalapú pártválasztás relevanciáját. Az Egyesült Államokban például a Demokrata Párt rendszerint a nagyvárosokban ér el kiugróan jó eredményeket a választásokon, ezzel szemben a Republikánus Párt szavazóbázisa vidéken erősebb.[3] A Brexit-népszavazáson, bár Skóciában egyértelmű volt a maradást támogatók többsége, Anglián belül a kevésbé sűrűn lakott területeken érkezett több voks az EU-ból való kilépésre.[4] A lakóhely típusú törésvonalak kialakulása mögött akár a terület történelmi háttere is állhat, ha egy adott terület egy időben eltérő gazdasági és társadalmi modellben fejlődött, az adott esetben a mai napig is képes visszatükröződni választási eredményeken,

1 Lipset–Rokkan 1967.

2 Makay–Stefkovics 2021; Kollár–Stefkovics 2022.

3 Forest 2017.

4 Olvasható az Oxfordi Egyetem honlapján. = https://www.ox.ac.uk/news-and-events/oxford-and-brexit/brexit-analysis/mapping-brexit-vote (Letöltés dátuma: 2023. 01. 13.).

kirajzolva ezzel régóta nem létező határvonalakat. Például Romániában a jobboldali pártok hagyományosan népszerűbbek az erdélyi megyékben, mint az ország Kárpátokon túli területein. Hasonlóképpen Lengyelországban is megfigyelhető egy területalapú politikai törésvonal, a rendszerváltás után azokon a területeken, amelyek a néhai Poroszországhoz vagy Német Császársághoz tartoztak, a baloldali, liberális pártok értek el jobb eredményeket.[5]

Ami a hazai helyzetet illeti, az elmúlt évek választási eredményeinek tükrében a Fidesz–KDNP szavazóbázisának egy jelentős részét a kisvárosok és a falvak adják. Ez az urbánus-rurális felfogás azonban leegyszerűsítő, hiszen nem determinálható az, hogy vidéken mindenki kormánypárti szavazó, ezzel szemben a főváros pedig színtiszta ellenzéki. A 2019-es önkormányzati választások során az ellenzék számos közösen indított jelöltje tudott győzni több olyan vármegyeszékhelyen, amit korábban akár több cikluson keresztül is kormánypárti polgármester vezetett (pl. Pécs, Szombathely), továbbá olyan közepes méretű városok és vármegyeszékhelyek, mint Ózd, Ajka, Gyöngyös, Salgótarján vagy Szeged már hosszú ideje ellenzéki fellegvárnak nevezhetők.[6] Sőt 2022-es országgyűlési választáson, bár az Ellenzéki Összefogás egy híján mind a 18 budapesti egyéni választókerületben győzelmet aratott, a kormánypártok a pártlistás szavazatok 40 százalékát szerezték meg.

Tanulmányunk az urbánus-rurális politikai törésvonal árnyalására vállalkozik azzal, hogy a vidék egy speciális szegmensére, az *agglomerációkra* fókuszál. Azt feltételezzük, hogy a vidéki társadalom közel sem egységes politikai értelemben, és az agglomerációs településeknek speciális politikai jellemzői lehetnek. Az agglomerációkra egyfajta hibridként tekintünk, hiszen mind társadalmi, mind gazdasági szempontból szorosan kapcsolódnak az adott nagyvároshoz, ugyanakkor vidékies jelleget öltenek. Ennek nyomán korábbi városszociológiai munkák is arra utalnak, hogy az agglomerációk társadalmai diverzek.[7] Az agglomerációs társadalmak egy rétege nem régen költözött ki a nagyvárosból, és erősen integrált maradt a nagyvárosi életben, míg mások kevésbé integráltak és régóta az agglomerációban élnek (pl. őslakosok). A diverzitás politikai-szociológiai következménye az lehet, hogy az agglomerációs társadalmak esetében

5 Kowalski 2019.

6 Elérhető a választás oldalán. = https://www.valasztas.hu/onkormanyzati-valasztasok

7 Bagyura 2021; Szirmai 2011; Vasárus 2016; Lacy 2016.

kevésbé érvényesülnek a hagyományos urbánus-rurális törésvonalra jellemző politikai különbségek,[8] mert az agglomerációs társadalmak maguk is megosztottak (például őslakos vs. beköltöző törésvonal).[9]

Tanulmányunkban választási és kérdőíves adatok alapján igyekeztünk ellenőrizni ezeket a feltételezéseket és bemutatni az agglomerációs társadalmak politikai jellemzőit. Az agglomerációs településeknek mind társadalmi, mind gazdasági szempontból kiemelt jelentőségük van a magyar vidékre és a nagyvárosi életre nézve. Az agglomerációs társadalmak politikai jellemzőinek megismerése, és általában a területalapú politikai törésvonalak megértése egyre fontosabb feladat (lásd Nagy-Britannia), amelyre ezidáig jelen tanulmányon kívül más kutatás nem vállalkozott.

A tanulmány elsőként az agglomeráció fogalmát tisztázza, és bemutatja a magyarországi agglomeráció történeti fejlődését, valamint jelenlegi településstatisztikai jellemzőit. Kitérünk az agglomerációs települések szociológiai jellemzőire, továbbá bemutatjuk azt a nemzetközi szakirodalmat, amely más országokban vizsgálta az agglomerációk speciális politikai jellemzőit. Végül empirikus adatokon teszteljük a szakirodalom alapján felállított hipotéziseinket.

Az agglomeráció fogalma és történeti jellemzői

Az agglomeráció fogalmi meghatározására számos definíció született a hazai szakirodalomban, melyek közül Kőszegfalvi György értelmezése a legelterjedtebb. Kőszegfalvi szerint az agglomeráció *egy, a nagyvárosok körül kialakult településegyüttes, ami napi szintű kapcsolatban van a nagyvárossal.*[10, 11] Agglomerációval jelenleg Budapest, Győr, Pécs, valamint Mis-

8 Értsd: az agglomerációs települések társadalmaira kevésbé lehet igaz az, hogy kormánypártibbak, jobboldalibbak vagy konzervatívabbak a nagyvárosi társadalmaknál.

9 Gaálné Szabó 2021; Vasárus 2016.

10 Kőszegfalvi 1995.

11 A KSH a térségszerveződés alapján 3 kategóriát különböztet meg, melynek lehatárolását népszámlálási adatokból határoztak meg, első alkalommal 2003-ban, melyet 2014-ben felülvizsgáltak a 2011-es cenzus adatai szerint. A kategóriák nevei: *agglomeráció*, *agglomerálódó térség*, és *nagyvárosi településegyüttes* (KSH kiadvány 2014, 7–8.). Az agglomerálódó térség abban különbözik az agglomerációtól, hogy a térség településeinek összefonódása, annak intenzitása még elmarad az agglomerációs térségektől, vagyis az agglomerálódás folyamata még nem tekinthető befejezettnek. A nagyvárosi településekre egy ennél még kisebb intenzitás jellemző, ezekben a térségekben nem alakultak ki a magváros körül összefüggő településtestek. Agglomerálódó térséggel Eger, Szombathely és Zalaegerszeg, továbbá egyedülálló módon a Balatont körülvevő

kolc rendelkezik, vagyis az e városok körül kialakult településegyüttes nevezhető agglomerációnak.

A budapesti agglomeráció történeti előzményei a dualizmus időszakára nyúlnak vissza, és beleilleszkedik abba a kelet-közép-európai trendbe, miszerint bár az urbanizációs folyamatok globális kiterjedésűek, a megkésett iparosodás a szuburbanizációs folyamatoknál is évtizedes lemaradásokat eredményezett.[12] Mindazonáltal a dualizmus korszakában a növekedés jelentős része a fővárost érintette. A trianoni békeszerződés pozitívan hatott Budapest térnövekedésére, mivel a korábban csak birodalmi társközpontot felváltotta a nemzetállami főváros szerepe, ráadásul az elcsatolt területekkel számos nagy lélekszámú regionális központ került az országhatáron kívülre (Pozsony, Kassa, Nagyvárad, Temesvár, Szabadka), ami tovább növelte a főváros gazdasági jelentőségét. Szintén nagy mérföldkőnek számított 1950. január 1-je, ugyanis ezen a napon alakult ki Budapest ma is ismeretes közigazgatási területe, és számos olyan korábban agglomerációs település vált a főváros szerves részévé, mint Újpest, Kispest, Soroksár, Csepel, Budafok vagy Nagytétény. A szuburbanizáció folyamatának nagy lökést adott a rendszerváltás, amíg a szocializmus időszakában erősen központosított területi politika volt a domináns,[13] úgy a rendszerváltást követő lakásprivatizáció jelentősen megkönnyítette a családok költözési lehetőségeit, különösen a felújítások hiányában pusztuló lakótömbökből, városrészekből. Egy másik tényező is közrejátszott Budapest esetében, mégpedig az, hogy a környező települések a szocializmus időszakában önálló önkormányzatiság hiányában nem rendelkeztek agglomerációs településfejlesztési stratégiákkal, addig a 90-es évekre ez átfordult „migrációbarát" helyi politikákká. Ez azonban hosszabb távon fenntarthatatlanná vált, mivel a települések nem minden esetben tudtak alkalmazkodni a beköltözési hullámokhoz (közműhálózat, szolgáltatások), így új politikára volt szükség, a cél a népességnövekedés visszaszorítása, de minimum a folyamat kedvezőtlen hatásainak enyhítése volt a 2000-es évek második felétől.[14] A 2010-es évekre fordulva pedig

településhalmaz rendelkezik, azzal a sajátossággal, hogy nincs központi város, a kohézió alapját a tó alkotta meg.

12 Enyedi 2011.

13 Csizmady–Bagyura–Olt 2022.

14 Bagyura 2021.

a szuburbán települések lakosságának növekedési üteme lassuló trendet mutatott, míg a vidéki agglomerációk esetében meg is állt.[15]

A budapesti agglomeráció mind lakosságszámában, mind területében kiemelkedik a többi közül. A főváros és agglomeráció együttes lakosságszáma a 2013-ban elérte a 2,5 millió főt, azaz Magyarország teljes lakosságának több mint a negyede e 81 település egyikében (beleértve Budapestet is) él.[16] Égtáj szerint összesen 6 szektorra van lebontva, melyek közül népsűrűségét illetően kiemelkedik a déli szektor, mely a Dél-Budához közeli fekvésű településhalmazt foglalja magában, itt található az ország egyetlen agglomerációhoz tartozó vármegyei jogú városa, Érd. A győri agglomeráció a 2014-es lehatárolás alapján a vármegyeszékhelyen túl 67 településsel rendelkezik, és a 2013-as adatok alapján Győr-Moson-Sopron vármegye lakosságának 51 százaléka élt az agglomeráción belül, területi kiterjedése ezzel szemben a vármegyének 38 százalékát fedi le, nagyobbrészt a Győrtől keletre és délre eső területekkel, amik több ponton is érintik a vármegyehatárokat. A miskolci agglomeráció a budapesti után a második legnépesebb, ám a legkevesebb, mindössze 35 településsel rendelkezik, 2013-ban több mint a 256 ezren éltek e vonzáskörzetben, ennek alig több mint harmadát tette ki a Miskolc körüli településhalmaz. A pécsi agglomeráció a vármegyeszékhellyel együtt 2013-as számítás alapján 183 ezer fővel rendelkezett, ami Baranya vármegye összlakosságának közel felét jelenti. A Pécset körülvevő településhalmaz mindössze alig ötödét teszi ki a teljes agglomeráció lakosságának. [17]

Társadalmi konfliktusok az agglomerációs településeken

A rendszerváltást követően felerősödő, nemzetközi viszonylatban megkésettnek tekinthető[18] szuburbanizációs hullámok alapvető változást hoztak a települések térszerkezeti és társadalmi felépítésében. Azok a települések, amelyek a nagyváros körül helyezkednek el, viszonylag egy-

15 Bajmóczy 2014.
16 KSH kiadvány 2014.
17 KSH kiadvány 2014.
18 Gaálné-Szabó 2021.

ségesnek mondható, alacsonyabb státuszú őslakosságból álltak, sokáig megőrizve a települések vidékies jellegét. A szuburbanizációval beáramló új lakosság megnövelte a települések anyagi státuszát, mivel a beköltözők többségét magasabb státuszúak adták.[19] A beköltözések új lakókat vonzottak a településre, ami az ingatlanárak emelkedéséhez vezetett, beindítva ezzel egy vidékdzsentrifikációs folyamatot.[20] A települések növekedése egy szegregációs folyamatot is elindított, mivel a hasonló státuszú új beköltözők egymás mellé/köré költöztek, elszeparálva magukat az őslakosságtól. Ez térszerkezetben is megnyilvánul, ugyanis a spontán beköltözéseken túl[21] létrejött egy sajátos településrész, a lakópark. Ennek sajátossága, hogy általában egységes arculatú épületegyüttesek jönnek létre zöldövezeti részeken, amik az eredeti településtől viszonylag távol helyezkednek el, és utcaszerkezetük rendre szabályos, szimmetrikus alakzatot vesznek fel.[22] A térszerkezeti különbségeket jól mutatja, hogy gyakorta találkozunk az agglomerációs településeken olyan falu vagy városrész elnevezésekkel, mint Ófalu, Újfalu, Lakótelep, Lakópark, Liget, illetve ezek településenkénti egyéni megnevezései.

A beköltözések sajátos dinamikájának köszönhetően az agglomeráció településein társadalmi törésvonal alakult ki az őslakosnak nevezhető lakosság és a beköltözöttek között. Például Tinnyén – ahogyan azt Molnár Mária 2005-ös kutatásában feltárta – a település lakói két csoportra osztották magukat: igazi tinnyeiek és idegenek. A törésvonal mentén elkülönült falurészek között gyenge volt a kooperáció, ugyanakkor az új lakosság is szeretett volna bekapcsolódni a polgármesteri hivatal munkájába, további feszültségeket generálva ezzel.[23]

Kondor Attila 2016-os kutatása rávilágított az agglomerációs településeken megjelenő társadalmi konfliktusok jellegére és témáira. Kvantitatív és kvalitatív feltáró munkájában 12, a budapesti agglomerációhoz tartozó településen kutatta fel a különböző helyi konfliktusok típusait és azok gyakoriságait. A konfliktusok legnagyobb hányadát a környezethez és természethez kapcsolódó konfliktusok adták (31,2 százalék), ezzel szemben a településen belüli, térrészek közötti feszültségek aránya 13,4 szá-

19 Kovács 2017.

20 Vasárus 2016.

21 Melyek nagy részét a rekonstruált parasztházak teszik ki.

22 Csizmady 2008.

23 Molnár 2005.

zalék volt. A környezettel kapcsolatos konfliktusok mögötti tényezőket olyan szabálytalanságok formálják, mint az illegális hulladéklerakás, csapadékvíz szabálytalan elvezetése, vagy önmagában a szuburbanizációs hullámhoz köthető expanzió természetformáló vagy természetromboló hatása.[24]

A város-agglomeráció törésvonal politikai jellemzői

A nemzetközi példák azt mutatják, hogy a jellemzően liberálisabb beállítottságú nagyvárosokhoz képest az agglomerációkban hagyományosabb, konzervatívabb értékrend dominál.[25] A szuburbán életforma egyik fő jellemzője a kertvárosi, családos életmód, ami közelebb áll a rurális életstílushoz. Ez pedig magyarázata lehet annak, hogy az agglomerációban nagyobb eséllyel élnek jobboldali, konzervatív beállítottságú emberek a városokhoz képest. Egyrészt az európai pártstruktúra fejlődése során a liberalizmus és a szociáldemokrácia képviselete a városi kispolgárságban jelent meg. Így történelmileg urbánus párttá nőtték ki magukat a liberális és szociáldemokrata pártok. Ezzel szemben pedig a konzervatív pártok a vallásos, nemzeti identitásra és hagyományokra építkezve szereztek tömegbázist a vidéki lakosság körében.[26] Másrészt a politikán túl a kultúrában is megjelenik a vidék mint hagyományőrzés, konzerválás, megmaradás pozitív imázsképe.[27]

A nemzetközi példák azonban szükségszerűen országspecifikusak, és az egyes országok területi sajátosságai merőben függhetnek az adott ország politikai berendezkedésétől, a pártok erősségétől, helyi törésvonalaktól. Továbbá az is fontos tényező, hogy maguk a politikai erők hol és miképpen alkalmazkodtak a szuburbanizációhoz, hogyan alakították a politikájukat az új szavazóréteg megnyeréséhez. Kanadában 1965-höz képest a jobboldali Progressive Conservative pártra 30 százalékkal nagyobb eséllyel szavaztak a külső agglomerációkban 1985-ben, míg ugyanennyivel csökkent a baloldali New Democratic Party-ra való szavazói haj-

24 Kondor 2016.
25 De Maesschalck 2011; Walks 2005; Ströbele 2012; Scala–Johnson 2017.
26 Glatz 2005.
27 Kovách 2012.

landóság.[28] Az Egyesült Államokban Scala és Johnson 2017-es regressziós elemzése kimutatta, hogy mind a 2012-es, és a 2016-os elnökválasztás során több mint kétszer nagyobb eséllyel szavaztak a demokrata elnökjelöltre[29] a nagyvárosokban, mint azok agglomerációjában. Ez a koefficiensérték ennél is tovább csökkent, minél kisebb településtípusról van szó.[30] Maarit Felicitas Ströbele 2012-es kutatásában[31] 4 ország, nevezetesen Svájc, Hollandia, Németország és Franciaország agglomerációit vizsgálta meg, mennyiben térnek el a politikai attitűdök a városi lakossághoz képest, továbbá a vizsgált országok adatai mekkora hasonlóságokat mutatnak egymáshoz viszonyítva. Ströbele regressziós modellekkel igazolta hipotézisét, miszerint az agglomerációban élés növeli a valószínűségét a jobboldaliságnak. A regressziós eredmények alapján Svájc, Németország és Hollandia hasonló képet mutat, azonban a hatás Németország esetében a legerősebb, míg Franciaországban már jóval kisebb a pártszimpátiára vonatkozó differencia város és agglomeráció között. Hozzátesszük, hogy a szerző bővített modelljei tartalmaztak puhább, a kisgyermekes anyák munkavállalására vonatkozó változót, és ezekben a modellekben a területi hatásokat gyengültek. Az észak-amerikai és a fentebb említett nyugat-európai példáknak némileg ellentmond a belgiumi Antwerpen esete, ahol az 1970-es évekig az agglomeráció minden részén a keresztény-demokrata párt dominált, míg a szociáldemokrata és liberális párt Antwerpen városában rendelkezett erős szavazóbázissal. Azonban a trendek azóta merőben átalakultak, és a 2000-es évek végére a keresztény-demokrata párt gyakorlatilag kiszorult a perifériára, és az Antwerpentől távolabb eső falvakra, ezzel szemben a liberális párt és a szociáldemokrata párt polarizálódott agglomeráció és város mentén. Ennek fő oka, hogy a liberális pártnak az agglomeráció lakóit sikerült megszólítani a személygépkocsi fontosságának, valamint a „keményen dolgozó Flamandok" hangsúlyozásával, szemben a szociáldemokrata párttal, akik a tömegközlekedés ingyenessé tételével kampányoltak.[32]

28 Walks 2004.

29 2012-ben Barack Obama hivatalban lévő elnök, 2016-ban Hillary Clinton volt külügyminiszter és First Lady.

30 Scala–Johnson 2017.

31 Ströbele 2012.

32 De Maesschalck 2011.

Ami a magyar helyzetet illeti, a szuburbanizációs hullám már kimutathatóan is átformálta a helyi politika szerkezetét. Bagyura Márton 2021-es kutatásában a budapesti agglomeráció 18 településének képviselőtestületi összetételét vizsgálta meg aszerint, hogy a képviselők közt milyen arányban oszlanak meg az őslakosok, és a beköltözöttek. Eredményei azt mutatták, hogy 1994 óta egyre csökken azon települések száma, ahol a képviselőtestület többségét még őslakosok adják, amíg 1994-ben a vizsgált 18 településből 13-ban is őslakosokból állt a képviselőtestület többsége, addig ez a szám 2014-re 7-re csökkent.[33]

A magyar agglomerációk társadalmainak politikai jellemzőiről ugyanakkor keveset tudunk. Szisztematikus kutatás hiányában egyedül a választási eredményekre támaszkodhatunk. A 2010-es országgyűlési választás óta a pártok támogatottságának területi meghatározottsága felerősödött.[34] Ennek legszembetűnőbb eredménye, hogy a Fidesz–KDNP a sok kis lélekszámú települést magába foglaló választókerületekben a legsikeresebb, míg az ellenzéki pártok a legnagyobb városokban. Ahogy azt a későbbi elemzésünkben bemutatjuk, az agglomerációs településeket lefedő választókerületekben is erősebbek a kormánypártok, mint a nagyvárosokban. A különbségek mértéke azonban regionális eltér, például a győri térségben jóval jobb eredményeket ér el Fidesz–KDNP, mint a budapesti agglomerációban.

Hipotézisek

A külföldi kutatások nagy része arra jutott, hogy az agglomerációban élők nagyobb eséllyel szavaznak jobboldali/konzervatív pártokra, és a magyar választási eredmények is hasonlót sugallnak.[35] Az agglomerációs társadalmak ugyanakkor speciálisak a tekintetben, hogy egy vidékies életforma jellemző rájuk, ám szorosan kapcsolódnak a nagyvárosi élethez. Ebből az következik, hogy az agglomerációban élőknek jóval nagyobb az esélye, hogy az interperszonális kapcsolódásaik során találkoznak a nagyvárosi társadalomban domináns politikai nézetekkel. Ezek az impulzusok összességében gyengíthetik az agglomerációk (vélt) hagyományos, konzer-

33 Bagyura 2021.
34 Vida–Kovalcsik 2018.
35 Ströbele 2012.

vatív értékrendszerét, mert például kisebb az esélye a véleménybuborékszerű elszigetelődésnek.[36] Ennek fényében egyrészt azt feltételeztük, hogy az agglomerációban élők nagyobb eséllyel lesznek kormánypárti szavazók, mint a nagyvárosokban élők (H1a), de kisebb eséllyel, mint a Fidesz–KDNP fő szavazóbázisát jelentő, nem agglomerációs vidéki települések (H1b).

Továbbá, ahogy azt bemutattuk, az agglomerációkra speciális társadalmi konfliktusok jellemzőek, az őslakos–beköltöző törésvonal mentén. Úgy véljük, ezek a konfliktusok a politikai attitűdök szempontjából is fontosak lehetnek. A szakirodalomból arra következtetünk, hogy az őslakosokra egy hagyományosabb, konzervatívabb értékrend jellemző, míg a beköltözőkre ez kevésbé lesz igaz, mivel ők gyakran megőrzik kapcsolataikat a nagyvárossal, egyesek „csak aludni járnak haza". Második hipotézisünkben tehát azt feltételeztük, hogy az őslakosok nagyobb eséllyel lesznek kormánypárti szavazók, mint a beköltözők (H2).

Végül a hazai[37] és nemzetközi[38] példák alapján azt is feltételeztük, hogy a lakóhely a politikai preferencia szempontjából kevésbé meghatározó, mint az egyéni vallásosság vagy az ideológiai pozíció (H3).[39]

Adat és módszer

Az elemzéshez két adatforrást használtunk. Elsőként a legutóbbi 3 országgyűlési választás[40] pártlistás eredményeit hasonlítottuk össze négy nagyváros és agglomerációjuk vonatkozásában (Budapest, Győr, Miskolc, Pécs és agglomerációjuk). Ezek az adatok a H1a[41] tesztelésére voltak alkalmasak. Elemzésünk második részében a Századvég egy kivételesen nagymintás, 60 ezer fős kérdőíves adatfelvételére építünk. A nagy minta

36 Pariser 2011.

37 Enyedi Z.–Tardos 2018; Makay–Stefkovics 2021; Kollár–Stefkovics 2022.

38 Ströbele 2012.

39 Itt jelezzük, hogy egy friss kutatás (Stefkovics et al. 2023.) alapján az ideológiai pozíció csak részben tekinthető tényleges ideológiai nézetek kifejeződésének. A bal-jobboldali skála érvényességének vizsgálata rámutatott, hogy a bal-jobboldali fogalmak a választók egy számottevő része számára egyfajta identifikációt vagy párthovatartozást jelölnek, semmint tényleges ideológiai tartalmakat.

40 Azért csak a legutóbbi három országgyűlési választást vizsgáljuk, mert az választási törvény 2011-es módosítása óta a jelenlegi választókerületi lehatárolások 2014 óta vannak érvényben, így a területi alapú összehasonlításokat csak e három választás adataival tudtuk elvégezni

41 *Az agglomerációban élők nagyobb eséllyel lesznek kormánypárti szavazók, mint a nagyvárosokban élők.*

lehetőséget nyújtott arra, hogy az egyes agglomerációkat külön is vizsgálhassuk. Az adatfelvétel 2020 novembere és 2021 márciusa között valósult meg telefonos (CATI) módszerrel. A felvett adatok nem, kor, iskolai végzettség, településtípus és régiós megoszlás szerint reprezentálják a teljes magyarországi felnőtt népességet. A mintavételből fakadó torzulásokat iteratív súlyozással korrigáltuk a KSH 2016-os mikrocenzusa által közölt demográfiai arányoknak megfelelően.

A kérdőíves adatokat szintén felhasználjuk a H1a tesztelésére, úgy, mint a választási eredményeknél: a kormánypárti szavazók arányát[42] hasonlítjuk össze a négy nagyváros és agglomerációjuk vonatkozásában.[43] A H1b tesztelésére csak a kérdőíves adatokat használjuk. A kétdimenziós elemzések helyett regressziós statisztikai irányba mozdulunk, mivel bár a kereszttáblás elemzések a települések leírására alkalmasak, azt nem mutatják meg, hogy a különbségek „valóban" területi különbségekkel függnek-e össze és nem valamilyen más tényező okozza őket. Logisztikus regressziós modelleket illesztettünk,[44] amelyekben a kormánypártiság[45] volt a függőváltozó. Az elemzésből azokat kivontuk, akik nem tudtak vagy nem akartak válaszolni a kérdésre, így tisztábban tudtuk vizsgálni a kormánypárti vs. ellenzéki dichotómiát. A független változóink a nem, az életkor,[46] az iskolai végzettség,[47] a vallásosság,[48] az ideológiai pozíció (bal-jobboldali,[49] liberális–konzervatív[50]), valamint a lakóhely mint kulcsváltozó voltak.

42 Ezt az alábbi kérdésre adott válaszokból kalkuláltuk, imputálás nélkül: „Ha most vasárnap lennének a parlamenti választások, az alábbi pártok közül Ön kire szavazna?"

43 Mivel a választási eredmények tényadatok, így utóbbi elemzésünkre „gyengébb" empíriaként tekintünk, mégis érdemesnek tartjuk bemutatni. A kérdőíves adatok éppen két országgyűlési választás között lettek felvéve, márpedig a közvélemény-kutatások tanúsága alapján a kormánypártok támogatottsága a ciklusok közepén tipikusan gyengébb/más (lásd pl. Vox Populi adatok: https://kozvelemeny.org/). Ráadásul a kérdőíves adatok az Ellenzéki Összefogás pártjainak támogatottságára külön-külön világítanak rá.

44 A független változók hatásainak összehasonlításához az átlagos marginális hatásokat vettük alapul, mivel a logisztikus regressziók esélyhányadosai nem összehasonlíthatóak (Bartus–Kisfalusi–Koltai 2019). P értékek riportálásától eltekintünk, mivel ezek a nagy mintaméret miatt kevés információt adnak (Lin et al. 2013).

45 A Fidesz–KDNP-re adná-e a voksát vagy nem.

46 Években mérve.

47 Négyes skálán.

48 Hetes skálán. „Mennyire tartja magát vallásosnak egy hétfokú skálán, amelyen az 1-es jelentése, hogy vallástalan, a 7-es jelentése pedig, hogy vallásos?"

49 „Kérem, helyezze el magát az alábbi hétosztatú skálán: 1-es= Jobboldali; 7-es= Baloldali".

50 „Kérem, helyezze el magát az alábbi hétosztatú skálán: 1-es= Konzervatív; 7-es= Liberális".

A H1b[51] tesztelését két módon közelítettük meg. Egyrészt a lakóhelyet egy ötosztatú klasszikus településtípus változóinak módosításaként vontuk be, ahol az agglomerációs település egyike volt a kategóriáknak.[52] Ezt a modellt tehát a teljes mintára futtattuk, leszámítva a nem válaszolókat, a bizonytalanokat, valamint azokat, akik nem mennek el szavazni, összesen 36076 válaszadóra. A vallásosság és ideológiai pozíció függőváltozókkal kiegészített modellek esetében az esetszám lecsökkent 32488 válaszadóra. Ez a modell egyszerre tesztelte a H1a-t és b-t. Arra voltunk kíváncsiak, hogy amennyiben az agglomerációs létet általánosítjuk, azaz nem differenciálunk az agglomerációk között, megállják-e a helyüket a hipotézisek. A H1a-t úgy is teszteltük, hogy ezt a modellt azonos parametrizációval lefuttattuk agglomerációnként. Ezekben a modellekben a lakóhely már csak úgy jelent meg, mint nagyváros vs. agglomeráció, H1b-t tehát itt nem teszteltük.

A H2-t[53] úgy teszteltük, hogy a már említett, az agglomerációs létet általánosító modellt futtattuk kis módosítással. Az ötkategóriás településtípus változót úgy módosítottuk, hogy az „agglomerációs település" kategóriát ketté bontottuk őslakosra és tíz éven belül beköltözött csoportokra.[54] Nem volt elegendő a mintaelemszám a vidéki nagyvárosok agglomerációjában ahhoz, hogy ugyanezt agglomerációnként megvizsgáljuk, de Budapestre lefuttattuk a modellt.

Végül a H3-t[55] úgy teszteltük, hogy Ströbele[56] megközelítéséhez hasonlóan hierarchikusan építettük fel a modelleket. Elsőként a szocio-demográfiai változókat vontuk be, majd a vallásosságot és az ideológiai változókat. A modellpárok magyarázó erejét hasonlítjuk össze.

51 *Nagyobb eséllyel lesznek kormánypárti szavazók, mint a nagyvárosokban élők (H1a), de kisebb eséllyel, mint a Fidesz-KDNP fő szavazóbázisát jelentő, nem agglomerációs vidéki települések.*

52 Budapest; Vármegyei jog város; agglomerációs település; nem vármegyei jogú város; falu község.

53 *Az őslakosok nagyobb eséllyel lesznek kormánypárti szavazók, mint a beköltözők.*

54 A kérdéshez három válaszlehetőség vonatkozott: őslakos; több, mint 10 éve ott él; kevesebb, mint 10 éve költözött oda. Az elemzésben egy átkódolt verziót, a több, mint 10 éve ott él vagy őslakos vs. kevesebb, mint 10 éve él ott kategóriákat hasonlítottuk össze. Az összevonást az egyszerűbb interpretáció indokolta, valamint az, hogy az eredeti kategóriákkal egyes modellekben nagyon alacsonyra csökkent volna az elemszám bizonyos kategóriákban.

55 A lakóhely a politikai preferencia szempontjából kevésbé meghatározó, mint az egyéni vallásosság vagy az ideológiai pozíció

56 Ströbele 2012.

Eredmények

Kormánypártibbak-e az agglomerációban, mint a nagyvárosban?

Az 1. táblázatban látható, hogy a kormánypártok támogatottsága általánosságban magasabb az agglomerációkban a hozzájuk tartozó nagyvárosokhoz képest, ezek közül is kiemelendő a győri agglomeráció, ahol mindhárom választáson 50 százalék fölötti eredményt ért el a Fidesz–KDNP. Átlagon aluli eredményeket ért el ezzel szemben Pécsett, csak a 2022-es választások során tudtak 40 százalék fölötti eredményt elérni. A kormánypártok 7 százalékpontnyi többletet értek el a pécsi és a budapesti agglomerációban 2022-ben a nagyvárosokhoz képest, ugyanez a különbség a győri és a miskolci agglomeráció esetében 10 százalékpont. Ezek az adatok támogatják a H1a-t.

1. táblázat. Pártlistás eredmények a vonatkozó területeken

		Országos eredmény	*Budapest*	*budapesti aggl.*	*Győr*	*győri aggl*	*Miskolc*	*miskolci aggl.*	*Pécs*	*pécsi aggl.*
2022	megjelent	70%	75%	76%	73%	73%	68%	65%	70%	71%
	Fidesz–KDNP	54%	40%	47%	50%	60%	44%	54%	41%	48%
	Ellenzéki Összefogás	34%	47%	39%	38%	26%	43%	33%	44%	35%
	MKKP	3%	5%	5%	4%	3%	3%	2%	5%	4%
	Mi Hazánk	6%	4%	5%	6%	7%	7%	7%	5%	7%
2018	megjelent	70%	75%	75%	73%	72%	69%	65%	72%	70%
	Fidesz–KDNP	49%	38%	44%	48%	58%	40%	45%	38%	43%
	Jobbik	19%	13%	18%	17%	19%	25%	29%	20%	22%
	MSZP	12%	18%	12%	11%	7%	16%	12%	14%	10%
	DK	5%	9%	6%	6%	3%	6%	5%	8%	5%
	LMP	7%	11%	10%	9%	7%	6%	5%	11%	8%
	Momentum	3%	6%	4%	4%	2%	3%	1%	4%	3%
2014	megjelent	62%	69%	66%	64%	61%	62%	59%	63%	60%
	Fidesz–KDNP	45%	39%	43%	48%	56%	33%	38%	37%	40%
	Jobbik	20%	12%	16%	16%	19%	28%	33%	17%	22%
	Baloldali összefogás	26%	37%	28%	26%	17%	30%	22%	32%	24%
	LMP	5%	9%	7%	7%	5%	4%	3%	9%	7%

Forrás: valasztas.hu, saját szerkesztés.

Ami az időbeli változásokat illeti, országosan választásról választásra jobb eredményt ért el a Fidesz–KDNP, ám nem mindegyik vizsgált térség követte le ezt a felfelé ívelő eredménysort. Budapesten a 2014-es 39 százalékhoz képest 2018-ban csak 38 százaléknyi szavazatot gyűjtött be, ezzel szemben a Budapesti agglomerációban a kormánypártok a 2014-es 37 százalékhoz képest négy évvel később 2 százalékkal jobb eredményt értek el. Érdekesség, hogy az országos átlaghoz képest trendszerűen nyílt az olló a Budapesti agglomeráció között negatív irányba, ugyanis a 2014-es országos 45 százalékhoz képest csak 2 százalékkal ért el rosszabb eredményt az agglomerációban, ezzel szemben 2022-ben már 7 százalék volt ez a különbség. Ezzel ellentétes folyamatok zajlottak le a miskolci agglomerációban, ahol 8 év alatt nagy növekedést ért el a Fidesz–KDNP. 2014-ben itt 38 százalékot értek el a kormánypártok, 7 százalékkal elmaradva az országos átlagtól, ezzel szemben 2022-ben 54 százalékot értek el a miskolci agglomerációval, elérve ezzel a kormánypártok országos eredményének átlagát.

Bár nem kapcsolódik szorosan hipotézisvizsgálatunkhoz, röviden összegezzük az ellenzéki pártok eredményeit. Az Ellenzéki Összefogás 2022-ben a városokban ért el jobb eredményeket, mind közül kiemelhető Budapest, ahol 47 százalékot ért el, továbbá a főváros 18 egyéni körzetéből egy kivételével mindenhol győzött a közös jelölt. Ám ezen kívül mindössze Baranya vármegye 1-es, valamint Csongrád-Csanád vármegye 1-es számú választókerületében sikerült egyéni mandátumot szereznie az Ellenzéki Összefogásnak országszerte, ami Pécs és Szeged városának nagyobb részét, Pécs esetében pedig néhány agglomerációs települést foglalja magában, így elmondható, hogy a Pécsi agglomeráció kisebb szeletét leszámítva minden agglomerációs térségben a kormánypártok adják az egyéni képviselői mandátumot. Az Ellenzéki Összefogás a leggyengébb eredményt a győri agglomerációban érte el, mindössze 26 százalékkal, továbbá itt mutatkozik meg a legnagyobb százalékos eltérés város és agglomeráció tekintetében az ellenzéki oldalon, mivel amíg a budapesti eredményekhez képest a budapesti agglomeráció szavazataránya 8 százalékpontnyi, ezzel szemben a győri agglomerációban 12 százalék. Az aránykülönbségek Miskolcon és Pécsett 10, illetve 9 százalék szintén a vármegyeszékhelyek javára. A Mi Hazánk összességében inkább a vidéki agglomerációkban ért el jobb eredményeket, a legjobb eredményük a győri, miskolci és pécsi agglomerációkban is 7 százalék volt, a városok

közül ezt csak Miskolcon tudták elérni, míg a leggyengébb eredményük Budapesten született, 4 százalékkal.

A részvételi adatokat illetően nincsen egyértelmű különbség város és agglomeráció között. Budapest és agglomerációja mindhárom választáson az országos átlagnál magasabb részvételi adatokkal rendelkezik. Ezzel szemben mindössze a miskolci agglomeráció részvételi adatai maradtak el mindhárom vizsgált választás során az országos átlagtól, míg a győri és pécsi agglomeráció esetében enyhe növekedési trend figyelhető meg.

A 2. táblázat az 1. táblázat replikája kérdőíves adatokkal. A pártszimpátiák területi alapú aránykülönbségei hasonló mintázatúak, mint a választási eredményeknél. Szembetűnő itt is a győri agglomeráció erős kormánypártisága, a válaszadók 72 százaléka mondta magát kormánypárti szavazónak, ami kiemelkedik az országos eredménytől (58 százalék), de még Győr városához képest is (51 százalék). Az ellenzéki pártok közül a legerősebb helyi eredménye az adatfelvétel idején a Jobbiknak van Miskolcon (18 százalék) és agglomerációjában (20 százalék). A Jobbik térségi felülreprezentáltságát a 2014-es és 2018-as választási adatok is igazolják, amikor még nem lépett szövetségre semelyik ellenzéki párttal sem. Minden vizsgált térséget illetően itt érték el a legjobb eredményeiket, Miskolcon 2014-ben 28, 2018-ban pedig 25 százalékot szereztek, míg a miskolci agglomerációban 2014-ben 33, 2018-ban 29 százalékos támogatottságot értek el az országgyűlési választásokon. Az LMP, amelyik szintén külön indult mind 2014-ben, mind 2018-ban, elmondható, hogy mindkét választás során a budapesti agglomerációban, valamint Pécsett érték el legjobb eredményeiket 9-9 (2014), illetve 11-11 százalékkal (2018). Ezek az adatok megerősítik a H1a-t nem választási környezetben, puhább adatok alapján is.

2. táblázat. Pártok támogatottsága kérdőíves adatok alapján 2020 júliusában

	Országos eredmény	*Budapest*	*budapesti aggl.*	*Győr*	*győri aggl.*	*Miskolc*	*miskolci aggl.*	*Pécs*	*pécsi aggl.*
Fidesz–KDNP	58%	46%	55%	51%	72%	52%	56%	56%	63%
DK	8%	11%	8%	7%	2%	7%	5%	11%	10%
MSZP–PM	2%	4%	2%	2%	1%	6%	3%	4%	2%
LMP	2%	2%	2%	1%	1%	1%		4%	1%
Jobbik	11%	7%	8%	10%	13%	18%	20%	6%	9%
Momentum Mozgalom	9%	17%	12%	14%	5%	8%	8%	10%	9%
Mi Hazánk Mozgalom	3%	3%	8%	8%	3%	2%	2%	2%	4%

Megjegyzés: Az eredmények a „Ha most vasárnap lennének a parlamenti választások, az alábbi pártok közül Ön kire szavazna?" kérdésére adott érvényes válaszok arányait tükrözik. $N_{Bp.}$=6945, $N_{Bp.aggl.}$=3087, $N_{Győr}$=361, $N_{Győr.aggl.}$=220, $N_{Miskolc}$=477, $N_{Misk.aggl.}$=462, $N_{Pécs}$=594, $N_{Pécs.aggl.}$=187.

Forrás: Századvég, saját szerkesztés.

Ahogy jeleztük, hipotéziseinket robusztusabb, regressziós modellekkel is teszteltük. Az 1. ábrán vizualizált átlagos marginális hatások azt mutatják, hogy Budapesthez viszonyítva minden más településtípuson megnő az esélye a kormánypártiságnak.[57] A legerősebb hatása a nem agglomerációban található községekben élésnek van. Ha ilyen településen él a válaszadó az 14,7 százalékkal növeli az esélyét a Fidesz-szimpátiának (SE=0,8%). Az agglomerációs településen élők 8,9 százalékkal nagyobb valószínűséggel szimpatizálnak a kormánypártokkal, ezzel szemben a vármegyei jogú városok esetében ez a hatás kisebb, 7,4 százalék (SE=0,8%). A nem vármegyei jogú városban élők pedig 11,7 százalékkal nagyobb eséllyel lesznek kormánypárti szavazók Budapesthez viszonyítva. Ami a többi változót illeti, a végzettség negatívan hat a kormánypártiságra. A referenciacsoportot itt a 8 általánosnál nem nagyobb végzettségű csoportot jelentette. Hozzájuk képest a legnagyobb negatív hatással a diplomás végzettségűek rendelkeznek, átlagosan 10,6 százalékkal (SE=0,8%) kisebb eséllyel lesznek kormánypártiak, mint aki 8 általánost végzett csak el. A puhább változók bevonása erősen gyengítette ezeket az összefüggéseket. Így már az agglomerációs településen élés nem növeli szignifikánsan a kormány-

57 A részletes eredményeket lásd az M1. táblázatban.

pártra szavazás esélyét a fővároshoz képest. E modelltípusban a legnagyobb marginális hatása a kormánypártiságra a bal-jobboldali skálán való elhelyezkedésnek van 7,6 százalékos értékkel (SE=0,01%). A vallásosság hatása ennél enyhébb (3,2 százalék, SE=0,09%), de így is erősebb a hatása, mint az agglomerációs településtípusnak. Ezek az adatok a H1a-t és H1b-t is részben igazolják (igaz az ideológiai pozícióra kontrollálva már nem).

1. ábra. Átlagos marginális hatások a kormánypártiságra illesztett regressziós modellekben a teljes mintán

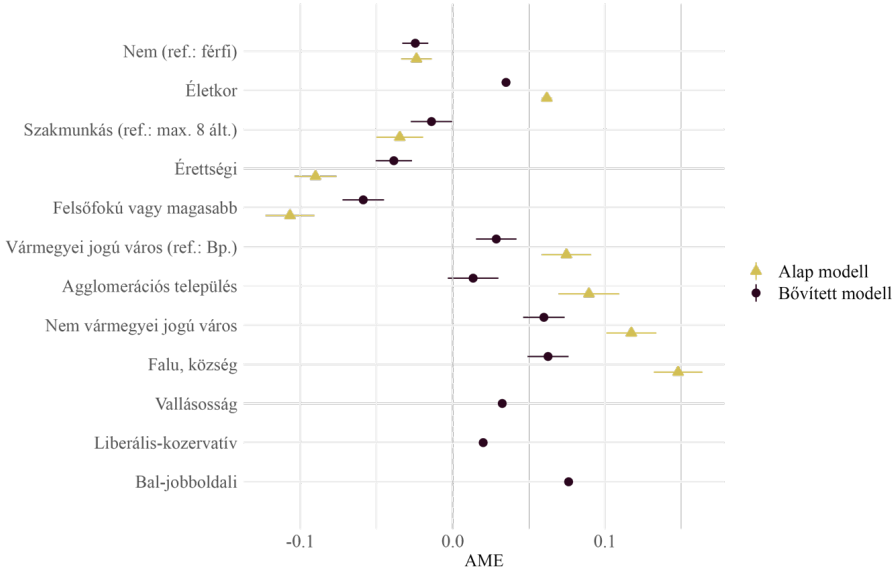

Megjegyzés: AME=Average Marginal Effect (átlagos marginális hatás). A pontok körüli vonalak a becslések 95 százalékos konfidenciaintervallumait jelölik. $N_{\text{bővített modell}}$=32488

Forrás: valasztas.hu, saját szerkesztés.

Ugyanezt megvizsgáltuk külön-külön agglomerációnként is.[58] A 2. ábrán látható, hogy Budapesten és környékén az ideológiai és vallásossági változók nélküli modell esetében az agglomerációban élés 7,8 százalékkal nagyobb valószínűséget jelent a Fidesz-szimpátiára. A vallásosságra és ideológiai pozícióra kontrollálás ugyanakkor 0,1 százalékra gyengíti ezt a hatást (SE=0,7%). A győri térség merőben más eredményeket hozott a budapestihez képest. Az agglomerációban élés marginális hatása kiug-

58 A részletes eredményeket lásd az M2. táblázatban.

róan magas, az első almodellben 20,6 százalék (SE=3,7%), erősebb minden más független változónál. A második almodellnél továbbra is erős marad ez a hatás, 14,3 százalékkal (SE=3,5%) nagyobb valószínűséggel szavaz valaki a kormánypártokra az agglomerációban, mint Győrött. A miskolci térség eredményei a budapesti térség eredményeihez állnak közelebb. A miskolci agglomerációban élők az első almodell alapján 1,9 százalékkal (SE=3,3%) nagyobb valószínűséggel szavaznak a kormánypártokra, ez a második almodellben 2,4 százalékra módosul (SE=2,8%). Az országos átlaghoz képest ez 0,9 százalékkal magasabb. Végül Pécs és térsége vizsgálatában az agglomeráció hatása az első almodellben 5,3 százalék (SE=4,2%), a második almodellben pedig 4,4 százalékra módosul (SE=3,2%). Összegezve az állapítható meg, hogy a győri agglomeráció esetén komoly pozitív hatása van a kormánypártiságra az agglomerációban élésnek, ám a többi agglomerációban, különösen Budapesten és Miskolcon gyengébb, különösen az egyéni ideológiai pozíciótól függetlenül.

2. ábra. Átlagos marginális hatások a kormánypártiságra illesztett regressziós modellekben a teljes mintán

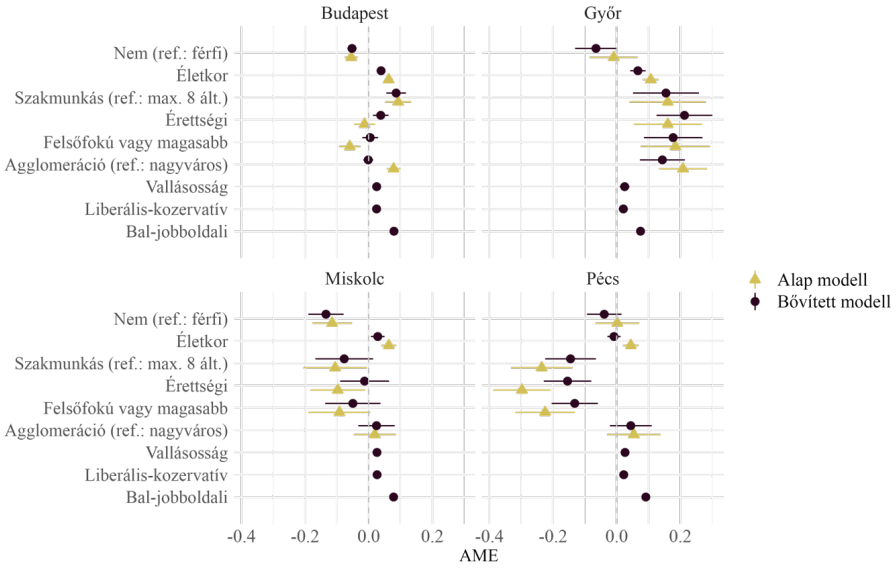

Megjegyzés: AME=Average Marginal Effect (átlagos marginális hatás). A pontok körüli vonalak a becslések 95 százalékos konfidenciaintervallumait jelölik. $N_{\text{bővített modell-Bp.}}$=9587, $N_{\text{bővített modell-Győr}}$=524, $N_{\text{bővített modell-Miskolc}}$=884, $N_{\text{bővített modell-Pécs}}$=712.

Forrás: valasztas.hu, saját szerkesztés.

Törésvonal az agglomerációkon belül

A második hipotézisünkre vonatkozó eredményeket a 3. és 4. ábrákon vizualizáltuk.[59] A 3. ábrán a teljes mintára futtatott modell eredményei láthatóak. Az őslakos vagy régóta az agglomerációban élőkhöz tartozó marginális hatás erősebb (9,7 százalék, SE=1%), mint a „beköltözőké" (6,3 százalék, SE=1,7%).[60] A kiegészített változókkal lefuttatott almodellnél az látható, hogy az őslakosnak már csak enyhe (2,3 százalék, SE=0,9%), míg a beköltözöttek esetében szinte nincs hatása. Kérdés azonban, hogy ezek a hatások mennyire egységesek agglomerációnként. A Budapestre és térségére futtatott modellben (4. ábra) a „beköltöző" hatása minimális, míg az őslakosság hatása erősnek mondató (7,6 százalék, SE=1,8%), de nem erősebb, mint a 8 általánossal rendelkezőkhez viszonyított végzettségcsoportokon belül a szakmunkás végzettség hatása (9,5 százalék, SE=2%). A második almodell azonban erősen módosítja ezeket a hatásokat. Az őslakosság hatása eltűnik, a beköltözésnek azonban negatív marginális hatása mutatkozik meg, értsd: aki a budapesti agglomerációba kevesebb, mint 10 éve költözött, az átlagosan 4 százalékkal kisebb esélylyel lesz kormánypárti, mint aki Budapesten él (SE=1,2%). Ezek az adatok részben igazolják a H2-t. Összességében az őslakosok, vagy régóta az agglomerációban élők nagyobb eséllyel kormánypártiak, mint a beköltözők, igaz vidéken utóbbiak is azok, és ezek a különbségek némileg eltörpülnek, ha kontrollálunk ideológiai pozícióra.

59 A részletes eredményeket lásd az M3–4. táblázatokban.

60 Tehát a fővárosiakhoz képest nagyobb az esélye a kormánypártiságnak ezeken a településeken.

3. ábra. Az őslakos vs. beköltöző átlagos marginális hatásai a kormánypártiságra illesztett regressziós modellekben a teljes mintán

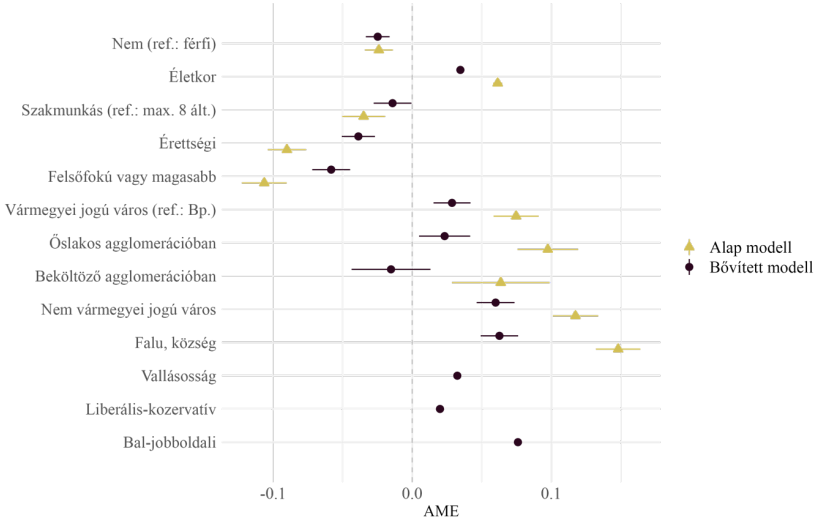

Megjegyzés: AME=Average Marginal Effect (átlagos marginális hatás). A pontok körüli vonalak a becslések 95 százalékos konfidenciaintervallumait jelölik. $N_{\text{bővített modell}}$=32488
Forrás: valasztas.hu, saját szerkesztés.

4. ábra. Az őslakos vs. beköltöző átlagos marginális hatásai a kormánypártiságra illesztett regressziós modellekben csak Budapesten

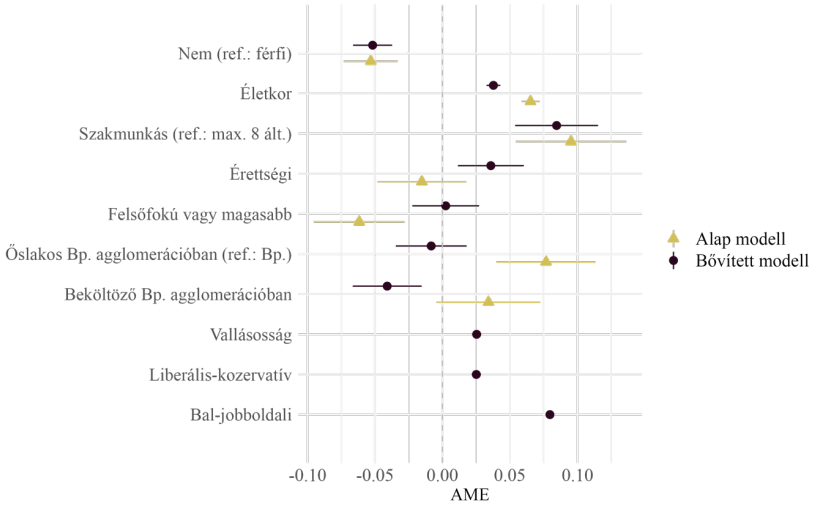

Megjegyzés: AME=Average Marginal Effect (átlagos marginális hatás). A pontok körüli vonalak a becslések 95 százalékos konfidenciaintervallumait jelölik. $N_{\text{bővített modell}}$=9587
Forrás: valasztas.hu, saját szerkesztés.

Mennyit számít a lakóhely?

Végül a modellek magyarázó erejét hasonlítjuk össze annak megválaszolására, hogy az egyéni politikai attitűdökhöz képest önmagában mennyit számít a lakóhely (H3). Minden modellpáros esetében megállapítható, hogy gyenge a magyarázó ereje azoknak a modelleknek, amik nem tartalmazzák a vallásosságra és politikai preferenciára vonatkozó változókat, mindössze 4 és 10 százalék között mozognak az értékek. Ellenben a kiegészítő változókkal lefuttatott modellek magyarázó ereje igen magas, e modelleknél 38 és 56 százalék között mozognak. A lakóhely kisebb szerepére utal az is, hogy a lakóhelyhez tartozó átlagos marginális hatások egy jelentős része „eltűnt" a puhább karakterisztikák bevonásával. Ezek az adatok a H3 megerősítését jelentik.

Összegzés

Az elmúlt évtized egyik politikai szociológiai tanulsága az volt, hogy a lakóhely szerepe az egyéni politikai döntésekben felértékelődött.[61] Ebben a diskurzusban az urbánus–rurális törésvonal tárgyalása fontos, ám leegyszerűsítő. A legutóbbi országgyűlési és önkormányzati választási eredmények is azt mutatták, hogy az ellenzék nem minden vidéki nagyvárosban volt sikeres és a Fidesz–KDNP támogatottsága még a nagyvárosokban is számottevő. Jelen tanulmány azt vizsgálta, hogy a vidék egy speciális területe, az agglomerációk politikai jellemzői mennyiben árnyalják azt a megfigyelést, hogy vidéken és a kisebb településeken sikeresebbek a kormánypártok. Megközelítésünk célja egyrészt ezen települések politikai szempontú leírása volt, másrészt a szakirodalomból levezetett hipotéziseink tesztelése többféle adatforrás felhasználásával.

Eredményeink rámutattak, hogy az agglomerációs társadalmak általánosságban az országos átlaghoz és a kapcsolódó nagyvárosi társadalomhoz képest is kormánypártibbak. A regressziós modellek alapján az agglomerációban élés növeli a kormánypártiság esélyét a fővároshoz viszonyítva. Mindezek az eredmények jól összecsengenek más országok-

61 Makay–Stefkovics 2021; Kollár–Stefkovics 2022.

ban készült kutatásokkal.[62] Ezzel egy időben azt a feltételezést is igazoltuk, hogy azonban más vidéki (nem vármegyei jogú) településekhez képest kisebb a Fidesz–KDNP támogatottsága az agglomerációban. Ez arra utal, hogy az agglomerációs települések nem „átlagos" vidéki települések. Az agglomerációk enyhébb kormányközelisége vélhetőleg arra vezethető vissza, hogy ezek a települések szoros kapcsolatban állnak azokkal a nagyvárosokkal, ahol országosan a legmeghatározóbbak a kormánykritikus hangok. Az agglomerációs miliő csökkentheti a kormánykritikus, a nagyvárossal való szorosabb összefonódás pedig a kormánypárti *buborékok* vagy *visszhangkamrák* kialakulását.[63]

Ennél ugyanakkor árnyaltabb a kép, ugyanis az egyes agglomerációkra eltérő mértékben volt igaz a fenti állítás. A győri térségben igaz az, hogy a lakóhely nagyobb hatással van a kormánypártiságra, mint az egyéni vallásosság vagy ideológiai pozíció, a többi három agglomeráció esetén ez már kevésbé mondható el. A többi térségben is van hatása a lakóhelynek, csak gyengébb (különösen Budapest és Miskolc térségében). Az eredmények tehát aláhúzzák, hogy nem beszélhetünk egységes „agglomerációs társadalmakról", mivel az agglomerációk meglehetősen különbözőek, már a választási eredmények alapján is.

Kutatásunkban azt is feltételeztük, hogy az agglomerációs társadalmakon *belül* is felvethető a differenciáltság a tekintetben, hogy az egyén mióta él a településen. Az adatok részben igazolják, hogy azok, akik régóta élnek az agglomerációban vagy őslakosok, nagyobb eséllyel szavaznának a kormánypártokra, mint azok, akik nemrég költöztek oda. Ennek okát abban látjuk, hogy minél régebb óta él valaki egy vidéki településen, annál valószínűbb lehet, hogy kulturálisan beágyazódik és azonosul a vidékimázs pozitív képével, ami politikailag egy konzervatívabb látásmódot jelenthet. Budapest térségében ugyanakkor nem láttunk ilyen hatást, sőt a beköltözők még a budapestieknél is kevésbé kormánypártiak. Az őslakosok és beköltözők jellemzőire jelen kutatás ennél mélyebb értelmezést nem tud adni, azonban jövőbeni kutatások egyik fontos terepe lehet a beköltözés okainak és a beköltözők jellemzőinek mélyebb megértése. Végül az eredmények – összhangban korábbi kutatásokkal[64] – rávilágítottak arra is, hogy a pártválasztás erősen ideológiai – és nem strukturális

62 Ströbele 2012.

63 Pariser 2011; Sunstein 2001.

64 Makay–Stefkovics 2021; Kollár–Stefkovics 2022.

– alapú ma Magyarországon, hiszen a lakóhely szerinti eltérések egy nagy részét is világnézetbeli különbségek magyarázták.

A tanulmányunk kiindulópontja lehet további, az agglomeráció politikai jellemzőit tárgyaló mélyrehatóbb elemzéseknek. Kutatásunkban mindössze a politikai jellemzők egy szeletére, a kormánypártiságra fókuszáltunk, azonban jövőbeni kutatásoknak érdemes lenne ezt diverzifikálni (pl. ellenzéki pártok támogatottsága, ideológiai jellemzők, politikai ügyek stb.). Az is izgalmas kérdés, hogy az agglomerációkon belül vannak-e különbségek a település mérete szerint.[65] Az agglomerációk társadalmi, gazdasági és politikai súlya jelentős ma Magyarországon, és az agglomerációs társadalmak izgalmas vizsgálati terepek. Bízunk benne, hogy tanulmányunk elősegíti azokat a politikai-szociológiai vizsgálatokat, amelyek ezekre a kiemelt fontosságú területekre vonatkoznak.

Irodalom

Bagyura, Márton 2021: A fővárosból kiköltözők részvétele az agglomerációs övezet településeinek irányításában. In *Hyphens (kötő-jelek).* Budapest, ELTE TáTK.

Bajmócy, Péter 2014: A szuburbanizáció két évtizede Magyarországon. Észak-magyarországi *Stratégiai Füzetek,* XI évfolyam, 2, 6–17.

Bartus, Tamás – Kisfalusi, Dorottya – Koltai, Júlia 2019: Logisztikus regressziós együtthatók összehasonlítása. *Statisztikai Szemle,* 97 évfolyam, 3, 221–240.

Csizmady, Adrienne – Bagyura, Márton – Olt, Gergely 2022: From a Small Village to an Exclusive Gated Community: Unplanned Suburbanisation and Local Sovereignty. In Post-Socialist Hungary". *Urban Planning,* 7 évfolyam, 3, 115–29.

Csizmady, Adrienne 2008: *A lakóteleptől a lakóparkig.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

De Maesschalck, Filip 2011: The Politicisation of Suburbanisation in Belgium: Towards an Urban–Suburban Divide. *Urban Studies* 48(4), 699–717. https://doi.org/10.1177/0042098010366764

Enyedi, György 2011: A városnövekedés szakaszai – újragondolva. *Tér és Társadalom* 25. évfolyam, 1, 5–19. https://doi.org/10.17649/TET.25.1.1770

Enyedi, Zsolt – Tardos, Róbert 2018: A magyar választók társadalmi beágyazottsága és ideológiai tagoltsága. In Böcskei, Balázs & Szabó, Andrea (szerk.) *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018.* Napvilág Kiadó, MTA TK PTI, 43–75.

Forest, Benjamin 2017: Electoral geography: From mapping votes to representing power. *Geography Compass*, 12(1), e12352. https://doi:10.1111/gec3.12352

Gaálné, Szabó Edith 2021: „Szuburbanizációs folyamatok és társadalmi konfliktusok magyarországon a rendszerváltás után". *Acta Sociologica – Pécsi Szociológiai Szemle,* 7. szám, 1, 143–153. https://doi.org/10.15170/AS.2021.7.1.10

65 Ennek megválaszoláshoz nagyobb mintaméretre lett volna szükségünk.

Gainsborough, Juliet F. 2005: Voters in Context: Cities, Suburbs, and Presidential Vote. *American Politics Research* 33(3), 435–461. https://doi.org/10.1177/1532673X04266637

Glatz, Ferenc 2005: A vidéki Magyarország jövője. *Ezredforduló*, 9. évfolyam, 1-2, 3–22.

Keil, Roger 2017: *Suburban Planet: Making the World Urban from the Outside*. John Wiley & Sons.

Kőszegfalvi, György 1995: Mekkora a budapesti agglomeráció? *Közlemények a Budapesti agglomerációról*. KSH Budapesti és Pest megyei Igazgatóság, 7, 90.

Kollár, Dávid – Stefkovics, Ádám 2022: A pártválasztás hátterének érték- és ideológiai szerkezete Magyarországon. In Pillók, Péter – Stefkovics, Ádám (szerk.) *Századvég riport 2021*, Századvég Kiadó.

Kondor, Attila 2016: Helyi konfliktusok Budapest szuburbán zónájában. *Földrajzi Közlemények,* 140. évfolyam, 3, 216–228.

Kovách, Imre 2012: *A vidék az ezredfordulón: a jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Budapest, Argumentum, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet), 2012.

Kovács, Zoltán 2017: Városok és urbanizációs kihívások Magyarországon. *Magyar Tudomány,* 178. évfolyam, 3, 302–10.

Kowalski, Mariusz 2019: „Spatial Differences in Voting Behaviour Among the Inhabitants of Rural Areas in Eastern Europe". In Bański, Jerzy (szerk.) *Three Decades of Transformation in the East-Central European Countryside*, Cham, Springer International Publishing, 143–63. https://doi.org/10.1007/978-3-030-21237-7_7

Központi Statisztikai Hivatal 2014: *Magyarország településhálózata 1. Agglomerációk, településegyüttesek*. Budapest.

Lacy, Karyn 2016: „The New Sociology of Suburbs: A Research Agenda for Analysis of Emerging Trends". *Annual Review of Sociology,* 42(1), 369–84. https://doi.org/10.1146/annurev-soc-071312-145657

Lin, Mingfeng – Lucas, Henry C. – Shmueli, Galit 2013: Research Commentary: Too Big to Fail: Large Samples and the p-Value Problem. *Information Systems Research*, 24(4), 906–917.

Makay, Mónika – Stefkovics, Ádám 2021: Mi oszt meg minket? Politikai törésvonalak vizsgálata Magyarországon. In Barthel-Rúzsa, Zsolt – Fűrész, Gábor – Pillók, Péter – Stefkovics Ádám (szerk.) *Magyarország 2021: Társadalom, gazdaság és politika napjainkban*. Budapest, Századvég, 241–77.

Molnár, Mária 2005: A mindennapi élet konfliktusai Tinnyén a falusi lakosok és az újonnan betelepülők között. In Glatz, Ferenc – Schwartz, Gyöngyi – Szarvas, Zsuzsa – Szilágyi, Miklós (szerk.) *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken.* Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ, 231–241.

Pariser, Eli 2011: *The Filter Bubble: How the New Personalized Web Is Changing What We Read and How We Think*. Penguin

Róna, Dániel 2008: A törésvonal fogalma a politikatudományban. *Politikatudományi Szemle,* 17. évfolyam, 4, 121–144.

Roy, Jason – Perrella, Andrea M. L. – Borden, Joshua 2015: Rural, Suburban and Urban Voters: Dissecting Residence Based Voter Cleavages in Provincial Elections. *Canadian Political Science Review* 9(1), 112–127.

Scala, Dante J. – Kenneth, M. Johnson 2017: „Political Polarization along the Rural-Urban Continuum? The Geography of the Presidential Vote, 2000–2016". *The ANNALS of the Ameri-*

can Academy of Political and Social Science 672, 162–84. https://doi.org/10.1177/0002716217712696

Sunstein, Cass R. 2001: *Republic*. Princeton University Press.

Szirmai, Viktória 2011: A nagyváros szélén: A városi terjeszkedés térbeli társadalmi problémái. *Tér és Társadalom* 25. évfolyam, 1, 20–41. https://doi.org/10.17649/TET.25.1.1771

Ströbele, Maarit Felicitas 2012: How do people vote in suburbia? Political preference and suburbanisation in Europe. *Urban Research & Practice* 5(1), 93–115. https://doi.org/10.1080/17535069.2012.656455

Tímár, Judit 1999: Elméleti kérdések a szuburbanizációról. *Földrajzi értesítő,* XLVIII. évfolyam, 1–2, 7–31.

Walks, R. Alan 2004: Place of Residence, Party Preferences, and Political Attitudes In Canadian Cities and Suburbs. *Journal of Urban Affairs,* 26(3), 269–95. https://doi.org/10.1111/j.0735-2166.2004.00200.x

Walks, R. Alan 2005: The City-Suburban Cleavage in Canadian Federal Politics. *Canadian Journal of Political Science* 38, 383–413. https://doi.org/10.1017/S0008423905030842

Walks, R. Alan 2007: The boundaries of suburban discontent? Urban definitions and neighbourhood political effects: The boundaries of suburban discontent? *The Canadian Geographer / Le Géographe Canadien* 51(2), 160–185. https://doi.org/10.1111/j.1541-0064.2007.00172.x

Vasárus, Gábor 2016: „Külterületi szuburbanizáció és szegregáció - példák vidéki agglomerációk konfliktusaira". *Településföldrajzi Tanulmányok 2016,* 5. évfolyam, 1, 84–94. https://ojs.elte.hu/index.php/tft/article/view/3305.

Vida, Görgy – Kovalcsik, Tamás 2018: Magyarország választási földrajzi sajátosságai a 2014-es és a 2018-as parlamenti választások tükrében. *Modern Geográfia*, 13. évfolyam, 4, 15–30.

Mellékletek

M1. táblázat. A kormánypártiságra illesztett regressziós modellek eredményei a teljes mintán

	Alapmodell		Bővített modell	
	Esély-hányados	CI	Esély-hányados	CI
Konstans	0.55 ***	0.50 – 0.60	0.01 ***	0.01 – 0.01
Nem (ref.: férfi)	0.90 ***	0.86 – 0.94	0.84 ***	0.79 – 0.89
Életkor	1.32 ***	1.30 – 1.34	1.28 ***	1.25 – 1.30
Szakmunkás (ref.: max. 8 ált.)	0.85 ***	0.79 – 0.91	0.91 *	0.82 – 1.00
Érettségi	0.67 ***	0.63 – 0.71	0.76 ***	0.70 – 0.83
Felsőfokú vagy magasabb	0.62 ***	0.58 – 0.67	0.67 ***	0.61 – 0.73
Vármegyei jogú város (ref.: Bp.)	1.38 ***	1.29 – 1.47	1.21 ***	1.11 – 1.33
Agglomerációs település	1.47 ***	1.35 – 1.60	1.09	0.98 – 1.22
Nem vármegyei jogú város	1.66 ***	1.55 – 1.78	1.51 ***	1.38 – 1.66
Falu, község	1.92 ***	1.79 – 2.06	1.54 ***	1.41 – 1.69
Vallásosság			1.25 ***	1.24 – 1.27
Liberális-konzervatív			1.15 ***	1.13 – 1.17
Bal-jobboldali			1.70 ***	1.68 – 1.72
N	36076		32488	
Pszeudo R-négyzet	0.060		0.432	

** p<0.05 ** p<0.01 *** p<0.001*

M2. táblázat. A kormánypártiságra illesztett regressziós modellek eredményei a négy agglomerációban külön-külön

Budapest	*Alap modell*		*Bővített modell*	
	Esélyhányados	*CI*	*Esélyhányados*	*CI*
Konstans	0.45 ***	0.38 – 0.54	0.00 ***	0.00 – 0.00
Nem (ref.: férfi)	0.79 ***	0.73 – 0.86	0.63 ***	0.56 – 0.72
Életkor	1.31 ***	1.27 – 1.35	1.41 ***	1.35 – 1.48
Szakmunkás (ref.: max. 8 ált.)	1.49 ***	1.25 – 1.78	2.14 ***	1.64 – 2.79
Érettségi	0.95	0.83 – 1.08	1.39 **	1.13 – 1.71
Felsőfokú vagy magasabb	0.78 ***	0.68 – 0.90	1.04	0.85 – 1.29
Budapesti agglomeráció	1.40 ***	1.28 – 1.54	0.99	0.86 – 1.13
Vallásosság			1.25 ***	1.21 – 1.29
Liberális-konzervatív			1.25 ***	1.21 – 1.29
Bal-jobboldali			2.01 ***	1.95 – 2.08
N	10275		9587	
Pszeudo R-négyzet	0.048		0.559	

** p<0.05 ** p<0.01 *** p<0.001*

Győr	*Alap modell*		*Bővített modell*	
	Esélyhányados	*CI*	*Esélyhányados*	*CI*
Konstans	0.11 ***	0.05 – 0.21	0.00 ***	0.00 – 0.00
Nem (ref.: férfi)	0.95	0.65 – 1.39	0.59 *	0.35 – 0.99
Életkor	1.73 ***	1.50 – 2.00	1.72 ***	1.41 – 2.11
Szakmunkás (ref.: max. 8 ált.)	2.18 **	1.23 – 3.90	3.23 **	1.50 – 7.08
Érettségi	2.18 **	1.31 – 3.66	5.23 ***	2.66 – 10.60
Felsőfokú vagy magasabb	2.47 ***	1.46 – 4.22	3.89 ***	1.95 – 7.93
Győri agglomeráció	2.92 ***	1.95 – 4.44	3.10 ***	1.79 – 5.52
Vallásosság			1.23 **	1.08 – 1.39
Liberális-konzervatív			1.19 **	1.05 – 1.33
Bal-jobboldali			1.83 ***	1.62 – 2.10
N	559		524	
Pszeudo R-négyzet	0.105		0.435	

** p<0.05 ** p<0.01 *** p<0.001*

Miskolc	*Alap modell*		*Bővített modell*	
	Esélyhányados	*CI*	*Esélyhányados*	*CI*
Konstans	0.87	0.50 – 1.49	0.02 ***	0.01 – 0.06
Nem (ref.: férfi)	0.61 ***	0.46 – 0.80	0.43 ***	0.30 – 0.61
Életkor	1.32 ***	1.19 – 1.46	1.20 **	1.05 – 1.37
Szakmunkás (ref.: max. 8 ált.)	0.63 *	0.41 – 0.97	0.62	0.35 – 1.08
Érettségi	0.65 *	0.45 – 0.95	0.92	0.57 – 1.50
Felsőfokú vagy magasabb	0.67	0.43 – 1.02	0.73	0.42 – 1.26
Miskolci agglomeráció	1.09	0.82 – 1.44	1.17	0.82 – 1.67
Vallásosság			1.18 ***	1.08 – 1.29
Liberális-konzervatív			1.18 ***	1.09 – 1.28
Bal-jobboldali			1.64 ***	1.51 – 1.78
N	952		882	
Pszeudo R-négyzet	0.049		0.386	

** p<0.05 ** p<0.01 *** p<0.001*

Pécs	*Alap modell*		*Bővített modell*	
	Esélyhányados	*CI*	*Esélyhányados*	*CI*
Konstans	1.69	0.96 – 3.01	0.03 ***	0.01 – 0.06
Nem (ref.: férfi)	1.01	0.75 – 1.35	0.73	0.47 – 1.12
Életkor	1.21 ***	1.09 – 1.35	0.93	0.79 – 1.10
Szakmunkás (ref.: max. 8 ált.)	0.33 ***	0.20 – 0.52	0.29 ***	0.14 – 0.57
Érettségi	0.26 ***	0.16 – 0.40	0.27 ***	0.14 – 0.50
Felsőfokú vagy magasabb	0.34 ***	0.22 – 0.54	0.32 ***	0.17 – 0.60
Pécsi agglomeráció	1.26	0.88 – 1.82	1.43	0.85 – 2.46
Vallásosság			1.23 ***	1.11 – 1.37
Liberális-konzervatív			1.20 ***	1.08 – 1.32
Bal-jobboldali			2.09 ***	1.87 – 2.34
N	795		712	
Pszeudo R-négyzet	0.059		0.505	

** p<0.05 ** p<0.01 *** p<0.001*

M3. táblázat. A kormánypártiságra illesztett regressziós modellek eredményei a teljes mintán az őslakos vs. beköltöző törésvonal vizsgálatára

	Alap modell		*Bővített modell*	
	Esélyhányados	*CI*	*Esélyhányados*	*CI*
Konstans	0.55 ***	0.50 – 0.61	0.01 ***	0.01 – 0.01
Nem (ref.: férfi)	0.90 ***	0.86 – 0.94	0.84 ***	0.79 – 0.89
Életkor	1.32 ***	1.30 – 1.34	1.27 ***	1.25 – 1.30
Szakmunkás (ref.: max. 8 ált.)	0.85 ***	0.79 – 0.91	0.90 *	0.82 – 0.99
Érettségi	0.67 ***	0.63 – 0.71	0.76 ***	0.70 – 0.83
Felsőfokú vagy magasabb	0.62 ***	0.58 – 0.67	0.67 ***	0.61 – 0.73
Vármegyei jogú város (ref.: Bp.)	1.38 ***	1.29 – 1.47	1.22 ***	1.11 – 1.33
Őslakos az agglomerációkon belül	1.52 ***	1.39 – 1.67	1.17 *	1.04 – 1.33
10 éven belül beköltözött az agglomerációkon belül	1.31 ***	1.13 – 1.52	0.90	0.75 – 1.09
Nem vármegyei jogú város	1.67 ***	1.55 – 1.79	1.51 ***	1.38 – 1.66
Falu, község	1.92 ***	1.79 – 2.06	1.54 ***	1.41 – 1.69
Vallásosság			1.25 ***	1.24 – 1.27
Liberális-konzervatív			1.15 ***	1.13 – 1.17
Bal-jobboldali			1.70 ***	1.68 – 1.72
N	36076		32488	
Pszeudo R-négyzet	0.060		0.432	

** p<0.05 ** p<0.01 *** p<0.001*

M4. táblázat. A kormánypártiságra illesztett regressziós modellek eredményei Budapesten az őslakos vs. beköltöző törésvonal vizsgálatára

	Alap modell		*Bővített modell*	
	Esélyhányados	*CI*	*Esélyhányados*	*CI*
Konstans	0.47 ***	0.39 – 0.56	0.00 ***	0.00 – 0.00
Nem (ref.: férfi)	0.80 ***	0.73 – 0.87	0.63 ***	0.56 – 0.72
Életkor	1.32 ***	1.28 – 1.36	1.40 ***	1.33 – 1.46
Szakmunkás (ref.: max. 8 ált.)	1.51 ***	1.27 – 1.80	2.11 ***	1.62 – 2.76
Érettségi	0.94	0.82 – 1.07	1.37 **	1.11 – 1.68
Felsőfokú vagy magasabb	0.77 ***	0.67 – 0.89	1.02	0.83 – 1.26
Őslakos (ref.: Bp.)	1.39 ***	1.19 – 1.63	0.93	0.74 – 1.17
10 éven belül beköltözött	1.16	0.98 – 1.36	0.70 **	0.56 – 0.87
Vallásosság			1.25 ***	1.21 – 1.29
Liberális-konzervatív			1.25 ***	1.21 – 1.29
Bal-jobboldali			2.02 ***	1.95 – 2.09
N	10275		9587	
Pszeudo R-négyzet	0.045		0.560	

** p<0.05 ** p<0.01 *** p<0.001*

LUPFER-JUHÁSZ ESZTER

„Hát az volt a divat”[1] *– A magyar vidék alulértékelt építészeti öröksége: a kockaház*

“Well, that was the trend.” – The undervalued architectural heritage of rural Hungary: the Hungarian cube

Tamáska Máté – Szolnoki József (2021)*: Kockaház. A 20. század vidéki háztípusa*. Budapest, Martin Opitz Kiadó, 286 oldal.

A magyar vidék egyik elfeledett vagy elfeledni kívánt épülete a kockaház.[2] A Kádár-rendszer korszakában nagyszámban épülő háztípus „a magyar parasztság megkésett polgárosodásának és urbanizációjának velejárója”[3] volt. Meglehetősen mostoha megítélésében értéktelen, a modern élet igényeihez alkalmatlan építményként tekintettek/tekintenek rá.[4] Ezt a köztudatban is elterjedt nézőpontot kívánják árnyalni, megváltoztatni a most bemutatott tanulmánykötet szerkesztői, szerzői. A téma meglehetősen aktuális, mivel a kockaház a mai napig szerves részét képezi a magyar faluképnek, ezáltal a jelenség értelmezése, megértése kulcsfontosságú.

A kérdéskörrel foglalkozó tanulmánykötet témáját tekintve hiánypótló és interdiszciplináris jellegéből adódóan több tudományterület diskurzusába is beilleszkedő. A kötet a TÉRformák–TÁRsadalomformák sorozat 8. kiadványaként jelent meg *Kockaház. A 20. század vidéki háztípusa* címmel 2021-ben, Tamáska Máté, illetve Szolnoki József társszerkesztésében. A kötet tematikáját látva nem meglepő a két szakember együttműködése.

1 Kovács 2021, 174. Idézetből kiemelve.

2 A recenzió az ELKH-DE Néprajzi Kutatócsoport programjában készült. A kutatást támogatta az NKFI K 143711 számú pályázata.

3 Tamáska 2008, 100.

4 Winkler 2021.

Tamáska Máté szociológus az építészetszociológia iránt érdeklődő kutató, aki többek között jelentős vizsgálatokat végzett a kockaházjelenséggel kapcsolatosan. Szolnoki József rendező, médiaművész, aki a vizuális antropológia területeiben alkot, ugyanakkor meghatározó a neve a kockaházak vizsgálatának szakirodalmában is. Habár a két kutató más-más perspektívából közelíti a sátortetős kockaházjelenséget, mégis egy a cél, újabb diskurzus elindítása, és ezáltal a vidék egyik épülettípusának alaposabb elemzése és bemutatása. A két szerkesztő által összegyűjtött és rendezett tanulmánykötet a négy tematikus fejezetével hűen tükrözi ezt a változatos megközelítést.

A tematikus munkákat két írás előzi meg. Az első, Germuska Pál és Ö. Kovács József előszóként funkcionáló *„Ezt a háztípust sokan otthonként ismerik”* című szövege, melyben a kérdéskör többirányú boncolgatásának szükségességét hangsúlyozzák. A kockaházjelenség interdiszciplináris vizsgálata égető feladat, mivel oly mostoha és sok esetben lesajnált építészeti jelenségként élt/él a köztudatban. Germuska és Ö. Kovács is csak megerősítik a kiadvány figyelemre méltó tartalmát, mely megannyi kérdéskör tekintetében számtalan érdekességet és információt rejt magában: „...kockaház az összes következményével együtt, nem valami lesajnálandó kisiklás a magyar építészettörténetben, hanem egy kor, egy társadalmi rendszer, egy szokásvilág, egy ízlés sokszínű és izgalmas történeti lenyomata.”[5] Kiemelendő a szerzők meglátása, ösztönzése a kiadványról miszerint: „...jelen kötet inkább kezdet, illetve helyzetjelentés mai tudásunkról, semmint a kockaház kutatások lezáró szintézise.”[6]

A második, Tamáska Máté által írt *A kockaház. Kutatási előzmények és perspektívák* című bevezető tanulmány, mely átfogó, ugyanakkor szükségszerű pontosításokat, lényeges összegző szempontokat tartalmazó szöveg, számos fényképes illusztrációval a Magyar Nemzeti Levéltár gyűjteményéből. Kiemeli a kockaházjelenség további lényeges nézőpontjainak és kutatási irányvonalainak vizsgálatát. Így olyan jeles kutatók kockaház témájához kötődő meghatározásait fűzi egységes és követhető sorba, mint Bakó Ferenc, Paládi Kovács Attila, Balassa M. Iván, Tóth Zoltán, Tamáska Máté, Sári Zsolt, Szolnoki József, Juhász Katalin stb. Felvázolja azokat a kutatási területeket, amelyek mentén már eddig is kiemelkedő ku-

5 Germuska–Ö.Kovács 2021, 8.

6 Tamáska 2021, 38.

tatási eredmények születtek a kérdéskörben. A kockaház esztétikájának megváltozásáról, nézőpontjának frissüléséről, illetve a házakról készült fényképek, albumok horderejéről és sikerességéről egyaránt beszámol. A kockaház fogamának körülírását, elhelyezését és átmeneti zónákkal teli határainak érzékeltetését hét szemponton (például külső, formai megközelítés, anyagfelhasználás, társadalomtörténeti szempont stb.) keresztül járja körbe. A téma még alaposabb megismeréséhez a levéltári forrásokat emeli ki, például a Magyar Nemzeti Levéltárban található 60–70 ezer darabos fényképgyűjtményt, melynek nagyközönség előtti bemutatására már sor került.[7] Tamáska Máté szerkesztői munkájának hozadékaként a kötet struktúráját, illetve a tanulmánykötetben található munkák rövid ismertetését szintén összefoglalta. Összegezve, a Tamáska Máté által írt bevezető tanulmány a kockaház kutatások összetettségének, sokszínűségének megértéséhez járul hozzá. A témakör értelmezéséhez szükséges kutatási előzmények mellett, a korszakot követő időszak megismerésére egyaránt felhívja a figyelmet. A tanulmány a múltbeli és a jelenlegi kutatási irányokról, célokról is beszámol.

Tamáska Máté által előzetesen felvonultatott gondolatokhoz kapcsolódik a tanulmánykötet négy nagyobb tematikai egysége. A *Kockaház fogalmáról* című első fejezetben építészettörténeti és művészettörténeti kérdéseket boncolgatnak a szerzők. A kötet alapvető egysége, melyben a kockaház fogalmának tisztázására irányuló megközelítéseket, valamint a művészettel való kapcsolódási pontok megismertetéseit tartalmazza. A blokkhoz tartozó tanulmányoknak összeségében egy célja van, a diskurzus ösztönzése a témában, valamint a kockaház fogalomtisztázása és értelmezési sokszínűségének bemutatása.

Az egységbe tartozó első tanulmány építészettörténeti és művészettörténeti kérdéseket vet fel. Katharina Roters és Szolnoki József *A magyar kocka* című munkájukban a háztípus díszítettségét, pontosabban a kapart kőporos díszítést a gulyáskommunizmus, az épülettípus és az igény halmazában értelmezik. Kitérnek többek között a kőporos vakolatarchitektúra és a Vasarely képviselte geometrikus művészet rokonságára, a díszítőtechnika szociokulturális gyökereire, illetve a floating gap dinamikus modell értelmezésre.

7 Kockaházak – A vidék 20. századi háztípusa kiállítás, 2021. december 10. – 2022. január 05.

Zuh Deodáth és Hausmann Cecília építészettörténeti irányelveket követnek *Kocka vagy modern? Történeti-módszertani megjegyzések a „kockaház"-jelenség kutatásához* című tanulmányukban. A kockaházfogalom tipizálásainak példái mellett a meghatározás gyűjtőfogalom mivoltát hangsúlyozzák. A kockaház alakjával összefüggő tartalmi és terminológiai kérdésekben az alaprajzi és tetőformai sokszínűséget emelik ki (példaként a Hungarian Cubes[8] kötetben található fényképeket is használják). A népi és modern építészet rokonságát, bottom-up rendszert, az ornamentika témakörét, valamint a kiterjesztett szociális régészet használhatóságát egyaránt kifejtik. Zuh és Hausmann munkájukban az alaprajz kardinális szerepének további vizsgálatára hívja fel a figyelmet.

A blokk harmadik tanulmánya Jász Borbála: *A rurális típusterv – elméletek esete a Kádár-kockával. Ligeti Pál építészete*. Az építészettörténet/elmélet témakörhöz tartozó tanulmányban az ún. Ligeti-modell és annak értelmezési körülménye kerül kifejtésre. Ligeti Pál falusi házmodellterve fontos eleme a kockaházakkal kapcsolatos diskurzusoknak, mivel a Kádár-kocka kidolgozásában a Ligeti-féle nyeregtetős parasztház-koncepció szignifikáns kiindulópont volt. Továbbá munkájában a modernista építészeti típustervet, Le Corbusiert, Dom-Ino szerkezeti elvet is részletezi.

A kockaházjelenség című második tematikai egységben a háztípus különféle értelmezéseiről, megközelítési módjairól olvashatunk. Többek között szó esik a mintatervekről, a kockaházak presztízsjelenségeiről, illetve két konkrét terület épületállományának vizsgálatáról. A második fejezethez tartozik Perényi Tamás *Mintatervek és kockaházak* című munkája. A politikai berendezkedések által generált vidéki, családi házak építésének támogatása, újabb és újabb típusterveket eredményezett. Ehhez kapcsolódva az évek során létrehozott típusterv-gyűjteményeket vette sorba, kiemelve a kockaház tervezeteket megjelenésüktől napjainkig. A tanulmány szövegét a típusterv-katalógusok egy-egy illusztrációjával egészítette ki.

A második munka Juhász Katalin nevéhez köthető, aki a *Kockaházak(?) az angyalföldi OTI-telepen. Néhány adalék a kockaháztípus kialakulásához* című tanulmányában egy budapesti lakóház telep (OTI – Országos Társadalombiztosítási Intézet) és az 1960-as évektől elterjedt kockaházak építészeti hasonlóságát elemzi. A kockaház kertvárosi jellegét sokoldalúan

8 Roters 2014, 176.

és részletesen ismerteti, külön kitérve az OTI-telep létrehozásának körülményeire, jellemzőire, valamint a lakások építészeti karakterére. Munkájában kidomborodik az angyalföldi telepen található néhány konkrét háztípus kockaházjellegének vizsgálata, fényképes és alaprajzi tervekkel illusztrálva. „Juhász Katalin írása nemcsak azért érdekes, mert igazolja a kockaház kertvárosi előképeinek tézisét, de azért is, mert rámutat a típusterv variációs lehetőségeire (...).”[9]

Sári Zsolt *Kádár-kocka: Presztízs és szimbólum* című tanulmánya tartozik még a témakörhöz. Az írásában a kockaház presztízsjelenségét, annak szimbolikus jellegzetességeit mutatja be. Megállapítja, hogy az 1960-as évektől megváltozó falusi utcakép a második gazdaság, a lakásépítési program, a természeti katasztrófák utáni helyreállítási igény eredményének számít. A városi mintát követő kockaházak változatossága (manzárdtetős, kapart kőporos) igazolja a központi típustervek hiányát, ugyanakkor megerősíti státuszszimbólum állapotát az építtető szociális környezetében. A kockaház kérdéskörét napjaink aktuális modernizációs törekvéseinek felvillantásával zárja.

A blokk utolsó tanulmánya Ispán Ágota Lídia által írt *Modern házak népi építészeti környezetben*. Az Őrség és Vendvidék épületállományának átalakulását, pontosabban a kockaházak megjelenésének és elszaporodásának előzményeit és következményét ismerhetjük meg. A modernista felfogás és mintakövetés szervezett irányítását várták a tájba illő típustervektől és a falvak rendezési terveitől. Ispán Ágota Lídia viszont rávilágít, hogy ezek a kezdeményezések és intézkedések a vizsgált területen miben nyilvánultak meg, és a későbbi időben milyen keretek között történt a műemléképületek hasznosítása.

A harmadik tematikai egység a *Közelképek* elnevezést kapta, melyhez az egyes régiók mikrotörténeteit feldolgozó tanulmányok tartoznak. Az első, Kovács Zsuzsa *Kockaházak Zala megyében* című munkája, melyben hat zalai falu példáján keresztül érthetjük meg a térség kockaház építésének körülményeit és az építtetők életmódját. Az interjúrészletekben bővelkedő tanulmány felidézi a kockaház építéssel összefüggő típustervek meglétét és annak alig ismeretét, az építési kölcsönök és a kaláka szerepét, valamint a közművesítést, melynek fokozatos bevezetése, majd „hatékony” használata a 2010-es években is meglévő jelenség.

9 Tamáska 2021, 44.

Nagyné Batári Zsuzsanna a nyári konyha és a kockaházak együttélésével foglalkozik *Kockaházak és a nyári konyha* című tanulmányában. Az interjúk, kérdőívek és a forrásokként használt típustervek igazolják, hogy a kockaházak esetében is nélkülözhetetlen az építészek által jelentéktelennek titulált épületrész. A típustervek ellenére épített és használt nyári konyha definíciója mellett a szükségességét, a lakosság életmódját meghatározó szerepét és a térhasználatát ismerteti a szerző.

Ament-Kovács Bence *Házvásárlás: Munka és kiadás. Egy kockaház felújítása 1986.01.30–1986.10.11.* című tanulmányában egy történeti vizsgálatot ismertet. A Tolna megyei Hőgyészen található kockaház felújítását az adatközlők által vezetett részletes dokumentáció (kockás füzet) segítségével fejti ki. Ament-Kovács Bence által használt forrás a kaláka működését, az építkezéssel és a földműveléssel kapcsolatos munkák fontossági sorrendjét, a lakhatási igényeket és a vidéki életmódot is bemutatja. Ugyanakkor rávilágít arra, hogy a paraszti életforma örökségének hozadékaként a kockaház felújítása mellett a részleges önellátásra alkalmas kertre, vagyis a háztáji gazdaság kialakítására is figyeltek.

Kitekintés a Kárpát-medencébe című utolsó tematikai egység három esettanulmányt tartalmaz. Közös jellemzőjük a határon túli területek építészetében egyaránt felvillanó kockaház. Az ide tartozó első tanulmány Vajda Barnabás: *Családi ház vagy panel? Magánház- és lakásépítés a csehszlovákiai Dunaszerdahelyen*. Csehszlovákia állami lakóhely építési törekvéséhez tartozik a Dunaszerdahelyen elinduló kockaház építési hullám, mely a település új részén, új parcellázásokon belül valósult meg. A tanulmány napjaink helyzetképére is rávilágít, bemutatva, hogy a vizsgált településen mai napig keresett ingatlannak számítanak a kockaházak. A tanulmány illusztrációi között kockaház alaprajzokat és a szerző által készített fényképeket találjuk.

A következő, Gagyi József *Kockaház a Postaréten és társai* című tanulmánya. Munkájában központi szerepben a Marosvásárhely déli részén létrehozott Postarét elnevezésű negyedben álló és a szerző egykori lakóhelyét jelentő épület bemutatása áll. A leírásából, visszaemlékezéséből, illetve a kutatásából kiderül milyen lehetőségek voltak Romániában az 1950-60-as években. Habár hangsúlyos a személyes példa, a tanulmányából az általános romániai helyzetképet ismerhetjük meg.

Szilágyi Mária: *Kockaházak a Vajdaságban* című tanulmányával zárul a kiadvány. A közép-európai sajátosságként számontartott háztípust az

egykori Jugoszláviában tapasztalható ismertetőjegyekkel együtt mutatja be. Következésképp megismerhetjük a jugoszláv uniformizált, egyszerű és vakolatlan vagy fehérre vakolt homlokzatú kockaházakat, melyek több elemükben is hasonlítanak a Magyarországon épültekhez, ugyanakkor megannyi különbséget is rejtenek. Szilágyi Mária megfogalmazza a jugoszláv kockaházak egyik legnagyobb „problémáját” is, vagyis a vajdasági népi építészet ismérveinek figyelmen kívül hagyását. Tanulmányában a kockaházak napjainkra jellemző specifikumairól, a modernizációs törekvésekről egyaránt beszámol.

Összegezve kiemelendő, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár és a Szentendrei Skanzen több éves együttműködési munkájának egyik legfontosabb eredményeként megszületett kötetből nem egyszerűen a kockaházat, hanem a kockaházjelenségnek több tudományterületet érintő jellegzetességeit ismerhetjük meg. A tanulmányok magyarázzák a kockaház építészeti-társadalomtörténeti jelentőségét, ugyanakkor rávilágítanak napjaink aktuális kérdéseire is. Gondoljunk a kockaházak átalakítását segítő mintaterv katalógusra, mely a felújítási munkálatok ösztönzését próbálja segíteni. Éppen emiatt egyre sürgetőbb, hogy a kötethez hasonló sokoldalú elemzések szülessenek, amelynek eredményeit, meglátásait nemcsak a tudományos, hanem a közélet színterén is be kell mutatni. Örömteli, hogy a kötet és a kiállítás kapcsán a sajtó is intenzíven foglalkozik a témával, tévé- és rádióműsor, podcast adás, internet és nyomtatott újságcikk, interjú készült a kötet szerkesztőivel, illetve szerzőivel. A könyv tehát jelentősen hozzájárult nem csak a tudományos ismeretek elmélyüléséhez, de azok társadalmasításához is.

Irodalom

Germuska, Pál – Ö. Kovács, József 2021: „Ezt a háztípust sokan otthonként ismerik”. In Tamáska, Máté (szerk.) – Szolnoki, József (társszerk.) *Kockaház. A 20. század vidéki háztípusa.* Budapest, Martin Opitz Kiadó, 7–8.

Katharina, Roters 2014: *Hungarian Cubes: Subversive Ornaments in Socialism.* Zürich, Park Books.

Kovács, Zsuzsa 2021: Kockaházak Zala megyében. In Tamáska, Máté (szerk.) – Szolnoki, József (társszerk.*) Kockaház. A 20. század vidéki háztípusa.* Budapest, Martin Opitz Kiadó, 167–182.

Tamáska, Máté 2021: A kockaház. Kutatási előzmények és perspektívák. In Tamáska, Máté (szerk.) – Szolnoki, József (társszerk.*) Kockaház. A 20. század vidéki háztípusa.* Budapest, Martin Opitz Kiadó, 9– 50.

Tamáska, Máté 2008: Kockaházat a skanzenbe? Az utóparaszti háztípus helye a vidéki házfejlődésben. *Múltunk*, 53. évfolyam, 3, 98–108.

Winkler, Márk 2021: Kockaház – egy kulturális hasadék bezáródása. https://epiteszforum.hu/kockahaz--a-videk-20-szazadi-haztipusa (letöltés dátuma: 2023. 05. 22.).

GYORGYOVICH MIKLÓS

A 2022-es népszámlálás felekezeti hovatartozás-mérésének margójára

Notes for the denominational affiliation measurement of the 2022 census

Absztrakt

A felekezeti hovatartozás hosszú idő után először 2001-től került bele újra a népszámlálásba. Rendre felmerül azonban a kérdés, hogy mit is mér valójában a népszámlálás, és az eredmények hogyan értelmezhetők. E fórum hasábjain már behatóan foglalkoztunk a népszámlálások vallási kérdéseivel nemzetközi viszonylatban,[1] de újból aktuális a kérdés, hiszen a 2022-es népszámlálás vallási hovatartozást mérő indikátora egyfelől az egyháztagság jelentős csökkenését mutatja még a kérdésre választ adók körében is, ugyanakkor a 40,1%-os nemválaszolási arány – ami 3,8 millió fő válaszmegtagadását jelenti – olyan mértékű adathiányt jelent, ami megnehezíti a pontos viszonyok megismerését. Ugyanakkor módszertani hiba őket egy az egyben „nem vallásosként" vagy „egyházhoz nem tartozóként" aposztrofálni, hiszen ezek az emberek, bár egyértelműen megtehették volna, nem ezt állították, hanem elutasították a válaszadást erre a kérdésre, aminek számos egyéni, társadalmi, társadalomkritikai, egyházkritikai, illetve módszertani oka lehetséges. Az alábbiakban egyrészt kísérletet teszünk az eredmények értelmezésére, majd a válaszmegtagadás módszertani, másrészt társadalmi okainak feltárására, végül pedig saját 2023. novemberi kutatási eredményeink alapján bemutatjuk a telefonon elért, a népszámlálás vallási kérdésére való választ megtagadók által narrált okokat.

Kulcsszavak: Népszámlálás, vallás, felekezet, módszertan

Abstract

For the first time in a long time, religious affiliation was included in the 2001 census. However, questions are often asked about what the census actually measures and how the results can be interpreted. On the pages of this forum, we have already looked at religious questions in censuses at the international level, but the question is topical again because the religious affiliation indicator in the 2022 census shows a significant decline in church membership even among those who responded to the question, while the non-response rate of 40.1% – which corresponds to 3.8 million non-responses – is a data gap that makes it difficult to know the exact proportions. At the same time, it is a methodological error to characterise them as ‚non-religious' or ‚non-churched', as these people, although they clearly could have done so, did not claim to do so, but refused to answer this question for a number of individual, social,

1 Vö. Gyorgyovich–Hannos 2021.

socio-critical, ecclesiological and methodological reasons. In the following, we attempt to interpret the results, then explore the methodological and social reasons for non-response, and finally, based on our own research results from November 2023, we present the reasons given by telephone respondents for refusing to answer the census religious question.

Keywords: Census, religion, denomination, methodology

Mit mutatnak a puszta eredmények?

A 2022. évi népszámlálás eredményeinek objektív, ideológiáktól mentes, spekulációkat kerülni kívánó statisztikai értelmezése rendkívül nehéz feladat, tekintve, hogy a 40,1 százalékos adathiány miatt az eredmények nem reprezentálják a teljes népesség valós felekezeti megoszlását. Tehát az igazsághoz leginkább közelítő állítás az, hogy jelen adatok alapján nem tudható pontosan, hányan tartoznak az egyes felekezetekhez, mert 3,8 millió ember önmeghatározása ismeretlen, és csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk, vajon ebből mekkora hányaduk kötődik vagy nem kötődik valamely egyházhoz, mekkora hányaduk szerette volna valóban titkolni felekezeti tagságát, és mennyien kívántak ezzel inkább egyfajta kritikai üzenetet megfogalmazni. Egyedül a válaszadók által közölt adatokra támaszkodhatunk, ugyanakkor látni kell, hogy nincs ez másképp más, országos mintavételen alapuló, kvantitatív kutatás esetében sem: akár 90 százalék körüli is lehet a teljes válaszmegtagadási arány.[2]

Így tehát, amennyiben kizárólag a válaszadók által közölt adatokat nézzük, úgy a katolikusok hányada a ma élő társadalom fele körül szóródik, a reformátusok a társadalom kb. hatodát teszik ki, az evangélikusok pedig kb. 3,1 százalékát. Minden más valláshoz összesen kb. 3,4 százalék tartozik. Végül egyik vallást sem követi a válaszadók bő negyede.

2 Vö. PEW 2019; Pillók 2023.

1. ábra. A teljes népesség és a vallási kérdésre választ adók felekezeti hovatartozásának megoszlása a 2022-es magyarországi népszámlálás alapján (%)

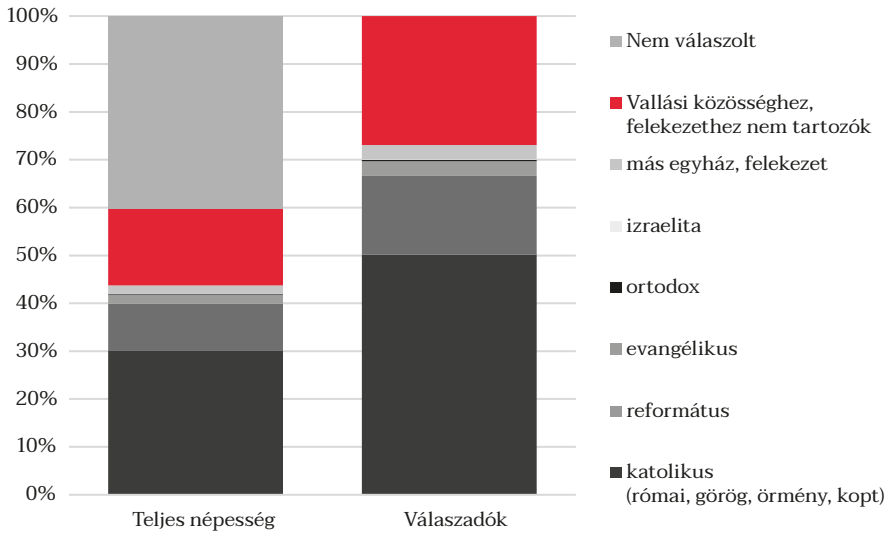

Forrás: Népszámlálás (KSH). Saját számítás.

Mi történhetett 3,8 millió válaszadóval?

Vélhetően számtalan oka van annak, hogy a társadalom 40,1 százaléka miért nem kívánt válaszolni a kérdésre. Azonban szakirodalmi, saját korábbi tapasztalatok, illetve a Századvég 2023. novemberi felmérése alapján ezen okok – amelyek jó eséllyel hozzájárultak a válaszmegtagadás ilyen mértékű alakulásához – egy kisebb csoportja könnyedén összegyűjthető.

Többféleképpen értelmezhető kérdések

2001-ben és 2022-ben a vallást firtató kérdésfeltevés[3] célja nem egészen egyértelmű. Pontosabban mondva, egyfajta konceptualizáció hiányában vélhetően kinek-kinek mást jelentettek a feltett kérdések, így az eredmények is többféle megközelítésre adott reakciókat jelölhetnek. A kettő közti, 2011-es népszámlálás során viszont már valamelyest célzottabb kérdéssel találkoztunk, amely a szubjektív érzületről tett fel kérdést („Mely vallási közösséghez, felekezethez tartozónak ÉRZI magát?"), tehát más területre helyezte a fókuszt, mint az előtte és utána következő cenzus. Így viszont sajnos a 2001–2011-es, illetve a 2011–2022-es eredmény összehasonlítása módszertani okokból valójában nem ad pontos válaszokat az egyháztagság változásáról. Általános kérdőívszerkesztési tény, hogy egy kérdés esetén már a szórend megváltoztatása képes szignifikáns eltéréseket generálni,[4] nemhogy a jelentéstartalom megváltoztatása, így előre kódolható volt a jelentős eltérés már 2011-ben is, és ahhoz képest most is. Tehát a mai eredmények inkább a 21 évvel korábbi adatokkal hasonlíthatók össze, ugyanakkor ezt meg jelentősen hátráltatja a válaszmegtagadók kritikusan magas aránya. Ebből fakadóan viszont úgy tűnik, hogy módszertanilag akár egy „hétköznapi", országosan reprezentatív, 1000 fős közvéleménykutatásból – annak mintavételi hibája mellett is – pontosabb képet kaphatunk a vallási hovatartozásról. Annak ellenére is, hogy bár számosan megtagadják a válaszadást egy kérdőív esetén, ennek általában nem az adott kutatást övező értékterhelt diskurzus az oka, ami a cenzus esetén részben hozzájárulhatott az eredmények alakulásához.

A Századvég egy-egy 2017-es, 2019-es és 2021-es[5] vizsgálatában kétféleképpen is föltette a kérdést a felnőtt lakosság számára.[6] Egyfelől rákérdeztünk a felnőtt társadalom hitfelekezeti hovatartozására, konk-

3 2001: „Vallása, hitfelekezete?"; 2022: „Mi az ön vallása, hitfelekezete?"

4 Ugyanerről épp a vallási identitás kapcsán bővebben Hackett (2014) értekezett, aki számos korábbi felmérés háttérvizsgálata alapján rámutatott, hogy egyes, identitásukban határozottabb válaszadók a kérdéstől némileg függetlenül is következetesen kitartanak egy adott egyház vagy vallás mellett, más válaszadók esetében viszont az eltérő kérdésfeltevés valóban eltérő válaszokat szül.

5 Mindhárom esetében CATI-módszerű kutatásról van szó a 18 év feletti, Magyarországon élő lakosság körében, nem, kor, iskolai végzettség és településtípus szerint kvótázva a kiválasztást (N_{2017}=53.000 – kérdőívtematika: vallásosság; N_{2019}=5000 – kérdőívtematika: értékrend; N_{2021}=60.000 – kérdőívtematika: család)

6 Ld. 2. ábra

rétan megjelölve, hogy a kérdésünk tárgya a keresztségben/beavatottságban való részesülés, másfelől *érzület* alapján is, rákérdezve, hogy mely felekezet tagjának érzi magát a válaszadó.

2. ábra. A 20 éves és idősebb[7] népesség felekezeti hovatartozása, keresztség szerint – a kérdésre választ adók arányában [Feltett kérdőívkérdések: Vallása, hitfelekezete? (Népszámlálás 2001) / Mi az Ön vallása, hitfelekezete? (Népszámlálás 2022) / Milyen egyházban vagy felekezetben keresztelték meg vagy jegyezték be önt hivatalosan? (Századvég)]

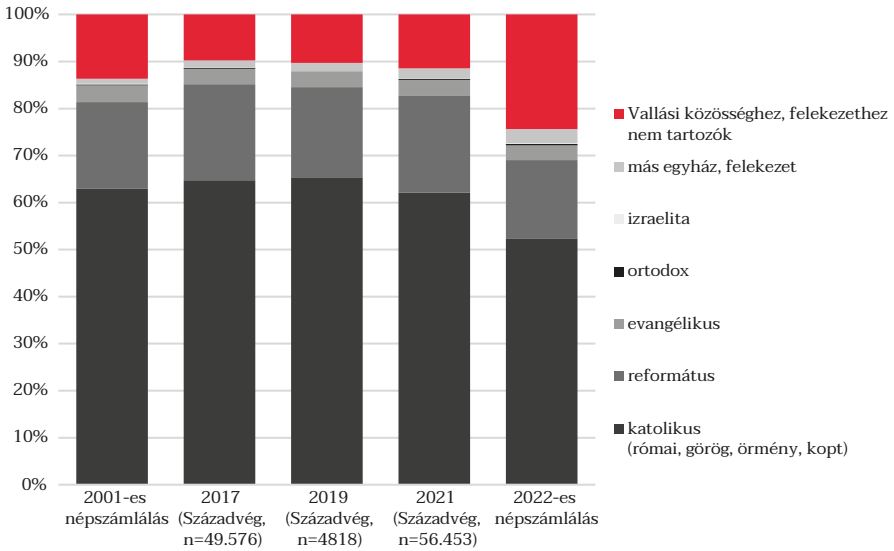

Forrás: Népszámlálás (KSH), Századvég-adatbázisok. Saját számítás.

Ezek közül a hitfelekezeti hovatartozására vonatkozó eredményeink alapján már csak azért sem egyértelmű, hogy a népszámlálás a valóságban is ezt a kérdést mérte-e, hiszen a 2001-es népszámlálás utáni, konkrétabb célt megfogalmazó kérdések arra mutatnak rá, hogy a 2001-es cenzus

7 Módszertani okokból a Századvég csak a felnőtt társadalomban mért, emiatt a Népszámlálás adataiból is csak a felnőtt lakosságra vonatkozókat szerettük volna alapul venni, azonban a www.nepszamlalas2022.ksh.hu oldalon az adatok életkori bontásában nem lehetséges a 18 évnél idősebb lakosságra szűrni, hanem 10 éves korcsoporti bontásokat lehet megadni, így jobb híján a 20–29, 30–39 stb. korcsoportokat tudtuk vizsgálni. Ebből fakadólag saját kutatási eredményeinket is csak a 20 éves vagy ennél idősebb lakosság köréből mutatjuk be. (Igaz, az eltérések csak ezrelékben mérhetők a 18+ éves és a 20+ éves népesség válaszmegoszlásai között).

után többé-kevésbé két évtizeddel még magasabb is azok aránya, akiket valamely egyházba beavattak, megkereszteltek. Ezzel együtt pedig kevesebb azoké, akik úgy válaszoltak, hogy egyáltalán nem részesültek keresztségben, sem bármilyen más beavatásban, amely eredmények a 2022-es cenzussal jelentősen visszaromlanak.

3. ábra. A 20 éves és idősebb[8] népesség felekezeti hovatartozása, ÉRZÜLET szerint – a kérdésre választ adók arányában [Feltett kérdőívkérdés: Mely vallási közösséghez, felekezethez tartozónak érzi magát? (Népszámlálás 2011) / Melyik egyházhoz, felekezethez tartozónak érzi magát? (Századvég)

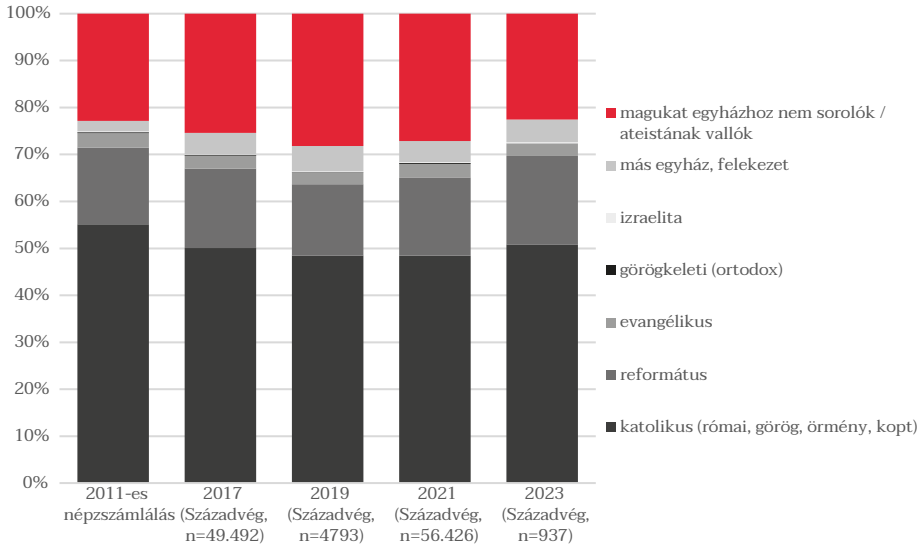

Forrás: Népszámlálás (KSH), Századvég-adatbázisok. Saját számítás.

Ha pedig a vallásos érzületet vesszük alapul, mint a 2011-es cenzus tette, kutatásaink alapján látható, hogy azóta még tovább is csökkent a magát érzületileg konkrét egyházhoz, felekezethez kötő népesség aránya.[9] De ennek mértéke közel sem olyan drasztikus, mint ahogyan a 40,1 százaléknyi – identitásbeli, kritikai, ideológiai vagy bármilyen más okból – nem válaszolót egy az egyben „nem vallásosként" beállító cikkek, kommentá-

8 A korcsoporti kiválasztás okát ld. 6. lábjegyzet

9 Ld. 3. ábra.

rok teszik. Sőt, a 2011-es népszámláláshoz képest 2023. novemberi adatfelvételünk[10] alapján úgy tűnik, a magukat sehova sem sorolók arányának stagnálása mellett még viszonylag feljebb is tornázta magát a református, illetve a kisebb egyházakhoz tartozók hányada is, ugyanakkor a magukat katolikusnak érzők hányada bő 4 százalékpontot csökkent.

Vallási identitásban való bizonytalanság

A népszámlálás arra az egyszerűnek hangzó kérdésre keresi a választ, hogy a válaszadó mely egyháznak, felekezetnek a tagja, illetve 2011-ben arra, hogy mely egyház, felekezet tagjának érzi magát. A határozott vallási öntudattal bírók[11] számára ez egy viszonylag gyorsan megválaszolható kérdés, hiszen esetükben egy nem vitatható családi, közösségi, kulturális örökségről van szó, amely nem választható vagy változtatható, hanem adott. Saját kvalitatív és mások egyéb kutatási tapasztalatai azonban felszínre hozzák, hogy vannak, akiknek a válasz kevésbé ilyen egyszerűen eldönthető.[12] Jó példa erre 2017-ben folytatott nagymintás valláskutatásunk,[13] amely többek közt kimutatta, hogy a magyar felnőtt társadalom 13,9 százaléka több vallás, egyház tanaival is azonosul,[14] sőt, ezen vallások tanításai olykor még igazán átfedésben sincsenek egymással.[15] 2019-es értékrendvizsgálatunkkal[16] pedig rámutattunk, hogy a felnőtt lakosság 27,9 százaléka egyszerre hisz keresztény hitelemeket is,[17] de egyben kvázi ezoterikus hittételeket is.[18] Ismét 2017-ben pedig klasztervizsgálatunk rámutatott, hogy a vallásukat intézményesen gyakorlók hányada megközelítőleg a felnőtt társadalom hatodát teszi ki, ugyanakkor a vallásosságot minden vizsgált szempontból elutasítók tábora sem nagyobb 20

10 Módszertan: CATI-adatfelvétel a 18 év feletti, Magyarországon élő lakosság körében, nem, kor, iskolai végzettség és településtípus szerint kvótázva a kiválasztást (N_{2023}=1000 – kérdőívtematika: vegyestematikájú omnibuszkutatás).

11 Vélhetően a társadalom ~59,9 százaléka, akik válaszoltak a 2022-es kérdésre.

12 Vö. Hackett 2014.

13 Módszertan lásd: 4. lábjegyzet.

14 Feltett kérdés: „Van-e olyan vallás, amelynek a tanításaival azonosulni tud?"; Ha igennel válaszolt: „Melyik ez a vallás? (Több válasz lehetséges)"

15 Például egyaránt elfogadja a kereszténység és a buddhizmus – általa ismerni vélt – tanait is.

16 Módszertan lást: 4. lábjegyzet.

17 Isten, Szentháromság, feltámadás.

18 Mágia, jóslás, horoszkóp.

százaléknál, tehát a felnőtt lakosság tetemes hányada kvázi „képlékeny vallásosságot" mutat, a valláshoz, egyházakhoz kötődés legkülönfélébb permutációival.[19]

Ugyanígy egyes gyülekezetek (Magyarországon többnyire Krisztus-hívő, Krisztus-követő, de egyházi intézményhez, valláshoz tudatosan nem kötődő közösségek) szintén nehezen találnak opciót maguknak a felmerülő válaszlehetőségekben, még akkor is, ha egyébként identitásuk szerves része a kereszténység vagy az adott irányzat.[20] Ráadásul esetükben a vallási identitás erősen gyülekezeti jellege azt jelenti, hogy gyakran inkább konkrét gyülekezetekhez, semmint szélesebb felekezeti kategóriákhoz igazítják lojalitásukat, ami potenciális mérési hibákhoz vezethet.[21]

Azoknak tehát, akiknek dilemmát okoz a kérdés megválaszolása, vagy épp valamilyen oknál fogva több vallással is azonosulni tudnak, esetleg egyikhez sem tartozónak érzik magukat, de amúgy valamiben hívőként tekintenek magukra, nem tudtak mást jelölni, mint hogy nem válaszolnak a feltett kérdésre.

Vallási képlékenység

Nem mehetünk el amellett a gondolatkísérlet mellett sem, hogy a nemválaszolók aránya erősen megközelíti azok arányát, akik különböző felmérésekben önmagukat „maguk módján vallásosként", vagy saját 7-fokú skálánk alkalmazásakor rendre valahol a *vallástalan (1)* és *vallásos (7)* végpontok között helyezik el magukat. Ők az a – társadalom többségét jelentő – „vallási szempontból képlékeny",[22] köztes állásponton lévő réteg, amely bár nem mondja magát egészen vallástalannak sem, de egy jelentős hányaduk számára az egyházias, intézményi vallásosság megjelölése sem jelentene igaz és komfortos választ. Természetesen nem állítjuk,

19 2017-es felvételünkben mindössze 8 darab vallásossági aspektust vizsgálva 3080-féle vallásosságstruktúra bontakozik ki a magyar felnőtt társadalomban, ami rámutat arra, hogy a valláshoz, egyházhoz való kötődés, a transzcendenshez való viszonyulás rendkívül sokrétűen narrálható jelenség. (Vö. Gyorgyovich–Kollár 2020).

20 Vö. Dougherty et al. 2007; Továbbá a 2021-es kutatásban feltett, vallási érzületre vonatkozó kérdésünkre a megkérdezettek 1%-a választotta a „Felekezethez nem tartozó keresztény (szabad keresztény)" válaszopciót, amely igen alacsony aránynak hat, ám létszámuk így is több tízezer fő a magyar társadalomban.

21 Vö. Hayward–Krause 2014.

22 László 2022.

hogy ez jelen népszámlálás esetén minden nemválaszolóra igaz volna, de vélelmezhető, hogy valamekkora részük emiatt sem tudott vagy akart válaszolni a felmerülő kérdésre.

4. ábra. Mennyire tartja magát vallásosnak egy hétfokú skálán, amelyen az 1-es jelentése, hogy vallástalan, a 7-es jelentése pedig, hogy vallásos? (n=60.015)

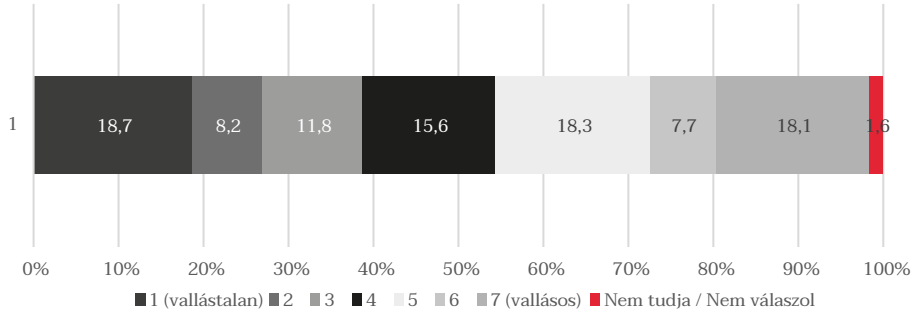

Forrás: Századvég felmérés, 2021.

Az egyházias, intézményi vallásosság és a személyes spiritualitás közötti különbség tehát szintén fontos tényező. Egyesek számára a vallásosság nem kötődik szorosan egyházi intézményekhez vagy hagyományos vallási gyakorlatokhoz, hanem inkább egy személyes, spirituális útkeresést jelent. Ez a megközelítés nehezen illeszthető be a hagyományos vallási kategóriákba, ami szintén magyarázhatja, hogy miért választották sokan a válaszadás elutasítását. A vallási identitás ilyetén képlékenysége azt sugallja, hogy idő és a körülmények függvényében az emberek jelentős hányadának változhat a vallási hovatartozása. Ez a folyamatos változás szükségszerűen kihívást jelent a – lehetőleg minél inkább „kemény kérdésekkel" operáló – népszámlálások számára, mivel a vallási hovatartozás egy adott időpontban rögzített állapotot tükröz, ami nem feltétlenül fejezi ki az egyén vallási identitásának teljes spektrumát. Összességében a magyarországi népszámlálási adatok elemzésekor fontos figyelembe venni a vallási identitás sokszínűségét és változékonyságát, valamint azt, hogy a hagyományos vallási kategóriák nem mindig képesek teljes mértékben lefedni az emberek vallási hovatartozásának valódi spektrumát.

Többféle módszertannal felvett kérdések

Fontos látnunk azt is, hogy a népszámlálás fakultatívan megválaszolható kérdéseit is rendre nagyobb arányban tagadják meg a válaszadók, mint a korábbi cenzusok esetén,[23] aminek számos további oka lehet. Mindehhez azonban érdemes figyelembe venni, hogy az elmúlt két évtized három népszámlálásán jelentősen eltértek egymástól az adatfelvételi módszertanok is, nem csak a feltett kérdések. 2001-ben még mindenki kérdezőbiztosoknak válaszolt, 2011-ben már online önkitöltésre is volt lehetőség, 2022-ben pedig eleve az online önkitöltés volt a leginkább támogatott válaszadási mód, amely módszertan eleve nagyobb nemválaszolási arányt generál.[24] Felmerül tehát az ún. *módhatás* problematikája, és a módszertani kérdés: vajon azok, akik online egyszerűen megtagadták a válaszadást, ugyanígy tettek volna-e, ha egy kérdezőbiztos személyes megjelenéssel kérdezte volna le a kérdőívet. Sokan vélhetik úgy, hogy igen, ám a kutatásmódszertan nem véletlenül foglalkozik behatóan a jelenséggel évtizedek óta.[25] Az online önkitöltés anonimitása és kényelme ugyan bizonyos esetekben növelheti a válaszadási hajlandóságot, de növelheti a nemválaszolási arányt is, különösen, ha a kérdések érzékeny témákat érintenek. A 2001-es, 2011-es és 2022-es népszámlálások módszertanainak eltérései miatt tehát az adatok közvetlen összehasonlítása óvatosságot igényel, mivel a módszertani változások befolyásolhatják az adatok megbízhatóságát és értelmezhetőségét. Nem hagyható tehát figyelmen kívül, hogy a több csatornán beérkező válaszok különbségeinek egy része abból adódik, hogy az egyes megkérdezettek más–más szituációban válaszoltak ugyanazokra a kérdésekre (az egyikük egyedül otthon, a másik az összeírónak személyesen, ismét mások pedig valakin keresztül online), ami befolyásolhatja hozzáállásukat, végül válaszaikat is.

23 A vallás mellett, ha nem is ilyen arányban, de az egészségügyi és nemzetiségi kérdések körében is jelentős válaszmegtagadást észlelhettünk.

24 Vö. Christensen et al. 2013.

25 Vö. Rockwood et al 1997; Bowling 2005; Stefkovics 2021.

Kritikai attitűd

Természetesen a közel 4 millió nemválaszolás mögött nem kizárólag vallásosságmérési anomáliák húzódhatnak. A módszertan és az eredmények felhasználhatósága szempontjából rendkívül sajnálatosan a hazai, de más országok népszámlálásait szintúgy rendre átitatja a mindenkor regnáló kormányokkal szembeni protest válaszadói magatartás,[26] amely (ahol lehetséges) akár a válaszadás megtagadásában, vagy akár fals válaszadásban is megnyilvánulhat. Ha a lakosság egy része tehát a kormánnyal szembeni elégedetlenségüket kívánja kifejezni, az megnyilvánulhat a válaszadás megtagadásában, vagy akár a hamis válaszok adásában. Ez különösen akkor fordulhat elő, ha a népszámlálást politikailag befolyásoltnak érzékelik. Jelen kérdés esetében is fontos és elgondolkodtató, hogy a népszámlálást körbelengő pártpolitikai és egyházi vagy épp egyházellenes megnyilvánulások mennyire befolyásolták az embereket válaszadói döntésükben. Emögött értelemszerűen előfordulhat a népszámlálásokkal és felmérésekkel szembeni egyfajta bizalomhiány,[27] kezdve az adatkezelési aggályoktól, a kormányzati intézkedésekkel szembeni általános bizalmatlanságon át a felmérésekkel szembeni szkepticizmusig, ugyanakkor lehet kormány- és/vagy egyházellenes kritikai megnyilvánulás is. Azaz, ha az emberek úgy érzik, a népszámlálás eredményeit valamilyen egyházi vagy politikai érdek mentén használhatják fel, ösztönözheti őket a válaszadás elutasítására vagy a válaszok torzítására.

Egy omnibusz vizsgálat tanulságai

A Századvég Alapítványnál is felmerültek a válaszmegtagadásra vonatkozó különböző észrevételek és kérdések, ezért egy 2023 novemberében induló kutatás[28] keretében két omnibuszkérdést tettünk fel a válaszadóknak: Ő vagy a nevében választ adó kitöltő válaszolt-e vallási hovatarto-

26 Vö. Weakliem–Villemez 2004; Kollár–Pillók 2021.

27 Vö. Swanson–Walashek 2005.

28 A kutatás 2023. november 20–23-a között készült CATI-módszerrel, a magyar felnőtt lakosság körében 1000 fő megkérdezésével, nem, korcsoport, iskolai végzettség és településtípus mentén kvótázva a kiválasztást.

zásra vonatkozó kérdésre.[29] Amennyiben nem, ennek mi volt az oka.[30] A válaszadók éppen 60 százaléka úgy reagált, hogy válaszolt a vallási hovatartozásra vonatkozó kérdésre (megadva vallási hovatartozását), további 18,5 százalék pedig bejelölte a népszámlálásban, hogy nem vallásos. Tehát gyorskutatásunkban jóval nagyobb azok aránya, akik értelmezhető választ adtak a népszámlálás során. A cenzus arányait tekintve,[31] ~400 fő esetében várhattuk volna a nemleges választ, ehelyett végül összesen éppen 100 fő, tehát a válaszadók 10 százaléka válaszolt úgy, hogy bár reagált a népszámlálásra, a vallásra vonatkozó kérdésre nem adott választ. (További 3,9 százalék bevallotta, hogy egyáltalán nem is reagált a népszámlálásra, 7,1 százalék pedig már nem emlékszik rá, miképp reagált erre a kérdésre.)

Természetesen módszertani hibára is gyanakodhatnánk, ugyanakkor önmagában már ez az eredmény is jól magyarázza, amit a népszámlálás esetében megfigyelhettünk. Egyfelől, aki nem válaszolt a népszámlálás kihagyható kérdésére, azok egy hányada vélhetően most is megtagadta a teljes részvételt a kutatásban, tehát nem látjuk őket megjelenni kérdőíves kutatásunkban,[32] hiszen ahhoz, hogy 1000 fő kerüljön az adatbázisba, mi is csak azokból verbuválhatunk, akik hajlandók válaszolni egy kérdőívre, egyben szintén ők azok, akik jó eséllyel a népszámlálásban is szívesebben válaszoltak az olyan „kihagyható" kérdésekre, mint a vallás.

Második, nyílt válaszos kérdésünket tehát mindössze annak a száz főnek tehettük fel, akik bevallották, hogy nem válaszoltak a vallást firtató

29 „2022-ben népszámlálást tartottak Magyarországon. A vallási hovatartozásra vonatkozó kérdésre sokan nem válaszoltak. A következő lehetőségek közül melyik igaz Önre? Ön vagy az Ön nevében válaszoló..." Válaszopciók: „1. Bejelölte konkrét vallási hovatartozását, 2. Bejelölte, hogy nem vallásos, 3. Nem válaszolt erre a kérdésre, 4. Egyáltalán nem válaszolt a népszámlálásra. (+ Nem tudja/nem válaszol)."

30 Amennyiben nem válaszolt a vallási kérdésre: „Kérem, mondja el pár szóban, miért döntött úgy, hogy nem válaszolt a vallási kérdésre!" (Nyílt kérdés, utólag kódolva).

31 A 20 évnél idősebbek körében 39,7 százalék nem reagált a népszámlálás vallási kérdésblokkjára.

32 A telefonos felmérések átlagos visszautasítási aránya jelentősen csökkenő tendenciát mutat. A PEW Research Center saját telefonos felméréseinek jellemző válaszadási aránya 2017-ben 7%-ra, 2018-ban pedig 6%-ra csökkent. Ezek az arányok korábban több éven keresztül stabilan 9% körül mozogtak. (PEW 2019) Hazai és európai viszonylatban a Századvég Európa Projekt nevű kutatássorozata nyújt a témába némi betekintést, ami alapján elmondható, hogy 30 országból 6 ország kivételével mindenhol 50% felett azonosítottuk a mobiltelefonos megkeresés válaszmegtagadási arányát 15 perces kérdőívünkre (42 és 84% között összesen), amely arány a vezetékes hívások esetén még drámaibb, az összes résztvevő európai ország esetében 42–89%-os válaszmegtagadást tapasztaltunk (Vö. Pillók 2023).

kérdésre. A válaszokat utólag három kutató közösen kódolta, amelynek eredményeit az alábbi táblázat összegzi.

1. táblázat: Kérem, mondja el pár szóban, miért döntött úgy, hogy nem válaszolt erre a kérdésre! [Nyílt kérdés, utólag kódolt válaszkategóriák] (n=100)[33]

	Gyakoriság (fő)
Mert ez magánügy.	38
Nem gyakorolja vallását.	17
Nem értette a kérdést, nem tudta megmondani.	11
Politikai kritikát fogalmaz meg.	10
Egyházkritikát fogalmaz meg.	8
Nem volt fontos számára a válaszadás.	8
Nem akart válaszolni erre a kérdésre.	3
Egyéb okok miatt.	5

Forrás: Századvég, 2023.

A válaszadók relatív többsége – köztük sokan szó szerint – úgy reagáltak, hogy a téma az ő személyes „magánügyük", amelyről nem kívánnak kifelé nyilatkozni. A vallási hovatartozás tehát olybá tűnik, egyre inkább egy intim, privát jellegű téma. 17-en arra utaltak, hogy mivel egyébként nem gyakorolják azt a vallást, amelyben megkeresztelték vagy beavatták őket, nem szeretnének válaszolni erre a kérdésre. 11 százalékuk nem értette pontosan a kérdést, nem volt képes választani a felsorolt lehetőségek közül, amelynek részben oka lehet a fentiekben is jelzett indentifikációs bizonytalanság, azaz a kérdés megfogalmazása vagy a válaszlehetőségek nem voltak elegendően világosak számukra, és nem tükrözték megfelelően a válaszadók vallási identitását. Mindössze 10, illetve 8 fő fogalmazott meg egy az egyben valamilyen jellegű kritikát a későbbi felhasználásra vonatkozóan, előbbiek a politikai kurzussal, utóbbiak az „egyház", „egyházak" vezetésével kapcsolatban jelezték fenntartásaikat. Végül 8 fő nem tulajdonított kellő fontosságot ennek a kérdésnek, 3 fő egész egyszerűen nem akart rá reagálni, 5 fő pedig valamilyen egyedi választ artikulált, amelyek közül kettő érdekes módon arra utalt, hogy keresztényként nem

33 A válaszadók mindegyike valóban röviden reagált, véleményvonulataik egyetlen kategóriába is besorolhatók voltak, a 100 fő köréből egyik esetben sem merült fel több ok az általuk megjelöltnél.

kívánnak később vallásosságukból fakadó hátrányt („diszkriminációt", illetve „üldözést") szenvedni.

A vallási hovatartozásra vonatkozó kérdések meg nem válaszolásánál tehát számos tényező szerepet játszhat, amelyek szorosan összefüggnek a társadalmi, kulturális és politikai tényezőkkel, ám felesleges, és mint látjuk, nem is lehetséges egyetlen (többek közt kizárólag egyházkritikai vagy párpolitikai) okra visszavezetni többmillió ember döntését.

Irodalom

Bowling, Ann 2005: Mode of questionnaire administration can have serious effects on data quality, *Journal of Public Health,* 27(3), 281–291, https://doi.org/10.1093/pubmed/fdi031

Christensen, Anne Illemann – Ekholm, Ola – Glümer, Charlotte – Juel, Knud 2014: Effect of survey mode on response patterns: comparison of face-to-face and self-administered modes in health surveys. European Journal of Public Health, 24(2), 327–332. https://doi.org/10.1093/eurpub/ckt067

Dougherty, Kevin D. – Johnson, Byron R. – Polson, Edward C. 2007: Recovering the lost: remeasuring u.s. religious affiliation. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 46(4), 483–499. https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2007.00373.x

Gyorgyovich, Miklós – Hannos, Gábor 2021: A népszámlálások felekezetihovatartozás-indikátorainak margójára. *Századvég,* 3. évfolyam, 3, 47–59.

Gyorgyovich, Miklós – Kollár, Dávid 2020: A vallásosság komplexitása. In Gyorgyovich Miklós (szerk.) *Vallásosság Magyarországon: Társadalomtudományi tanulmányok*, Budapest, Századvég Kiadó, 45–74.

Hackett, Conrad 2014: Seven things to consider when measuring religious identity. *Religion*, 44(3), 396–413.

Hayward, R. David – Krause, Neal 2014: Changes in religious group affiliation during older adulthood: evidence from an 11-year longitudinal study. *Review of Religious Research*, 56(4), 539–554. https://doi.org/10.1007/s13644-014-0151-8

Kollár, Dávid – Pillók, Péter 2021: Intézményi bizalom és a népszámlálás megítélése. *Századvég*, 30. évfolyam, 3, 9–28. https://szazadvegkiado.hu/custom/szazadvegkiado/image/data/srattached/d05b1da66382ec70049d7876b24716b7_szazadveg_21.3_web.pdf (letöltés dátuma: 2023.09.27.).

KSH 2013: *2011. évi népszámlálás*. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_14_2011.pdf (letöltés dátuma: 2023.09.27.).

László, Tamás 2022: Vallási képlékenység a magyar társadalomban. *Erdélyi Társadalom*. 20. évfolyam, 1, 2022. doi: 10.17177/77171.269

Népszámlálás 2022: https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis/ (letöltés dátuma: 2023.09.27.).

Pillók, Péter 2023: *A nem válaszolás jelensége a Századvég EU-kutatásának adatai alapján*. Kézirat.

Rockwood, Todd H. – Sangster, Roberta L., – Dillman, Don A. 1997: The Effect of Response Categories on Questionnaire Answers: Context and Mode Effects. *Sociological Methods & Research*, 26(1), 118–140. https://doi.org/10.1177/0049124197026001004

Rosta, Gergely 2011: Vallásosság a mai Magyarországon. *Vigília*, 76. évfolyam, 10, 741–750.

Stefkovics, Ádám 2021: *A hibrid adatfelvételek lehetséges szerepe a magyarországi választáskutatásokban*. Kézirat. (Készült a Batthyány Lajos Alapítvány Doktori Ösztöndíjprogram 2020/2021 keretében) https://bla.hu/wp-content/uploads/2021/06/Stefkovics-Adam_A-hibrid-adatfelvetelek-szerepe.pdf (letöltés dátuma: 2023.10.28.).

Swanson, David A. – Walashek, Paula 2005: The roots of conflict over U.S. census counts in the late 20th century and prospects for the 21st century. *Paper presented at the annual meeting of the Mississippi Academy of Sciences*. Oxford, MS, February 18th.

Weakliem, David L. – Villemez, Wayne J. 2004: Public attitudes toward the census: influences and trends. *Social Science Quarterly,* 85(4), 857–871. https://doi.org/10.1111/j.0038-4941.2004.00248.x

E szám szerzői

Gyorgyovich Miklós szociológus, a Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány Társadalmi Folyamatok Kutatóintézet igazgatóhelyettese, oktató a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Kutatási területei: vallásosság, önkéntesség, társadalmi rétegződés.

Miklós Gyorgyovich, sociologist, Deputy Director of the Social Processes Research Institute at Századvég Foundation, lecturer at Pázmány Péter Catholic University. Research interests: religiosity, volunteering, social stratification.

Kocsis János Balázs szociológus, városkutató, egyetemi oktató (BCE/BME), a Magyar Urbanisztikai Társaság alelnöke. Szakterülete a városi, városkörnyéki folyamatok, policentrikus metropolisz térségek fejlődése, települések irányítása.

János Balázs Kocsis sociologist, urban researcher, university lecturer (BCE/BME), vice-president of the Hungarian Society for Urban Planning. He is specialised in urban studies, urban development, polycentric urban development, Development of Budapest and its metropolis are, trends in urbanisation.

Lupfer-Juhász Eszter etnográfus, történelem és állampolgári ismeretek és hon- és népismeret szakos tanár, a HUN-REN-DE Néprajzi Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa, a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola doktorjelöltje. Kutatási területe a néprajz és az oktatás kapcsolatának vizsgálata. Kutatása kiterjed az általános iskolai néprajzoktatás jelenlegi helyzetének felmérésére. Kutatási érdeklődésének középpontjában az etnológia, a topográfiai tartalom, a táj és a néprajzi tájak oktatása áll.

Eszter Lupfer-Juhász etnographer, teacher of History and Civics and teacher of Ethnography and Ethnology, assistant research fellow of the HUN-REN-DE Ethnology Research Group, doctoral candidate at the Doctoral School of History and Ethnography of the University of Debrecen. Her research area is the study of the relationship between ethnography and education. Her research covers the assessment of the current Ethnography educational situation in primary school. Her research interest focuses on teaching ethnology, topographic content, landscape, and ethnographic landscapes.

Orbán Ferenc politológus, a Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány junior kutatója. Kutatási területei közé tartozik a politikai törésvonalak és a politikai bizalom.

Ferenc Orbán political scientist is a junior researcher at the Political Research Institute of the Századvég Foundation. His research interests include political cleavages and political trust.

Ragadics Tamás szociológus, hittanár. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészet-és Társadalomtudományi Kar Szociológia tanszékének adjunktusa, a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola docense. Érdeklődésének középpontjában a vidéki térségek társadalmi átalakulásával kapcsolatos problémák és kihívások állnak.

Tamás Ragadics is a sociologist and religion teacher. He is an assistant professor at the University of Pécs, Department of Sociology and an associate professor of the Episcopal Theological College of Pécs. His research interests include the problems and challenges related to the social transformation of rural areas.

Rigó Róbert PhD történész, szociológus a Károli Gáspár Református Egyetem (KRE) BTK Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának kutatási osztályvezetője. Fő kutatási területe a magyar társadalomtörténet vidéki vonatkozásai és a református egyház története a 20. században.

Róbert Rigó PhD historian and sociologist, and senior research fellow at the Institute of History, at Faculty of Humanities and Social Sciences, Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, and head of the research department at the Office of the National Remembrance Committee. His main research area is the rural aspects of Hungarian social history and the history of the Reformed Church in the 20th century.

Stefkovics Ádám a Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány kutatóintézeti igazgatója és a Társadalomtudományi Kutatóközpont tudományos munkatársa. Fő érdeklődési területe a kutatásmódszertan és a politikai szociológia.

Ádám Stefkovics is the Director of the Political Research Institute of Századvég Foundation and a Research Fellow at the HUN-REN Centre for Social Sciences. His main areas of interest are survey methodology and political sociology.